David K. Wyatt

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีไปมากับ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก

เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ

ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนทนากับสมเด็จ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
คราวเสด็จประพาสวัดบวรนิเวศ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๔๘

คำนำ

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีไปมาถึงกันซึ่งพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงคัดสำเนาเรียบเรียงเป็นลำดับ รักษาไว้ที่พระตำหนักวัดบวรนิเวศจนสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์เห็นว่าเป็นหนังสือสำคัญ จึงส่งมอบให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสสั่งให้ราชบัณฑิตยสภาตรวจจัดการพิมพ์สำหรับพระราชทานแจกในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายสนองพระเดชพระคุณในวันคล้ายกับวันสวรรคตณวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๗๒ นี้

เมื่อราชบัณฑิตยสภาได้รับสั่ง ตรวจฉบับดูเห็นมีบกพร่องอยู่ด้วยบางเรื่องมีแต่สำเนาพระราชหัตถเลขา แต่ขาดสำเนาลายพระหัตถ์ที่ทูลตอบบ้าง บางเรื่องมีแต่สำเนาลายพระหัตถ์ขาดสำเนาพระราชหัตถเลขาบ้าง สันนิษฐานว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะพึ่งทรงรวบรวมหนังสือนี้เมื่อรัชกาลที่ ๖ ในเวลานั้นหนังสือเดิมหายเสียบ้างจึงไม่ได้มาเข้าลำดับไว้ครบ ราชบัณฑิตยสภาได้ส่งหนังสือไปยังกรมราชเลขาธิการ ขอให้ค้นหาสำเนาในสำนักงานกรมนั้น ได้ที่ยังบกพร่องเพิ่มเติมมาบ้าง แต่ยังไม่บริบูรณ์ ถึงกระนั้นก็ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นหนังสือน่าอ่านอันสมควรจะพิมพ์พระราชทานในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดการพิมพ์ถวายตามพระราชประสงค์

ดำรงราชานุภาพ

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๑ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๗๒

สารบาญ

หมวดที่ ๑

การเกี่ยวกับพระราชวงศ

เรื่องถวายอติเรกสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

เรื่องคำนำหน้าพระนาม วชิราวุธ

หมวดที่ ๒

การในพระองค์

หมวดที่ ๓

การคณะสงฆ์

หมวดที่ ๔

การศาสนา

หมวดที่ ๕

การศึกษา

เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน

เรื่องแต่งหนังสือนวโกวาท

เรื่องจะพิมพ์หนังสืออรรถกถา

เรื่องแปลนิบาตชาดก

เรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรม

หมวดที่ ๖

เรื่องการบำรุงวัด

เรื่องการสร้างวัดเบญจมบพิตร

หมวดที่ ๗

การเทศนา

เทศนาพระราชประวัติ

หมวดที่ ๘

การปกิรณก

เรื่องดาวหาง

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีไปมากับสมเด็จ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หมวดที่ ๑

การเกี่ยวกับพระราชวงศ

เรื่องพระเจ้าลูกยาเธอทรงผนวช

(ฉบับที่ ๑)

ที่ ๑๗๒/๔๖ วัน ๖ ๑๐ฯ ๒ ค่ำ ปีวอกฉศก ๑๗ ศักราช ๑๒๔๖

กราบนมัสการมายัง กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยลูกชายสี่คน (๑) ที่โกนจุกแล้วแลยังจะโกนต่อไปอีกนั้น เดิมหม่อมฉันเห็นว่ายังเล็กอยู่จะเปนเล่นตุ๊กกระตาํมากไป จึ่งไม่คิดว่าจะบวช จะไว้บวชพระทีเดียว แต่ข้างฝ่ายมารดาญาติพี่น้องเขาอยากจะให้บวชตามธรรมเนียม ด้วยถือกันว่าบวชเณรเปนส่วนของมารดา จะไปให้เขาขาดทุนเสียก็ดูไม่ดี จึ่งจะผ่อนให้เขาชื่นชมยินดีบ้าง ตัวเด็กนั้นก็ขยันขันแขงว่าจะบวชได้ แต่หม่อมฉันไม่ใคร่จะไว้ใจเลย เพราะเด็กนัก การ

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์นั้น คือ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช พระองค์ ๑

บวชนั้นต้องถวายเสดจอุปัชฌาย์[๑] ทรงบวชให้ แต่จะไปอยู่ที่วัดบวรนิเวศ กลัวจะไปซุกซนกวนพระทัยท่าน ท่านก็จะทรงเกรงใจเสีย ไม่ใคร่จะว่ากล่าวอันใด จะไปออกลิงเหมือนอย่างลูกพระบินเกล้า ไม่เปนที่ชอบใจเลย ในเวลาลูกบวชขอเชิญเสดจมาอยู่วัดบวรนิเวศ[๒] พอจะได้กำกับดูแลว่ากล่าวสั่งสอน ให้เปนประโยชน์บ้าง คงจะมีความกลัวไม่อาจวุ่นวายอันใดไป คิดว่าจะไม่ให้อยู่เข้าพรรษา ด้วยกำหนดจะให้ออกไปเมืองนอกเสียในเดือน ๘ บีรกาสัปตศก ๑๘ ก จะอยู่ได้ ๗ วัน ๑๐ วัน ๑๕ วันอย่างไรก็ตามที่ ขอกราบทูลมาให้ทรงทราบเสียก่อนจะได้ตระเตรียมพระองค์ ไม่ให้การงานทั้งปวงเสียไป

สยามินทร

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์

(๒) เวลานั้นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสประทับอยู่วัดมงกุฎกระษัตร

เรื่องหนังสือสนุกนึก

อธิบายมูลเหตุ

มูลเหตุแห่งพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ คือในสมัยนั้นหอพระสมุดวชิรญาณยังอยู่เปนเอกเทศต่างหาก กรรมการหอพระสมุด ฯ มีหน้าที่ต้องจัดการออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณทุกวิก เรื่องที่พิมพ์กรรมการแต่งเองบ้าง ขอแรงสมาชิกหอพระสมุด ฯ ให้หาส่งไปให้บ้าง ในปีนั้นกรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ทรงเปนกรรมการ มีหน้าที่จะต้องหาเรื่องส่งลงพิมพ์หนังสือวชิรญาณ จึงทรงแต่งเรื่องขึ้นใหม่เรื่องหนึ่ง เรียกว่า "เรื่องสนุกนึก" แต่งให้ดูเหมือนเปนเรื่องจริง ตามอย่างหนังสือโนเวลของฝรั่ง แต่ผเอิญไปแต่งเปนเรื่องพระสงฆ์สนทนากันถึงความคิดที่จะสึกหาลาพรตออกมาทำราชการ แลมีครอบครัวเกี่ยวไปถึงผู้หญิง แลไปเลือกเอาวัดบวรนิเวศเปนถิ่นที่พรรณนาในเรื่องนั้น เพราะกรมหลวงพิชิต ฯ เคยทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศ ทรงทราบถิ่นที่วัดนั้นดีกว่าวัดอื่น เมื่อเรื่องสนุกนึกพิมพ์ออกไปในหนังสือวชิรญาณ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงสำคัญว่ากรมหลวงพิชิต ฯ แกล้งแต่งประจานให้ร้ายวัดบวรนิเวศก็ทรงโทมนัสน้อยพระหฤทัยมาก ถึงปรารภจะไม่ปกครองวัดบวรนิเวศต่อไป พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบก็ร้อนพระราชหฤทัย ทรงติโทษกรมหลวงพิชิต ฯ ครั้นกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงทราบว่ากรมหลวงพิชิต ฯ ถูกกริ้วก็กลับทรงสงสาร จึงทรงชวน

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระพรทูลขอพระราชทานโทษกรมหลวงพิชิต ๆ จึ่งมีพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ตอบ.

ฬ. ร.

(ฉบับที่ ๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วัน ๑ ๗ ๘ ค่ำ ปีจออัฐศก ๑๒๔๘

กราบทูล เสด็จกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ แลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานลายพระหัตถ์ขอโทษกรมหลวงพิชิตปรีชากรในการที่ลงพิมพ์หนังสือวชิรญาณเรื่อง "สนุกนึก" ออกชื่อวัดบวรนิเวศ ให้เปนที่มัวหมองนั้นได้ทราบความแล้ว

หนังสือวชิรญาณในวิกนั้น หม่อมฉันอยู่ที่บางปอินมีการค้างมาก หาได้อ่านไม่จนกลับมากรุงเทพ ฯ ถ้าได้อ่านคงจะได้ว่ากันแต่ก่อนแล้ว ครั้นทราบว่าเปนเหตุให้ทรงพระวิตกมากก็มีความร้อนใจนัก ด้วยทรงพระชราแล้วจะไม่ทรงสบาย จะเปนอันตรายใหญ่แก่หม่อมฉันผู้ได้มีความนับถือว่าเปนที่สักการบูชาอันยิ่งใหญ่ตั้งอยู่ในพระพุทธศาสนาอย่าง ๑ เปนใหญ่ยิ่งอยู่ในพระบรมราชวงษ์อย่าง ๑ จึ่งมีความขัดเคืองกรมหลวงพิชิตมาก

หม่อมฉันทราบอยู่ว่ากรมหลวงพิชิตทำหนังสือนี้ ปรารถนาจะทำอย่างหนังสือโนเวลฝรั่ง ที่เขาแต่งกันนับพันนับหมื่นเรื่อง เปนเรื่องคิดผูกพัน

อ่านเล่นพอสนุก แต่เมื่อว่าตามจริงผู้ที่จะแต่งหนังสือเช่นนั้น มักจะต้องมีที่หมายเทียบกับคนในประจุบันบ้าง แต่ไม่ได้ทำตามความที่ประพฤติจริงๆ ทุกอย่าง เปนแต่เกบเค้าบ้างยักเยื้องเสียบ้างจึงจะชวนให้คิด ก็ในการที่กรมหลวงพิชิตแต่งหนังสือฉบับนี้ ที่ออกชื่อวัดบวรนิเวศนั้น หม่อมฉันเชื่อว่าไม่ได้ประสงค์จะกล่าวถ้อยความจริงที่เปนอยู่ในบัดนี้ ฤๅการที่เปนล่วงมาแล้ว แต่ถึงหม่อมฉันจะไม่ได้นึกสงสัยยินร้ายวัดบวรนิเวศประการใด เพราะได้อ่านหนังสือฉบับนี้ก็จริง แต่คนทั้งปวงเปนอันมากที่ไม่ได้เคยอ่านหนังสือโนเวลอังกฤษ คงจะหมายว่าหนังสือพิมพ์แล้วคงจะกล่าวถึงการที่ผู้แต่งนั้นทราบมาตามความจริง ฤๅแต่งเฉพาะหาความให้คนยินร้ายตามคำตัวพูด ไม่เข้าใจได้ว่าผู้แต่งรู้ตัวแลตั้งใจจะให้คนอื่นทราบว่าหนังสือที่ตัวแต่งนั้นไม่แต่งสำหรับให้คนเชื่อว่าเปนความจริง เปนแต่จะให้อ่านสนุกเท่านั้นดังนี้ได้ เพราะฉนั้นหม่อมฉันจึงได้ถามกรมหลวงพิชิตให้แก้ความเสียให้สว่างทั้ง ๕ ข้อ คือข้อที่ได้กล่าวนั้นเปนความจริงบ้างฤๅไม่ ถ้าไม่เปนความจริงแล้วเหตุใดจึงได้ใช้ชื่อวัดบวรนิเวศดังนี้ กรมหลวงพิชิตยังไม่ได้แก้กระทู้ ไปทูลขอประทานโทษซึ่งโปรดประทานโทษให้เธอ แลรับสั่งขอไม่ให้มีความผิดแก่กรมหลวงพิชิตนั้น หม่อมฉันก็ยอมยกโทษถวาย แต่มีความเสียใจอยู่มาก ด้วยกรมหลวงพิชิตก็มิใช่คนอื่น เปนคนบวชวัดบวรนิเวศ ได้ยกย่องเปนถึงเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่มาเปนคนไม่คิดหยั่งน่าหลังให้รอบคอบ ทำให้เหตุที่คนไม่ทราบความจริงเปนที่ยินร้ายแก่วัดดังนี้เปนการไม่ควรเลย แต่บัดนี้เธอก็รู้โทษผิดแลการ

ที่ผิดก็ปรากฏแก่คนทั้งปวงมากแล้ว ก็เห็นจะเปนอันล้างมณฑิลในวัด กลับเปนโทษแก่ตัวผู้แต่งที่จะต้องติเตียนมากเหมือนกับได้รับบาปทันตาเห็นอยู่แล้ว ก็ตกลงเปนพอความปราถนาเปนยุติกันได้เพียงเท่านี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

ป.ส. เนื่อง ได้ทราบพูด ๆ กันว่าทรงพระดำริห์จะเลิกธรรมส่วนเพราะเหตุนั้น การจะเท็จจริงประการใดไม่ทราบ ถ้าเปนความจริงขอประทานอย่าให้เปนดังนั้นเลย จะเปนการขาดประโยชน์แก่ชนเปนอันมาก เพราะถ้อยคำอันไม่จริงนิดเดียวเท่านี้เปนอันน่าเสียดายยิ่งนัก.

จ. ป. ร.

เรื่องผูกดวงพระชันษาพระเจ้าลูกเธอ

(ฉบับที่ ๓)

วันที่ ๑๒ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๑๑ [๒๕]

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยการจดหมายวันคืนแต่ก่อนมีผู้รู้น้อย ผู้ที่ต้องการจดวันคืนเปนเครื่องจำให้มั่น จึ่งไปขอให้พระแลโหรที่เปนผู้รู้จด ผู้รู้เช่นนั้นย่อมจดวันคืนเดือนปี แลอาทิตยจันทรกับทั้งพระเคราะห์อื่น ๆ ที่กำหนดทางดำเนินได้แน่ลงไว้ ในตาราง ๑๒ ช่อง ซึ่งเปนการย่อให้เขียนหนังสือสั้นเพราะเปนวงกลมเช่นนั้นจึงเรียกว่าดวง เพราะความสังเกตว่าพระเคราะห์นั้นอยู่ที่นั้น มักเปนเช่นนั้นของผู้ที่ได้สังเกต ๆ มาพเอินโดนกันหลายรายจึงได้กลายเปนตำราทักทายไป ดวงนั้นก็เปนดวงชะตา ถึงว่าบิดามารดาฤาผู้ใด ๆ จะจดวันคืนให้ถูกถ้วนได้แล้ว ก็ยังต้องไปขอให้พระให้โหรจดมาให้ โดยความนับถือว่าศักดิ์สิทธิหรือเปนมงคล เปนธรรมเนียมถือกันมาก ๆ คนมาดังนี้

ส่วนตัวหม่อมฉันนั้นได้เดินตามแบบทูลกระหม่อมทรงมา คือให้เสดจพระอุปัชฌายทรงผูกมาจนตลอดเวลาสิ้นพระชนม์ บัดนี้เห็นว่าพระองค์ท่านคงจะทรงส่งเคราะห์ในการเรื่องนี้ตลอดไปได้ จะได้ต่อเนื่องกันไปตามลำดับ (๑) จึ่งได้ทูลขอบัดนี้ให้ โปรดประทานจดหมายวันคืนโดยเลอียดเช่นนี้สืบไป มิใช่ทูลขอให้ทำนายทายทักตามวิชาที่ไม่ได้ทรงสังเกตเองแลไม่เชื่อถือนั้นเลย

---

(๑) เหตุด้วยสมเด็จ ฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ สิ้นพระชนม์

บัดนี้บุตรี[๑] หม่อมฉันออกในเวลาค่ำวันนี้ ๕ ทุ่มกับ ๒๕ นาที ขอประทานดวงชะตาพอเปนสวัสดิมงคล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด[๒]

สยามินทร

(ฉบับที่ ๔)

พระที่นั่งอุทยานภูมเสถียรบางปอิน

วันที่ ๑๕ เดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ (๒๖)

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยวันนี้เวลาเช้า ๒ โมงกับ ๕๗ นาที ลูกชายน้องหญิงลวาดวรองค์[๓] ออกที่พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ ขอรับประทานดวงชะตาเปนสวัสดิมงคลตามเคย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๕)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๐ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒ (๒๖)

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงทราบ

ด้วยเมื่อคืนนี้วันที่ ๙ พฤศจิกายนเวลา ๓ ยามกับ ๒๐นาที ถ้าว่าตามสุริยคติกาลอย่างฝรั่งเปนวัน ๖ ที่ ๑๐ แล้ว ตามจันทรคติกาลที่ใช้

---

(๑) พระองค์เจ้าเหมวดี

(๒) สำเนาลายพระหัตถ์ตอบมีอยู่แต่ผุขาดเสียหมดอ่านไม่ได้ความ

(๓) พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

มาแต่ก่อนเปนวัน ๕ ๆ ๑๒ ค่ำจุลศักราช ๑๒๕๕ ปีมเสงเบญจศก แม่กลาง (๑) ออกลูกเปนหญิง ขอรับประทานดวงชะตา เปนสวัสดิมงคลตามเคย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

---

(๑) สมเด็จพระนางเจ้า สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ อยู่ได้ ๔ วันสิ้นพระชนม์

เรื่องหนังสือธรรมจักษุ

(ฉบับที่ ๖)

พระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร

วันที่ ๑๘ มกราคม ร. ศก ๑๑๓ [๒๗]

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยเมื่อเวลาวานนี้ประทานหนังสือลูกชายโต (๑) มีตอบมา ด้วยส่งหนังสือธรรมจักษุไปประทานนั้น หม่อมฉันได้อ่านแล้ว มีความชื่นชมยินดีที่เห็นว่า ยังมีน้ำใจรักใคร่มั่นคงดำรงอยู่ในพระพุทธศาสนาสมดังประสงค์ ขอได้โปรดทรงตักเตือนสั่งสอนเนือง ๆ ควรแก่กาลสมัย ได้ส่งต้นหนังสือนั้นถวายคืนมา จะได้ทรงเก็บไว้ในหนังสือโต้ตอบทั้งปวง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

---

(๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องถวายอติเรกสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

(ฉบับที่ ๗)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับจดหมายประทานมาวันนี้ ทราบแล้ว เรื่องที่จะหาแบบอย่างถ้อยคำซึ่งสำหรับใช้ ในบรรดาศัพท์ผู้หญิงของเรานั้น เปนหาตัวอย่างไม่ได้ ด้วยค่อนจะอยู่ข้างผู้หญิงเปนควาย ผู้ชายเปนคนมาแต่เดิม ส่วนพระที่พูดกับผู้หนึ่งผู้ใด ก็ไม่มีประมาณมาแต่เดิมเหมือนกัน คำว่าบพิตร ก็ใช้เปรอะทั่วไปถึงขุนนางซึ่งไม่มีเงายศบพิตรเลย ถึงพระราชกุมารเจ้าหม่อมฉันเปนเจ้านายอยู่แต่ก่อนก็เคยได้รับ เว้นไว้แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ท่านจึงยั้งเสีย ถ้าว่าตามตำแหน่งพระมเหษีอย่างเก่า ก็เสมอวังน่า ถ้าว่าตามฝรั่งแล้วเสมอเจ้าแผ่นดิน การทุกวันนี้ก็เปนอย่างใหม่แล้ว จะปล่อยไปเต็มที่ทีเดียวก็ควร ข้างฝ่ายคฤหัสถ์จะใช้คำทั้งปวงเต็มที่ ยกแต่คำ "บรม" คำเดียว การที่ยกเสียนี้ ก็เปนอันเดินตามทาง บรม บวร ถ้าพระจะยกเสียด้วย ก็เห็นจะไม่เขินหู เปนแต่แปลกหน่อยหนึ่ง ฤๅจะเติม วร ลงก็ได้ ถ้าจะเอา วร ไว้ใช้มกุฎราชกุมาร ใช้ บรม ทีเดียวก็ไม่ขัดข้องอันใด เพราะเปนผู้หญิงกับผู้ชายไม่มีวิวาทกัน

ส่วนคำ บพิตร ที่จะใช้กับผู้หญิงนั้น ถ้าจะคิดดู ก็หน้าตาอยู่ข้างจะเปนผู้ชายสักหน่อยหนึ่ง แต่การที่ไม่ได้ใช้ในชื่อผู้หญิง จะว่าเปนเพราะสำหรับผู้ชายนั้นไม่ได้ ด้วยแต่ก่อนมาคำ บพิตร นี้ ชื่อใคร ๆ ไม่ว่า

เจ้านายขุนนางไม่มีเลย ใช้เฉพาะแต่ท้ายพระนามเจ้าแผ่นดินเท่านั้น การที่มีเจ้านายมีขุนนางลงท้ายชื่อว่า บพิตร เกิดขึ้นด้วยทูลกระหม่อมท่านทรงแจกเท่านั้น เพราะท่านไม่ถือว่าเปนสลักสำคัญนัก เปนอย่างอารามท่านพวกอารามเก่า ๆ ของเราก็คงจะว่าเลอะเหมือนอย่างเมืองลาว บรรดาเจ้าเมืองไม่ว่าเมืองขึ้นเมืองออก เล็กน้อยอย่างไร พระคงพูดด้วยว่ามหาราช แต่ย่นลงเปน มฮาด แลอดิเรกกันเบื่อยไปไม่เลือกว่าผู้หนึ่งผู้ใด เดี๋ยวนี้ก็ยังมีโดยมาก (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานหนังสือมาวันนี้ ได้ทราบแล้ว ตามซึ่งทรงกำหนดจะใช้นั้นดีแล้ว แต่คำ วร นั้น ข้างฝ่ายคฤหัสถ์เขาพากันรังเกียจไปหมด เพราะใกล้กันกับ บวร ก็ด้วยแรงเกลียดวังน่านั้นและ อีกประการหนึ่งก็เปนการเกินนาม ถ้าจะใช้มหา ฤๅ อัคค ก็จะดีถึงคำ บรม จะโดนกันกับที่มีอยู่ ใช้นำราชินี ก็เปนคนละอย่างกันกับนำราชเทวี ไทย ๆ เห็นจะไม่เข้าใจผิดไปได้ เพราะคงใช้

---

(๑) พระดำรัสตอบผุขาดไป อ่านไม่ได้ความ

ราชินีอยู่แต่คนเดียว แต่ถ้าจะให้สิ้นปัญหาที่จะพึงกล่าวแล้ว มหาราชินี สนิทกว่า แบบข้างอินเดียเขาก็ใช้ เจ้าผู้หญิงครองเมืองเรียกว่า มหารานี จะมีผู้กล่าวทักท้วงก็แต่ว่า มหาราชามหารานี เหล่านั้น ย่อมใช้คำแอดเร็ส แต่เพียง ฮิส ฤๅเฮอรไฮเนส ฤๅตรงกับดาว ที่เรียกว่า มอ่าด คำนำว่าสมเด็จพระนางเจ้านั้นจะใช้ฤๅมิใช้ก็ได้ (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๙ ร.ศ. ๑๑๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยรับสั่งถามด้วยเรื่องอติเรกมิใช่หน้าที่นั่ง ได้ทราบแล้ว พระกระแสซึ่งว่าทูลกระหม่อมรับสั่งกับเสดจพระอุปัชฌายนั้น หม่อมฉันไม่เคยได้ยินได้ฟังใครเล่าเลย จะเปนด้วยไม่ได้ใส่ใจฤๅไม่มีเหตุที่ผู้ใดจะมาพูดด้วยในเรื่องนี้ จึงไม่ทราบทีเดียวว่า เปนปัญหาอย่างใด

จะทูลได้แต่ตามที่เคยสังเกตในเวลาตัวเด็ก ๆ มีน่าที่ซึ่งต้องไปเลี้ยงพระอยู่เสมอ ๆ เช่นฉันเวรพระที่นั่งสุทธัยสวรรย์เป็นนิตย์ เคยเห็นพระท่านอติเรกเสมอ เว้นแต่ไม่ใช่เสดจพระอุปัชฌาย์ อีกแห่งหนึ่งก็ที่หอพระบรมอัฐิ เทศน์เข้าพรรษาเคยไปบ้างปีละหลาย ๆ ยก ก็เคยเห็น

---

(๑) พระดำรัสตอบผุขาดไป อ่านไม่ได้ความ

อติเรกเสมอ พระที่นั่งทรงธรรมก็อติเรกอยู่ แต่หม่อมฉันไม่ใคร่จะได้เคยไปฟัง จะเปนด้วยท่านเหล่านั้นไม่ทราบพระกระแสฤๅอย่างไรก็ไม่ทราบ ได้เคยทราบเรื่องชัดเจนแต่ถวายพระพรลา ซึ่งพระท่านมักพอใจเจลาถวายตัวบ่อย ๆ

แต่ตามความเห็นของหม่อมฉันเอง ไม่เห็นเปนที่ขัดขวางอันใด ซึ่งจะอติเรกในพระราชวัง ซึ่งรู้อยู่ว่าเปนที่เจ้าแผ่นดินประทับอยู่ เพราะถ้อยคำไม่จำเปนจะต้องว่าน่าที่นั่งอย่างเดียว แต่ถวายพระพรลาถ้าไม่เสดจออกแล้วเปนเคอะทั้งเรื่อง แต่ก็เคยเห็นท่านถวายพระพรลากันลับหลังเช่นนั้น เปนการไม่ควรเลย เพราะถ้อยคำเปนพูดกันตัวต่อตัวแท้ หม่อมฉันได้ทราบเพียงเท่านี้แลคิดเห็นดังนี้ (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕ (๒๙)

ทูล กรมหมื่นวชรญาณวโรรส

ด้วยประทานหนังสือลงวันนี้มา ได้ทราบแล้ว การที่ทรงพระดำริห์ในเรื่องออกชื่อเรื่องถวายพระพรแลอติเรกนั้น จะใช้ระมัด เช่นเคยให้ว่าน่าด้วยก็ได้ แต่หน้าตาจะเปนผู้ชายไปๆไม่ ถ้าไม่เปนก็ไม่เปนที่รังเกียจอันใด

---

(๑) พระดำรัสตอบผุขาดไป - อ่านไม่ได้ความ

เรื่องเซ็นชื่อในภาษามคธ ตามที่ทรงร่างมาดีแล้ว แต่เรื่องเซ็นตัวขอมจะต้องลองดูก่อน (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕ ๒๙

ขอถวายพระพร

คำว่าธรรมิกนั้น เปนคุณศัพท์ใช้ได้ทั่วไป แต่เพราะลงเสียงเปนอะอยู่ข้างจะเปนผู้ชาย รับพระราชทานเอาออกเสีย ต้องแก้คำอติเรกตามได้ถวายร่างมาทั้งคำอติเรกถวายพระพรลา ทั้งแบบเซ็นพระนามเปนตัวขอมในที่จะต้องทรงเอง เขียนเปนตัวหวัดได้ เพื่อจะได้ลองทรง ฯ

อยากจะได้พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องอติเรกนั้น ถ้าในพระที่นั่งจะโปรดให้ถวายในพระนามเองเปนนิตย์ คำอติเรกถวายสมเดจพระนางเจ้าพระอรรคราชเทวีในเวลาเสดจยุโรป จะได้ใช้แต่เฉพาะเสดจออกนอกพระบรมมหาราชวัง มีพระราชทานพระกฐินเปนต้น ถ้าจะโปรดให้ถวายในพระนามเอง เฉพาะแต่เสดจอยู่ในพระบรมมหาราชวังในเวลาเสดจ

---

(๑) เรื่องเซ็นพระนามภาษามคธ แลใช้ตัวขอม เห็นจะสำหรับพระราชทานพัทธสีมา แลพระบรมราชานุญาตอุปสมบทข้าราชการ พระดำรัสตอบผุขาดไปอ่านไม่ได้ความ

ยุโรป ถ้าสมเดจพระนางเจ้าพระอรรคราชเทวีเสดจออกในการพระราชพิธี จะได้ถวายอติเรกแด่สมเดจพระนางเจ้าพระอรรคราชเทวี แต่คำถวายพระพรลานั้น ไม่มีบัญหา ถวายได้ ๆ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๙ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือที่ประทานมาวันนี้แล้ว หม่อมฉันเห็นว่า ถวายพระพรลานั้น ควรจะคิดเสียให้พร้อมเปน ๒ อย่าง เวลาที่เปนผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ จึงใช้คำนั้น เวลาอื่นต่อไป ยกออกเสีย คงใช้ตามแบบนี้ แต่อยากจะขอประทานเติมชื่อลงให้เหมือนอติเรกว่า สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ ฟังดูก็สดวกดี ถ้าไม่ใช้ก่อนสอดด้วยค่อนจะอยู่ข้างฟังเคอะไป

เรื่องอติเรกนั้น หม่อมฉันรักว่า ถ้าในพระที่นั่ง ควรจะอติเรกให้หม่อมฉันเปนนิตย จะอยู่ก็ตามไม่อยู่ก็ตาม ถ้าแม่เล็กออกในการพิธีใดจึงควรอติเรกให้ แต่การนอกพระราชวังนั้น ผู้ใดไปก็อติเรกให้ผู้นั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๙ ร.ศ. ๑๑๕

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาพระราชทานมาวันวานนี้ เปนเครื่องวินิจฉัยการนี้ได้ตลอดอย่างดี เปนที่พอใจอย่างยิ่ง คำถวายพระพรลาจะเรียงตามพระราชประสงค์ เติมพระนามเข้าด้วย เข้าเค้าดี ฟังก็ไม่ขัด คำสำหรับถวายในเวลาก็ไม่ได้ว่าราชการ ก็ยกคุณบทนั้นออกเสีย แต่เห็นว่าไม่มีเวลาใช้ หรือใช้ห่างมาก เรื่องอติเรกนั้น ถ้าจะคงอติเรกถวายในพระองค์ได้ ในเวลาที่สมเดจพระนางเจ้าพระอรรคราชเทวีเสดจออก ถวายสมเดจพระนางเจ้า ฯ ด้วย ลองว่าดูอติเรกสำหรับพระองค์ก่อนแล้ว อติเรกสำหรับสมเดจพระนางเจ้า ฯ ฟังก็ไม่ขัด เปนแต่ยาวกว่าเคยฟัง แต่คำว่าถวายพระพรคงแต่ข้างท้ายหนเดียว แลคำมคธนั้นต้องว่าให้ลงระยะบาทคาถารับ ภวตุ สัพพมังคลํ คราวเดียวกัน ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๙ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานหนังสือมาวันนี้ ได้ทราบแล้ว หม่อมฉันก็ได้นึกเหมือนกันว่าจะเอาเข้าควงกันเช่นนั้นก็จะได้ แต่ดูรุงรังอยู่สักหน่อยหนึ่ง แลไม่มี

เวลาที่จะได้อติเรกเฉพาะตัวเลยในระหว่างนั้น อติเรก ๒ คนพร้อมกันเช่นนี้ ถ้าแต่ก่อนเมื่อวังน่ามีอำนาจมากฤๅรับพระราชโองการทั้ง ๒ พระองค์ ถ้าท่านไม่เห็นรุงรัง ท่านคงว่าพร้อมกันเสียแล้ว นี่หาเช่นนั้นไม่ ถ้างานวังน่า วังหลวงต้องคอยวังหน้า หม่อมฉันเคยถูกวังหน้ามา ๒ คราว เมื่อคราวตั้งกรมพระราชวังบวรวิไชย กรมหลวงวงษาท่านเคยมาสกิดบอกเมื่อเวลาถวายน้ำว่าควรจะเสด็จกลับเพราะเขาจะอติเรกให้วังน่า อีกครั้งหนึ่งเมื่อครั้งโกนจุกเจ้าประฐมพลสมัย หม่อมฉันรู้แล้วกลัวจะชิงหน้าเสียก่อน เห็นว่าถ้าคงแยกไว้ แบ่งเวลาเช่นที่ทูลไปแต่ก่อนนั้น จะไม่เป็นที่ขัดขวางอันใด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๙ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือที่ประทานมาวันนี้ กับร่างธรรมเนียมเรื่องอติเรกถวายพระพรลา แลถวายพระพรเทศน์มานั้นได้ทราบแล้ว

ที่ทรงทำมานั้น ถูกต้องดี แต่ถ้าจะให้เป็นแบบออกหมายกระทรวงเมื่อพระราชบัญญัติรีเยนซีได้ออกเมื่อใด จะต้องให้กระทรวงออกหมายนี้ตามไปเสียด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องคำนำหน้าพระนามวชิราวุธ

(ฉบับที่ ๑๖)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๑๙ สิงหาคม ร.ศ.[๓๗] ๑๒๓

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเมื่อคืนนี้จะทูลก็ลืมไป เรื่องชื่อลูกโตนั้น ถ้าจะใช้มหาวชิราวุธเต็ม อยู่ข้างจะยาวสำหรับเวลา ถ้าจะใช้แต่ วชิราวุธ เท่านั้นก็ได้ คำที่ว่า มหา นั้น ตามพระบรมราชาธิบายของทูลกระหม่อมในเรื่องชื่อหม่อมฉัน รับสั่งว่าจะใช้มหาจุฬาลงกรณ์ก็ได้ เพราะเปนผู้ซึ่งถูกเรียกว่า พ่อใหญ่ พระนามของท่านเองซึ่งที่แท้มีแต่ มงกุฎ ก็เติมมหาลงไป เพื่อจะให้ได้ใหญ่ไว้ในนั้นด้วย ลายเซ็นพระราชหัตถเลขาจึงเปนแต่ตัว ฯ ล ฯ เขียนเต็มแต่มงกุฎ รับสั่งว่าหม่อมฉันจะใช้ตัว ฯ ล ฯ เช่นนั้นบ้างก็ควร ด้วยเหตุนั้น ใหญ่ แลโต จึงมี มหา แต่เขาเรียกติดเสียทีเดียวไม่ได้ ฯ ล ฯ เมื่อจะลงตัวจะตัดออกเสียก็ไม่ขัดขวางอันใด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องบำเหน็จหมอ

(ฉบับที่ ๑๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพอาพาธคราวนี้ หมอบ๊วซ์เปนผู้รักษา เขาเอื้อเฟื้อมาก ตั้งแต่วันที่ ๑๒ ถึงวันที่ ๒๔ กันยายน มาทุกวัน ขาดแต่วันที่ ๑๙ ซึ่งเขาบอกว่า เข้าไปประชุมด้วยพระอาจารพระองค์ชายอรุพงศ์ ต่อนั้นก็ยังมาอีกราย ๆ แลการรักษาก็ดีด้วย ขอบใจเขาอยู่ ไม่ได้เรียกค่ารักษาจนบัดนี้ เข้าใจว่าจะไม่เรียกโดยฐานเปนพระ อาตมภาพทูลขอเพื่อพระราชทานอย่างใดอย่างหนึ่งแก่หมอบ๊วซ์เปนบำเหน็จ เช่นนี้เห็นว่าจะรับแลจะเปนที่พอใจของเขาด้วย.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๘)

สวนดุสิต

วันที่ ๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งทรงรฦกถึงความอุปการของหมอบ๊วซ์ จะให้ให้รางวัลนั้น เปนการสมควร จะให้จัดของที่ควรแก่รางวัลให้ แล้วเมื่อใดจึงจะกราบทูลให้ทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

หมวดที่ ๒

การในพระองค์

เรื่องทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
อุทิศพระราชทานเจ้าจอมมารดาแพรัชชกาลที่ ๔

(ฉบับที่ ๑๙)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๘/๕๘ วัน ๕ ๗ ๕ ค่ำ ปีจออัฐศก ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙)
๑๑

กราบทูล { กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส(๑)
พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์

แจ้งความแด่ { พระองค์เจ้าภัทรพิมลพรรณ
กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์
พระองค์เจ้าบัญจบเบญจมา

ด้วยในการพระกุศลที่ทรงบำเพ็ญเวลาวันนี้เปนส่วนอุทิศให้แก่แม่แพ ซึ่งเปนมารดาเลี้ยงของหม่อมฉันแท้ เพราะได้มีคุณอุปการบำรุงมาเหมือนบุตร หม่อมฉันยังรฦกได้เปนนิตย์ ถึงเวลาที่ห่อหิ้วของไปป้อนให้รับประทานในที่ต่าง ๆ ทุกข์ด้วยในเวลาหม่อมฉันมีความผิด ยินดีด้วย

---

(๑) พระราชหัตถเลขานี้มีถึงเจ้านายในเจ้าจอมมารดาแพด้วยกันทุกพระองค์

ในเวลาดี แลรฦกถึงเวลาที่หม่อมฉันตื่นขึ้นมีน้ำตาอาบหน้าเมื่อได้ทราบข่าวว่าตาย ความจำได้อันนี้ปรากฎอยู่ในใจไม่ขาด แต่มิรู้ที่จะทดแทนคุณเฉพาะตัวได้ เพราะล่วงลับไปเสียช้านานมาแล้ว

บัดนี้เปนโอกาศอันสมควรที่จะได้แทนคุณตามที่จะทำได้ในเวลาเช่นนี้ หม่อมฉันจึงมีความยินดีอนุโมทนาในการพระกุศลที่ทรงทำครั้งนี้ จัดได้ผ้าไตรเครื่องสังเคดพร้อมสำรับ ๑ ผ้าไตรเปล่า ๑๐ ไตร ผ้าขาวพับ ๒๐ พับถวาย ขอได้ทรงทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่แพผู้มีคุณแก่หม่อมฉันนั้นด้วย แลจัดได้ผ้าไตรเปล่า ๕ ไตร ผ้าขาว ๑๐ พับช่วยในการศพท้าวทรงกันดาน(๑) ผ้าไตรเปล่า ๕ ไตร ผ้าขาว ๑๐ พับช่วยในการศพลูกกรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ ขอได้ทรงรับไว้ทำบุญตามควรเถิด(๒)

สยามินทร

---

(๑) ท้าวทรงกันดาน (สี่) เปนขรัวยาย

(๒) สำเนาพระราชหัตถเลขานี้ เปนลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงคัดไว้เอง แต่หาปรากฎสำเนาที่ทรงตอบพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ประการใดไม่

เรื่องเสด็จประพาสยุโรปคราวแรก

(ฉบับที่ ๒๐)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ ๒๙

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือที่ประทานตอบมาวันนี้ หม่อมฉันลงเนื้อเห็นด้วยตามที่รับสั่งทุกอย่าง เรื่องนี้คงจะมีเลอียดต่อไปอิก จะต้องคอยฟังไป การที่ได้เห็นแผนที่หมายตำบล คงจะทำให้ความคิดในท้องเรื่องแจ่มแจ้งดีขึ้นมาก อยากจะทูลแนะนำว่าพุทธประวัติ ถ้าจะตีพิมพ์เปนเล่มหนึ่งต่างหากแล้ว น่าจะมีแผนที่ติดไว้ในนั้นด้วย ถึงจะไม่ยืนยันว่าเปนแน่แท้ พูดตามคำเขาบอกเล่าก็ควร แต่คงจะต้องตรงกันข้ามกับแผนที่ซึ่งเขาเล่าว่า พระธรรมเจดีย์ ได้กะไว้ว่าพระพุทธเจ้าเกิดเมืองไทย

อนึ่งหม่อมฉันมีความประสงค์ ที่จะใคร่ได้ใจความในมหาวงษโดยย่อ ความมุ่งหมายนั้นต้องการชื่อตำบลแลเหตุการอันเนื่องด้วยตำบล ยกเรื่องราวปาฏิหารอัศจรรย์ต่าง ๆ เสีย ให้เปนเหมือนพงษาวดาร ขอให้โปรดเรียบเรียงประทานด้วย ตัดเอาจากที่เขาแปลไว้แล้วก็ได้ ไม่ใช่สำหรับจะไปตีพิมพ์ฤๅส่งให้ผู้ใดดู สำหรับแต่ความจำแลค้นง่ายเท่านั้น.(๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

---

(๑) พระดำรัสตอบผุขาดไป อ่านไม่ได้ความ

(ฉบับที่ ๒๑)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๙ ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงทราบ

ด้วยประทานหนังสือวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ส่งตัวอย่างหนังสือที่แต่งเรื่องมหาวงษประทานมาให้ดูนั้น ได้ทราบแล้ว หม่อมฉันได้อ่านตลอดเห็นว่าต้องตามความประสงค์แล้ว

ความต้องการเรื่องมหาวงษนี้ ด้วยคิดจะไปยุโรปจำจะต้องแวะที่ลังกา อยากจะให้จำเค้าเรื่องราวได้ ครั้นจะอ่านฉบับไทยที่แปลไว้ก็ยืดยาว หาเวลาอ่านไม่ใคร่จะได้ การที่จะพลิกจะค้นในเวลาต้องการก็ยาก ครั้นไม่เอาใจใส่ไว้บ้าง ไปพบพระเจ้าแกจะว่าตื่น แต่อันที่จริงได้อ่านถึง ๓ เที่ยวแล้ว คืออ่านเมื่อเด็ก ๆ กำลังเรียนหนังสือนั้นเที่ยว ๑ เมื่อแรกเปนเจ้าแผ่นดินเที่ยว ๑ ด้วยเหตุที่เล่ดจอุปัชฌายท่านทรงแต่งหนังสือเทวตาทิศนกถา แก้เรื่องหมอดูว่าจะอยู่ในราชสมบัติเพียง ๓ ปี อ่านเมื่อเจ็บครั้งนี้อีกครั้งหนึ่ง แต่ให้คนอื่นเขาอ่านให้ฟัง ขาด ๆ วิ่น ๆ ไปด้วยนอนหลับเสีย อ่านเก่าก็จำไม่ได้เลอียด แต่อย่างไร ๆ ก็ดีแต่งท่านองเก่าจำยากพอออกเบื่อเรื่องเผือ ๆ ก็วางเสียบ่อย ๆ แต่ที่ทรงเรียบเรียงเช่นนี้จำได้ดีนัก ขอให้ทรงไปตามแบบนี้ให้ตลอดเถิด แลถ้ามีอินเด็กนับชื่อที่ควรจำไว้ ในข้างต้นฤๅข้างท้ายด้วยได้ก็จะดี กำหนดเขตรที่จะต้องการนั้น ในต้นเดือนเมษายนก่อนสงกรานต์ แลหนังสือนี้ถ้าแต่ง

แล้วจะทรงลงพิมพ์ก็ได้ เพราะแต่งให้คนๆ เดียวอ่านนั้นอยู่ข้างจะป่วยการ

เรื่องแผนที่สำหรับหนังสือพุทธประวัตินั้น ถ้าเขียนหนังสือไทยแลกะขนาดเล็กใหญ่แล้ว จะรับไปจ้างเขาทำมาถวายได้ อยากจะทราบด้วยว่าจะต้องพระประสงค์มากน้อยเท่าใด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๒๒)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๙ มินาคม ร.ศ. ๑๑๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยทรงจดหมายประทานเรื่องมหาวงษ์ที่ทรงเรียบเรียงใหม่ กับสมุดที่ปวงษ์มาด้วยนั้น มีความยินดีขอบพระทัยมาก ถ้ามีเวลาถ้ามีผู้จะบอกได้ จะถามให้บอกว่าเมืองใดเดี๋ยวนี้เรียกอย่างใด มาทูลให้ทราบด้วย.

สยามินทร

(ฉบับที่ ๒๓)

เรือพระที่นั่งมหาจักกรี ในทเลบัลติก

วันที่ ๒๑ เดือนกรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณให้ทรงทราบ

ด้วยหม่อมฉันได้รับหนังสือที่ประทานตอบมาที่ ๓๖ ลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม แต่เพิ่งได้รับเปนเวลาอยู่ในระยะที่เขารับรองชุลมุนถึง

กับไม่มีเวลาจะอ่าน โดยข้อความที่รับสั่งมานั้นเปนที่พอใจแล้ว แผนที่อินเดียครั้งพุทธกาลซึ่งทรงมอบให้กรมหมื่นสมมตมานั้น เมื่อไปถึงเมืองอังกฤษจะได้เรียกมาเทียบทานดู ถ้าพอจะหาช่องให้นักปราชญ์ผู้รู้ช่วยเทียบทานได้ก็จะได้จัดไป แต่จะทูลสัญญาไม่ได้ เพราะเข็ดเรื่องหาเวลาว่างไม่มีเสียนักแล้ว

อนึ่งในท้ายหนังสือรับสั่งมอบน่าที่ให้ให้โอวาทลูกในเรื่องพุทธศาสนานั้น มีการยากอยู่ในน่าที่นี้ ๒ ประการ คือหาเวลาของตัวเองไม่ได้อย่างหนึ่ง สอนเด็กที่ยังไม่มีความคิดถึงศาสนาให้เข้าใจได้โดยเร็วเปนการยากนั้นอย่างหนึ่ง แต่หม่อมฉันอาจรับประกันได้ ว่าในบรรดาเด็กซึ่งไม่มีความฟุ้งส้าน เช่นลูกโตลูกชายเล็กแลชายบริพัตรเปนต้นดังนี้ มีทุนรอนที่ได้รู้ได้ฟังมาแล้วแต่ก่อนบ้างประกอบด้วย ที่ใจคอจะผันแปรไปนั้นไม่มี ถึงว่าจะไม่รู้ว่าตัวได้ประพฤติตามโอวาทของพระพุทธเจ้า ก็คงจะได้ประพฤติดำเนินไปในทางธรรม อันไม่เปนปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา แลยังเปนสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งจะพึงสังเกตได้ ว่าเด็กเหล่านี้ไม่ได้พยายามเพื่อที่จะละลืมชาติเดิมของตน ยังรักที่จะเปนไทยอยู่เปนนิตย์ แต่ได้นำคำรับสั่งนี้บอกให้ทราบแก่ลูกโตแลชายบริพัตรแล้ว คนอื่น ๆ เมื่อได้พบจะได้บอกต่อไป

การที่หม่อมฉันมาครั้งนี้ ก็นับว่ามีความศุขทุกประการทุกแห่งความปราถนาอันใดที่มุ่งหมายในใจ ก็นับว่าเปนอันสำเร็จแล้วบ้างแลร่วมเข้าไปในทางข้างสำเร็จบ้าง ข่าวที่ทูลนี้ขอให้ทรงถือว่าเปนข่าวดีแต่อย่าให้ดีใจมากเกินไปนิ่ง ๆ ไว้ก่อน เพราะเวลาข้างน่ายังมีที่จะต้องทำ

จะต้องทูลสารภาพอย่างหนึ่งถึงเรื่องไปจูบมือโป๊ป ขอให้ทรงเข้าพระทัยว่าตั้งใจว่าจูบมือคนแก่เท่านั้น เพราะเจ้าฝรั่งเขาจูบตีนกัน เจ้าฝรั่งที่ถือศาสนาลัทธิอื่นซึ่งนับว่าเปนปฏิปักษ์คู่วิวาทกัน เช่นเอมเปอเรอออฟเยอรมนีเปนต้น เขาอยากไปดูโป๊ปเขาก็ต้องยอมจูบมือ เราไม่ได้วิวาทบาดทเลาะอันใดกัน จะไปจองหองค้ำอยู่คนเดียวมันก็น่าเกลียด แลจะขอซัดทูลกระหม่อมด้วย ว่าให้ทอดพระเนตรสำเนาพระราชสาส์นที่เขาตีพิมพ์ติดท้ายระยะทางทูตไปเมืองฝรั่งเศส ก็จะทรงทราบได้ว่าท่านเคารพกันไว้เพียงใด หม่อมฉันก็ต้องเดินไปตามรอยนั้น แต่ว่าตามจริงโป๊ปเปนคนแก่ควรบูชา แลความประพฤติก็ตั้งอยู่ในสุจริต ประกอบไปด้วยมัทยัสแลสันโดฐ ดีกว่าพระลังกาบางพวกเปนอันมาก ในการที่ไปดูวัดดูวังก็ยอมให้ดูทุกสิ่งทุกอย่าง ที่สุดจนมงกุฎซึ่งเจ้าแผ่นดินบางองค์ไม่ได้เห็นเลย หม่อนฉันขอดูก็ยอมให้จับลูบคลำได้ พระธาตุต่าง ๆ ของเขาที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็ยอมให้จับต้องพิจารณาดูถ้วนถี่ ไม่ห้ามหวงเหมือนพระทันตธาตุ

อีกครั้งหนึ่งไปอยู่ในวังควารีนัลกับพระราชวงษกรุงอิตาลีเขาไปไหว้พระกันวันอาทิตย์ เวลากลับมาจากดูทหารเขาชวนก็ต้องเข้าไปกับเขาด้วย ที่เขาชวนนั้นโดยเขาเข้าใจว่าเราถือว่ามีผู้เปนใหญ่เปนประธานในโลกยอันเดียวกัน จะบอกว่าข้าไม่ไปยังไรได้ ได้เข้าไปแลได้ฟังเทศน์ แต่ก็ไปนิ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร อีกครั้งหนึ่งไปที่ศพอาชดุ๊กรุดอลฟ ราชโอรสเจ้ากรุงออสเตรีย เขาตั้งพระแท่นทรงกราบอย่างฝรั่งไว้ คือเปนราวสำหรับคุกเข่า สำหรับสวดอ้อนวอนให้แก่ศพ เวลานั้นมีแต่พวกเขา

ได้คุกเข่าให้แต่ไม่ได้ว่ากระไร อีกครั้งหนึ่งที่พระศพพระเจ้าอเลกซันดราที่ ๓ พระราชพิธีการของเอมเปอเรอออฟรัสเซีย ก็ได้ทำเช่นนั้นเหมือนกัน ทราบแล้วว่าไม่ทรงเคลือบแคลง แต่ดูก็เปนเรื่องชอบกลจึงทูลให้ทราบ

ได้จัดหาของเครื่องที่จะไปบูชาพระชินศรีได้แล้ว เมื่อกลับไปถึงจะไปนมัสการแลถวายเครื่องบูชานั้นเวลาหนึ่ง เวลานี้มิได้มีแต่นี้ถึงใคร ต่อใครในบางกอกเรื่อยไป ขอประทานโทษที่ได้ทูลใช้ให้สืบข่าวคราวในบางกอก (๑) แลขอบพระทัยที่ได้ทรงบอกโทรเลขมาให้ทราบในเรื่องไฟไหม้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

(ฉบับที่ ๒๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๑๐ มกราคม ร, ศก ๑๑๖ ๓๐

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

ด้วยมีของที่ตั้งใจจะซื้อมาถวายอีกอย่างหนึ่ง คือผ้ากัมพล ที่เขาเรียกว่าแคชเมียชอล เปนของทำในประเทศยุโรป เลียนอย่างผ้าส่าน

---

(๑) ครั้งนั้นเมื่อปลายเดือนพฤษภาคม ไม่ได้ทรงทราบข่าวจากกรุงเทพ ฯ อยู่หลายวัน ทรงสงสัยว่าจะเกิดเหตุร้ายอย่างไร แต่ผู้รักษาพระนครหากปกปิดเสีย จึงมีพระราชโทรเลขมายังกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ดำรัสถามว่ามีเหตุร้ายอย่างไรเกิดขึ้นบ้างหรือไม่ โดยทรงเห็นว่าเปนสมณคงไม่อำพราง

แคชเมียในประเทศอินเดีย ซึ่งเปนที่นับถือของไทยเราแต่โบราณ แต ฝรั่งกำลังตื่นกันมาก เปนเหตุที่เนื้อนุ่ม ได้พบมีสีขาว เดิมคิดว่า จะซื้อมาตัดจีวรถวายพระอื่น ๆ ด้วย แต่ราคาแรงรอไม่คิด จึงได้ซื้อ มาแต่ผืนเดียว จะฉีกตัดจีวรก็เสียดายอยู่ เห็นว่าจะใช้เปนผ้าห่ม หนาวได้ แต่มาไม่ทันกำหนดเมื่อไปที่วัด ด้วยมาแล้วยังต้องย้อม ก็อยู่ข้างจะเปนการใหญ่ ต้องใช้กัดกรักด้วยกะฮ่อมเพื่อจะให้ได้ ทิ้ง ไว้จนฤทธิ์สุราไปหมดเปนน้ำใสเปล่า ๆ แล้วจึงได้ย้อม เพราะถ้าจะย้อม น้ำย้อมที่ข้นทำให้ขนแขงไป บัดนี้เปนอันสำเร็จได้ดังปรารถนา แต่เนื้อ กระด้างไปกว่าเดิมสักนิดหนึ่ง ขอส่งมาถวายเพื่อทรงทันฤดูหนาว แต่ ชายครุยนั้นไม่ทราบว่าจะห้ามปรามอะไรกันฤๅไม่ ถ้ารังเกียจอยู่ก็ตัดออก เล็มเสียก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องโปรดเข้าใหม่

(ฉบับที่ ๒๕)

พระที่นั่งบรรณาคมสํรณีย์

ที่ ๑๐/๕๙๗ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

ด้วยได้รับหนังสือประทานมาเรื่องเข้าใหม่ มีความยินดีเปนอันมากที่ทราบว่าเสวยได้ เพราะบางคนกินไม่ได้ว่าเหมือนเข้าเหนียวแลไม่อร่อยอย่างไรซึ่งหม่อมฉันแลไม่เห็น ส่วนตัวหม่อมฉันเองเห็นว่าเปนการมีคุณอย่างยิ่ง ดังเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้

เดิมกินเข้าไม่ได้ โกรธว่ากับเข้าไม่อร่อยบ่อย ๆ จนครั้งหนึ่งวานให้กรมหมื่นปราบซื้อเข้าแกงมาให้กิน พเอินไปถูกเข้าอย่างนี้เข้ากินได้ติดใจ จึงได้วานให้กรมปราบจัดซื้อแลชักชวนให้ลูกเมียกินก็พากันชอบ เว้นไว้แต่แม่กลาง (๑) กินไม่ได้จนทุกวันนี้ ว่าเลี่ยนคลื่นไส้ แต่นั้นมากินเข้าได้อ้วนขึ้น เปนเชื่อใจว่าอ้วนขึ้นเพราะเข้านี้ แต่นั้นมาจะนับว่าเปนโทษเกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็ได้ คือกินเข้าอื่นไม่ได้ ให้รู้สึกว่าแข็งอยาบไม่มีรสอร่อยในนั้นเหมือนกินเข้าตอก ต่อเมื่อใดหิว ๆ แลไปแปลกถิ่นจึงต้องกิน แต่อย่างไร ๆ รู้สึกไม่อิ่มเลย การที่ติดเข้าพรรณนี้ไม่ใช่ติดแต่ตัวหม่อมฉัน เปนติดทั้งครัว จึงต้องให้เงินกรมหมื่นปราบปีละ ๓๐ ชั่ง สำหรับซื้อเข้าพรรณนี้ส่งทั่วไปในบรรดา

---

(๑) สมเด็จพระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า)

ผู้ที่ติด การที่โปรดเสวยมีใจเชื่ออยู่ว่า บางทีจะทำให้อ้วนได้ การที่จะติดนั้นไม่ต้องกลัว จะขอส่งถวายให้เสวยพอตลอดปี แต่การหุงนั้นอยู่ข้างเปนการใหญ่ ถ้าหุงอย่างเข้าธรรมดา เปียกแฉะไป ต้องมีวิธีฝึกหัด หม่อมฉันเคยหุงเองดีกว่าในห้องเครื่อง แลต้องเอาเมียกรมปราบมาหุงอยู่เปนนาน เดี๋ยวนี้ห้องเครื่องหุงได้ดี แต่กินมาประมาณ ๑๗ / ๑๘ ปีแล้ว ในชั้นต้นนี้จะให้ห้องเครื่องหุงส่งไปถวายก่อน แล้วจะได้ทูลหาฤๅกรมหลวงวรเสรฐ ท่านจะจัดการอย่างไรให้ฝึกหัดหุงได้ จะได้เรียกหาให้สดวก เพราะจะให้ห้องเครื่องหุงส่งตลอดไปจะต้องมีเจ้าพนักงานไปส่ง ถ้าเจ้าพนักงานเขาไปเหลว ๆ ไหล ๆ เสีย จะทรงฟ้องร้องก็ไม่ได้ เปนอันป่วยการไม่สำเร็จประโยชน์อันใดได้

อนึ่ง เรื่องสุภาสิต ที่จะเลือกบัญญาธิกะ ซ้ำไปหน่อยหนึ่ง แต่ท่านธรรมเจดีย์เห็นจะเห็นว่าใจคอเด็ดเดี่ยวดี แต่ตัวท่านเองถ่อมตัวแล้ว ยังปราถนาวิริยาธิกะ

วันนี้ได้ถามสมเด็จพระวันรัตน (๑) ท่านว่าสันตุสิตะ เปนเทวราชแลพระโพธิสัตว์เองมักจะเปนสันตุสิตะ ดีที่ถามท่านว่า จะเอาอะไรเปนที่หมายแห่งชั้นนั้นได้บ้าง ท่านว่าต้องพระโพธิสัตว์แลถวายพระพรดังนี้ ไม่ได้เล่าเรื่องที่คิดจะใช้พระโพธิสัตว์ให้ท่านทราบก่อนเลย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด.

สยามินทร

---

(๑) สมเด็จพระวันรัตน (แดง) วัดสุทัศน์

ป. ล. เข้าที่หุงส่งถวายมาวันนี้ เปนเข้าปะปนกันหลายพรรณ์ เพราะพรรณที่ส่งถวายมาแต่ก่อน ได้หุงตักบาตรเสียวันนี้หมด ต่อมรึ่งนี้จึงจะได้เกี่ยวต่อไปอีกตามลำดับ ในครั้งนี้ขอให้ทรงลองพรรณอื่นดู แต่เข้าใจว่ากระด้างไปบ้าง.

สยามินทร

(ฉบับที่ ๒๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

(ที่ ๑๙๔) วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

เข้าที่พระราชทานมาวันนี้ มีเลี่ยนไม่เหมือนเข้าทองรย้า แต่ยังอร่อย ได้แบ่งให้พระประวิตร[๑] ผู้ฉันเข้าไม่ใคร่ได้ลองฉันดูก็ชอบ ทรงอุปมาเข้าที่ไม่อร่อยว่าเหมือนเข้าตอกเหมาะแท้ นึกหาศัพท์เรียกอยู่นานแล้ว ตั้งแต่ได้ฉันยาของหมอเคาวัน อาหารเจริญมาจะเข้าห้าเดือนแล้ว ซึ่งเปนการแปลก ตั้งแต่จำความได้ ยังไม่เคยมีเลย แต่ยังไม่วางใจด้วยต้องหากับที่สำหรับทำเข้าที่จากให้นุ่มแลกลบลบรสสากด้วยเสมอ ถ้าได้รับพระราชทานเข้าชนิดนี้จะกินอีก การจะหุงนั้นหัดคนที่ตำหนักเสดจบ้า[๒] ก็ได้ เพราะท่านเคยทำของส่งอยู่ทุกวัน ส่วนการส่งอาหารนั้น

---

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม (กรมหลวงปราจิณกิติบดี)

(๒) กรมหลวงวรเสรฐสุดา

สมเดจพระบรมราชเทวี พระราชทานทุนให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิตจัดทำ
แลแกก็เพิ่มเติมขึ้นด้วย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องงานเลื่อนกรมและขึ้นตำหนักจันทร์

(ฉบับที่ ๒๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระเดชพระคุณเปนอย่างยิ่ง กำหนดงารที่ทรงมานั้นดีแล้ว เปนอันตกลงตามนั้น สวดมนต์ฉลองยุค (๑) นั้น ที่ตำหนักเสดจเปนดี ที่โบสถ์จะได้เตรียมการเลื่อนกรม (๒) ได้สดวก วันขึ้นตำหนักจะได้สวดที่ตำหนักจันทร์ ในการฉลองยุคมีเทศนากัณฑ์หนึ่ง เวลาเลี้ยงพระแล้วก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๒๘)

วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

เรื่องขึ้นตำหนักที่โปรดแล้วนั้น ได้สั่งกรมหลวงนริศแล้ว เพราะในการตั้งกรม ใช้พระไชยรัชกาลปัจจุบันนี้ด้วย ครั้นเมื่อจะสวดมนต์ขึ้นตำหนัก ก็ย้ายจากพระอุโบสถ ขึ้นไปบนตำหนักที่เดียวทั้งสำรับ

---

(๑) งานฉลองยุคเปนงานของพระสงฆ์ธรรมยุติกา สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงทำเปนแบบมาแต่ก่อน

(๒) เลื่อนเปนกรมหลวง

ในการขึ้นตำหนักครั้งนี้ คิดไว้ว่าจะไม่ถวายบริขารให้ต้องไปครองผ้าแล้วกลับมายถาอย่างขึ้นกุฎี สิ่งใดควรมีจะจัดไว้ในตำหนักให้พร้อมทุกอย่าง ครั้นเวลาค่ำจะได้หลั่งน้ำถวายในพระหัตถ์ ซึ่งเข้ากันได้ทั้งวัดทั้งบ้าน เช่นพระยาบุรุษย์ ชายเสร์ฐวงศ์ ขึ้นบ้านก็ไม่ได้มีรดน้ำ ใช้หลั่งน้ำเปนตัวอย่างมาแล้ว ถ้าเวลาพระสวดมนต์อยู่เคยชยันโตก็มีเช่นบ้านกรมหมื่นพิศาล เห็นจะเปนการเรียบร้อยงดงามดีกว่าที่ขนกันพรุงพรังอย่างขึ้นกุฎี ของแจกจะได้ลงคำจาฤกเช่นที่ร่างไว้แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๒๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕ (๓๙)

ขอถวายพระพร

สุภาษิต (๑) นั้นรวบรวมแล้ว เมื่อกำลังเสดจพระราชดำเนิรบางปอินยาตมภาพได้ส่งให้หลวงดำรงธรรมสาร ลงมือพิมพ์ไปพลาง บัดนี้เรียงแลแก้เสร็จ สมควรจะพิมพ์ได้ ขอพระราชทานถวายแบบอย่างปรฟืบีดมาในคำนำได้กาไว้เพื่ออ้างถึงกระแสพระราชดำริห์ด้วย ๆ

---

(๑) หนังสือประชุมสุภาษิตพิมพ์แจกในงานเลื่อนกรม

ได้สั่งให้พิมพ์ ๒๐๐๐ ฉบับ เย็บปกแขงงามแลสามัญเท่าจำนวนของมีดตัดกระดาส (๑) ตามชนิด นอกนั้นเปนปกอ่อน ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

ป.ล. ข้อสุภาษิตเลือกได้สองร้อยห้าสิบเศษ ไม่พอกับจำนวนมีด ข้อที่จารลงในมีดต้องซ้ำกันบ้าง ในลานทองเหลืองแลมิใช่ทองเหลือง

ขอถวายพระพร

ว.ว.

(ฉบับที่ ๓๐)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

ใบปรูฟที่ส่งมาได้ตรวจแล้วเห็นว่าเปนที่เรียบร้อยใช้ได้ คิดจะร่างปรารภถวายแต่คืนนี้ ก็มีนมัวไม่สบาย จึงต้องยึดไว้เขียนต่อเวลาตื่นนอนบัดนี้ได้ส่งถวายมาในซองนี้

หม่อมฉันเจ็บไม่เข้าที่เลย เปนไข้อย่างอ่อน ๆ เนือง ๆ แลมีอาการต่าง ๆ ซึ่งหมอเยอรมันตรวจ ว่าสาเหตุเกิดขึ้นด้วยเปนไข้มาลาเรียมาแต่ก่อนหายไม่หมดเชื้อ ครั้นนานเข้าม้ามค่อย ๆ โตขึ้น จึงให้มีอาการ

---

(๑) มีดสำหรับตัดกระดาษ ของแจกในงานเลื่อนกรมเหมือนกัน

ต่าง ๆ รวมทั้งอาการที่เปนเหมือนหืดนั้นด้วย แลโรคเช่นนี้มักจะมีแก่ผู้ซึ่งมีอายุปานกลางอย่างฝรั่ง คือ ๔๕ ไปหา ๕๕ ที่เขาประมาณว่าเปนมาสัก ๘ ปีแล้วก็ถูก คติซึ่งจะถึงอับจนของโรคนี้คงมี ๒ ทาง คือแคนเซอร์ในกระเพาะอาหารฤๅลำไส้อย่างหนึ่ง ทิดนีอย่างหนึ่ง มีทางที่จะเยียวยาให้ยืดยาวไปได้ แต่ถ้าจะให้หายเด็ดขาดหายไม่ได้ในโตรพีคัลไคลเมต การมันใหญ่ถึงเพียงนี้ เห็นว่าเวลานี้มีจับไข้แลมีอ่อนกำลังมาท่าทางจะตั้งแอกติฟขึ้นจึงได้คิดเยียวยาอย่างแขงแรงอยู่

มีดที่ทำด้วยทองเหลือง เขาส่งมาให้ดูงามดีไม่เลวเลยไม่ใช่สกันต์คลาด ใช้เพิ่สต์คลาดก็ใช้ได้ แต่ขอเตือนให้ทรงรวังตัวหนังสือ หน่อยจะเห็นเปนสกันต์จะไม่ตรวจเลอียด เล่มที่ตุ๊ก (๑) ส่งมาให้ดูหนังสือก็ผิดควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

สมุดสุภาษิตลองเย็บเข้าเล่ม ถวายเปนตัวอย่าง ตามความในพระราชปรารภ ได้เว้นริมบนไว้ให้ผู้จะอ่านตัดด้วยมีดที่เปนของสำหรับ

---

(๑) กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

กัน แต่ที่เกินจำนวนมีด หลวงดำรงธรรมสารขอเสริมเสร็จ เล่มนี้เปน ชั้นเอกสำหรับกับมีดแกะทั้งเล่ม ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๓๒)

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

ประทานสมุดพุทธศาสนสุภาสิตตัวอย่างมานั้นผเอิญมีดที่ดุกมาให้ดู ตัวอย่างเหลืออยู่เล่มหนึ่ง ได้ลองตัดแลลองคั่นดูเปนที่เรียบร้อยดีมาก สมุดขนาดก็ไม่สู้แบนนักพอดูได้ ขอประทานเล่มนี้ไว้ดูในเวลาว่างไปพลาง ในเวลางานนั้นคงจะพยายามไปช่วยทุกวันให้ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๓)

วันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

หม่อนฉันได้กะการที่จะให้เจ้านายข้างในไป แต่วันสวดมนต์ตั้ง กรมเวลาเย็นเวลาหนึ่ง วันตั้งกรมเวลาเช้าเวลาหนึ่งเท่านั้นเห็นว่าพอ

สมควรแล้ว หาไม่จะประดักประเดิดมากไป แต่วันขึ้นตำหนักจันทรจะมีเจ้าสายแลลูกที่เปนน้องของหญิงจันทรานับว่าเปนเจ้าของทุนไปด้วย เพื่อจะได้อนุโมทนาในการถวายตำหนักนั้น ทูลมาเสียให้ทราบจะได้สั่งเรื่องเลี้ยงดูอย่าให้เปลืองเปล่า (๑)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๔)

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้ส่งมีดเล่มนี้มาถวายเพื่อจะฟ้องดูกว่าเล่มตัวอย่างที่ให้ดูสุกกว่าส่งไปที่วัด เพราะเสียดายหางน้ำทอง เล่มนี้ถวายสำหรับจะได้แจกด้วย (๒)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

---

(๑) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบในสมุดบันทึก

(๒) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบในสมุดบันทึก

เรื่องเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง

(ฉบับที่ ๓๕)

เมืองฮอมเบิค ประเทศเยอรมนี

วันที่ ๒๙ สิงหาคม ศก ๑๒๖

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หม่อมฉันได้พยายามที่จะเขียนหนังสือถวาย ด้วยกระดาษรูปใบลานนี้ ตั้งแต่เมืองบาเดนบาเดน ครั้งหนึ่งเขียนไปได้เปนสักสามลาน แล้วหาเวลาเขียนไม่ได้ จะส่งถวายก็ไม่สำเร็จ เลยต้องเก็บนิ่งไว้ พึ่งมาหาช่องได้เวลานี้ ซึ่งเปนเวลาได้รับหนังสือที่ประทานมา ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน ได้ทราบความแล้ว การที่มายุโรปคราวนี้ เปนการผิดกับคราวก่อน คือมาอย่างไปรเวต ความมุ่งหมายว่าจะไม่ต้องแต่งยูนิฟอมในที่ใด แต่ก็ไม่สำเร็จตลอด การไม่สำเร็จตลอดนั้น เพื่อความดีโดยอัธยาไศรยของผู้ต้อนรับ ถ้าจะปันเวลาที่มาอยู่ในประเทศยุโรปนี้ออกเปน ๕ ส่วน จะเปนเวลาเที่ยวป่าเที่ยวดงบ้านนอกขอกนาเสียสัก ๔ ส่วน อยู่ในเมืองแต่สักส่วนเดียวเท่านั้น ในที่เงียบสงัดทั้งปวงที่เปนเวลายืดยาว ก็ที่เมืองบาเดนบาเดน ประเทศนอรเวย์ แลเมืองฮอมเบิคนี้ สองตำบลต้นแลปลายเปนอันหยุดนิ่ง ๆ มาก ในประเทศนอรเวย์เปนอันเที่ยวไม่มีเวลาหยุด การรับรองของผู้มีบันดาศักดิ์ ตั้งต้นแต่ดุ๊กออฟเยนัวที่เมืองตุริน เปรสิเดนต์เมืองฝรั่งเศสสองคราว คราวแรกที่ปารีส คราวที่สองที่รังบูเย Rambouillet ลักษณทเลซุบศรของเมืองปารีส เจ้าแผ่นดินอังกฤษรับที่วังวินด์เซอ เจ้าแผ่นดินเดนมากแลนอรเวย์รับใน

พระราชวัง โคเปนเฮเคน แลคริสเตียเนีย เยอรมันเอมเปอเรอรับที่วิลเลียมเชอ เมืองคาสเซล ดุกโยฮันอัละปรซรีเยนต์เมืองบรันสวิก รับที่เมืองบรันสวิก ส่วนเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ ที่ได้จัดการตกลงไว้บ้าง ที่ยังไม่ได้จัดการเพราะไม่มีเวลาบ้าง ก็จะไม่ยากอันใดในการที่จะพบ แต่มักจะเกิดความไม่สดวกข้างฝ่ายเขาฤๅฝ่ายเรา คือเขาก็มีกำหนดล่วงน่าไว้แล้วว่าเมื่อนั้นจะต้องทำสิ่งนั้นไปแห่งนี้ ข้างเราก็มีกำหนดล่วงน่า ตั้งแต่จะไปถึงกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๑๗ เปนต้น ถ้าหากว่าเปนการจำเปนที่จะต้องพบกันให้ได้ เราเลื่อนเวลาหาช่องว่างของเขา ฤๅเขาเลื่อนเวลาหาช่องว่างของเรา ถ้าสบเหมาะกันเข้า ก็เปนอันสำเร็จ แต่การที่จะเลื่อนเวลาหากันเช่นนี้ ย่อมต้องเห็นประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงจะตกลงเลื่อนกันได้ อย่างเช่นอังกฤษฝรั่งเศสเยอรมัน เปนเมืองที่มีราชการพัวพัน เขาก็อยากพบเรา เราก็อยากพบเขา จึงได้ต่างคนต่างบอกเวลาว่างกัน เช่นเจ้าแผ่นดินอังกฤษแลเยอรมัน ตั้งใจเปลี่ยนโปแกรมของเขาเข้าหาเรา ที่ฝรั่งเศสไม่ได้เปลี่ยน แต่ก็ไปจัดการรับในที่ซึ่งไม่เคยรับเจ้าต่างประเทศให้เปนการพิเศษ ส่วนเมืองเดนมากแลนอรเวย์นั้น เจ้าแผ่นดินรออยู่คอยรับสิ้นธุระแล้วก็ออกจากเมืองเกือบจะพร้อมกัน เว้นไว้แต่บรันสวิกฝ่ายเราผ่อนเวลาตามเขา ประเทศอื่น ๆ ความต้องการมันต่างคนต่างน้อยเหตุด้วยไม่สู้มีกิจการเกี่ยวข้องอะไรกันนัก จึงได้นัดเวลากันไม่เหมาะ ฤๅเลื่อนเวลามาให้เสียข้างฝ่ายที่ต้องการ ฯ ในการรับรองครั้งนี้ อย่างเปนมิตรไมตรีสนิทกว่าแต่ก่อน เหมือนอย่างว่าเปนคนชอบกันในฐานเฉพาะตัว ไม่ใช่ออก

แขกเมือง ส่วนที่นับว่าได้อยู่ในพระนครจริง ๆ เช่นที่ไปครั้งก่อน แลใคร ๆ เขามาเที่ยวเมืองฝรั่งกันนั้น มีลอนดอน ๓ วัน ปารีส ๗ วัน เบอลิน ๕ วัน เท่านั้น นับว่าเปนเที่ยวอย่างที่ไม่มีไทยใครเที่ยว โดยลักษณะเช่นนี้เลย แลนับว่าได้ไปเที่ยวอย่างกว้างขวางที่สุด ซึ่งคนไทยพึ่งได้เคยเที่ยว ถึงผู้ที่มาอยู่แลมาเล่าเรียนในประเทศยุโรปก็หาได้เที่ยวเหมือนไม่ จนเจ้านายแลผู้มีบันดาศักดิ์ข้างฝรั่งยอมรับว่าเปนนักเลงเที่ยวจริง ในเรื่องรักษาตัวชั้นแรกที่บาเดนบาเดน ไม่ได้รักษาทั่วถึง ไม่เปนที่ตั้งว่าจะมีความศุขยืนยาวไปถึงว่าร่างกายได้เจริญขึ้น เข้าใจว่าเปนผลแห่งความเปลี่ยนแปลงประเทศแลอากาศ ถ้าคืนไปสู่ประเทศแลอากาศเดิม น่าจะกลับลงรอยเดิม จึงไม่เปนที่พอใจ ได้ประชุมหมอตรวจอาการใหม่ อันเปนผลให้ต้องมาอยู่ในที่นี้ คงจะอยากทรงทราบว่าอาการเปนอย่างไร ที่แท้จริงคือสำเหตุนั้นเปนด้วยร่างกายอันเกิดมา มีดั้งจมูกเอียงอยู่ข้างหนึ่งซึ่งน่าจะเปนพืชพันธุ์ เพราะชายบริพัตรมีจมูกอย่างเดียวกัน ไม่ได้คลาศเคลื่อนเลย แลมักจะเปนหวัดเหมือนอย่างเช่นหม่อมฉันเปนมาแต่ก่อนซึ่งหมอได้สงไสยว่า บางทีทูลกระหม่อมจะได้เปนเช่นนี้มาชั้นหนึ่งแล้ว ความก็งามจะจริงเพราะท่านเปนเจ้าของเสมหะมาก่อน ด้วยอาไศรยเหตุจมูกพิการเช่นนั้น ทำให้โลหิตเดินขึ้นมาที่จมูกไม่สดวก มาขังอยู่ที่ดั้งจมูก ทำให้เนื้อที่ตรงนั้นหนาขึ้น ผิวหนังนั้นไม่เกลี้ยง เมื่อน้ำมูกขึ้นมาถึงที่ตรงนั้นก็มาเกาะกรังทำให้ผิวด้านไป แล้วเปนเหตุให้เกิดเสมหะมากขึ้น ยิ่งมีเสมหะผ่านทางนั้นมากขึ้นผิวก็ยิ่งหนาขึ้น ทำให้จมูกแคบไปเสียข้างหนึ่ง ลมหายใจแรงข้างหนึ่งเบาข้างหนึ่ง ข้างที่น้อยได้ออกซิเยนเข้าไปน้อย

จึงทำให้โลหิตอ่อนไปแถบหนึ่ง ๆ ข้อที่สองนั้นผลแห่งจมูกแคบข้างหนึ่งนี้ ปอดข้างซ้ายที่ต้องทำงานเกี่ยวกับช่องแคบนั้น ต้องทำงานแรงกว่าข้างขวา จึงเปนเหตุให้ปอดข้างซ้ายขยายกว้างกว่าข้างขวาไปหน่อยหนึ่ง ซึ่งหมอตรวจว่าไม่มีโรคภัยอไรในปอดนั้นเปนความจริงแต่ไม่ได้กล่าวถึงว่าปอดกว้างกว่าข้างขวา จะเปนด้วยเขาจะเห็นว่ารักษาไม่หายฤๅอย่างไร จึงได้มากล่าวต่อหมอชั้นหลังนี้ แต่ถึงหมอชั้นหลังนี้ก็ไม่ได้คิดพยายามจะให้ปอดแคบเข้าไปอีกได้เพราะเหตุว่ามันหย่อนเสียแล้ว เหนเขาก็จะปล่อยให้หย่อนไปคิดรักษาทางอื่น ๆ ข้อสามด้วยความลำบากในเรื่องหายใจอ่อนตามเหตุที่ ๑ ที่ ๒ นานเข้า เพราะโลหิตน้อยลง จึงทำให้กล้ำเนื้อรอบหัวใจซึ่งสำหรับฉีดโลหิตนั้นอ่อนลงด้วย ข้อนี้เปนข้อซึ่งหมอตกอกตกใจ เร่งรัดที่จะให้รีบรักษาโดยเร็ว เพราะเปนเหตุที่จะให้ถึงชีวิตรได้โดยเฉพาะ แต่รอคตัวที่เปนของรักษาให้หายสนิทได้จริง โดยบำรุงกล้ำเนื้อนั้นให้แรงขึ้นพร้อมกันกับแก้ต้นเหตุคือช่องจมูก ๆ ข้อสี่ด้วยหัวใจแลโลหิตพิการไปเช่นนี้ ประกอบทั้งอายุมากขึ้น เริ่มตั้งต้นที่จะทำให้ไตพิการ ด้วยมีไข่ขาวในบั๊สสาวะ คนที่อายุมากโลหิตอ่อนลง ย่อมมีไข่ขาวในบั๊สสาวะบ้างแทบทุกคน แต่นี่มีเหตุอื่นช่วยแรงด้วย จึงชักให้เปนเร็วขึ้นกว่าที่ควรจะเปน แต่เปนโรครักษาไม่หาย ด้วยอายุเปนที่ตั้งของโรค แต่จะบำบัดโรคซึ่งช่วยแรงให้รงับ ให้เปนไปแต่ตามปรกติอายุ เปนอันราซ้าลงไว้ได้ รวมโรคที่เปนมีสี่ประการ เนื่องแก่กันดังเช่นทูลมานี้ การรักษาถ้าหากว่าหนุ่มจะเอาเหล็กแดงเผาเนื้อที่นูนขึ้นมานั้นให้ไหม้แฟบไปเสีย เช่นได้เคย

ทำบริพัตรเมื่อยังไม่ได้เข้าไปกรุงเทพ ฯ แลกำลังเยาว์อยู่ในบัดนี้ แต่อายุมากเสียแล้วเขาไม่ทำ ใช้ชำระด้วยลำลีสอดปากคีบเข้าไปเช็ดล้าง แล้วมียาเข้าไปทาให้หนังตรงนั้นบางลงทีละน้อย มียาเข้าไปชำระช่องซื่อจมูกด้วยคีมงอ ต้องทำช้าวันกว่าที่เผาด้วยเหล็กแดง แลจะไม่หายสนิทเหมือนเผาด้วยเหล็กแดง คงจะต้องทำต่อไปวิกละสองครั้ง จนตลอดถึงในกรุงเทพ ฯ มีสูบฉีดล้างอีกอย่างหนึ่ง คล้าย ๆ ฉีดน้ำหอม ส่วนการที่จะทำให้กล้ามเนื้อรอบหัวใจแรงนั้น ให้กินยาอย่างแรงที่เรียกว่าดิลิยิสตาลิส ยาขนานนี้ว่าจะส่งไปถึงประเทศตวันออกไม่ได้ มีธาตุที่สำหรับเสื่อม เมื่อธาตุนั้นเสื่อมเสียแล้ว ยานั้นกลายเปนให้ผลอย่างอื่น แต่ในประเทศยุโรปยังต้องประสมไว้ได้เพียงสองวันสามวันเท่านั้น. ยาขยานนี้กรมมหิศรได้กินในบางกอก มีความเสียใจเปนอันมาก ที่เห็นจะถูกการเปลี่ยนแปลงไปเสียแล้ว การวางยานี้ไม่ใช่ง่าย อย่าว่าแต่หมอในกรุงเทพ ฯ แต่หมอที่ยุโรปนี้ยังไม่อาจวาง ต้องไปเชิญโปรเฟสเซอที่เปนผู้รู้หลักมาก มาประสม จะให้กินครั้งไรต้องตรวจชีพจรก่อนทุกครั้ง กินแล้วต้องให้นอนสองชั่วโมงสามชั่วโมงกลัวโลหิตจะพลุ่งพลั่ง อีกอย่างหนึ่งนั้นให้อาบน้ำคาโบลิกแอซิด ซึ่งต้มขึ้นเกิดแคชให้มีฟอง อีกลักษณหนึ่งให้พอกดินที่บดเลอียดต้มร้อน ให้กินยาแลกินน้ำคาโบลิกแอซิดแก้ผูกกลัด การรักษานี้ กำหนดต้องการเวลา ๔ วิกขึ้นไปหา ๖ วิกจึงจะพอ บังคับให้มีเวลานอน เวลาออกเที่ยว ไม่ให้กินเผดกินเคม ต้องกินเนยวันละ ๓๐ แกรม กินลูกไม้ให้มาก ให้สูบบุหรี่แต่วันละ ๔ มวน หม่อมฉันได้รับ

ประพฤติตามนี้หมด เว้นไว้แต่เนย บางวันก็หมด บางวันก็ไม่หมด บุหรี่บางวันเกินอัตราไปบ้าง แต่ไม่มากเหมือนอย่างกรุงเทพ ฯ สังเกตได้ว่าเห็นจะมีคุณอยู่ การที่จะหายขาดนั้นหายไม่ได้ ดังได้ทูลมาข้างต้นแล้ว แต่เวลากลับไปคงจะทรงเห็นแปลกขึ้นมาก มีความรฦกถึงอยู่เนือง ๆ ขอถวายความเคารพมาแทบพระบาท.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

หมวดที่ ๓

การคณะสงฆ์

เรื่องพระลังกามาขอบวชแปลงเปนธรรมยุติ

(ฉบับที่ ๓๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๓๑/๔๘ วัน ๗ ๑๕ ๖ ค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับจดหมายที่ประทานมา เรื่องพระศิริสุมน(๑) มาพูดจะขอรับลัทธิข้อปฏิบัติอย่างพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย แลว่าพระสุมังคลาจารีย์(๒) ก็จะรับประพฤติด้วยนั้น หม่อมฉันมีความยินดีมากในเวลานี้ เมื่อว่าซึ่งถือพุทธศาสนาซึ่งยังใช้ภาษาบาฬียังมีเหลือเปนเอกราชอยู่แต่เมืองไทยเมืองเดียว ควรที่จะช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้คำสั่งสอนอันแท้จริงแพร่หลายไปถึงประเทศทั้งปวง ซึ่งยังมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาแต่ไม่มีผู้ที่จะทำนุบำรุงยกย่อง ให้ได้ประโยชน์อันเปนแก่นสารทั่วไปแก่ชนทั้งปวงตามความปราถนา ซึ่งพวกลังกาจะมาขอรับลัทธิธรรมยุติกาไปประพฤติให้เปนการแพร่หลายออกไปดังนี้ เห็นว่าเปนการมีคุณแก่ชนทั้งปวง ไม่ควรที่จะเปนที่รังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อเธอรับไปไม่ประพฤติได้จริง ก็เปนการเสียอยู่แก่ตัวเธอเองทั้งทางโลกย์ทางธรรม เห็นว่าควรที่จะทรงเปนธุระช่วยเธอก็คือว่าให้สมประสงค์ เมื่อ

---

(๑) พระศิริสุมนเปนพระเถรลังกา ฝ่ายมรัมนิกาย เข้ามากรุงเทพฯ

(๒) พระสุมังคลเปนพระเถรลังกา ฝ่ายอุบาลีนิกาย ไม่ได้เข้ามา

เปนการที่สมควรหม่อมฉันจะช่วยอุดหนุนประการใด ก็จะช่วยอุดหนุนไปตามควร.

จ.ป.ร. สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๗)

พระที่นั่งบรรณาคมสุรณีย์

ที่ ๕๘ วัน ๓ ๘ ๖ ค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ที่ประทานมาในเวลาวันนี้ทราบความแล้ว ชื่อท่านศิริสุมะนะนั้นหม่อมฉันได้เห็นจากอักษรอังกฤษทราบชัดในเนื้อความ ได้เขียนได้อ่านว่าศิริสุมะนะมาแต่เดิมแล้ว แต่สวัสดิ(๑) จะไม่ทราบเขียนเปนสมณไปฤๅอย่างไรหาได้สังเกตไม่ ที่ทรงมาหม่อมฉันก็ได้นึกสงไสย แต่ไม่ได้ทูลต่อว่า

การซึ่งเสดจอุปัชฌายทรงมีพระหฤทัยยินดีอนุเคราะห์ แก่พระศิริสุมะนะอย่างนี้ หม่อมฉันมีความยินดีเปนอันมาก ด้วยศาสนวงศ์อันได้ชำระความบริสุทธิบริบูรณ์แล้วนี้ จะแพร่หลายออกไปในทิศานุทิศ เปนประโยชน์แก่มนุษย์ที่ปราถนาธรรมอันดี นับว่าเปนกองกุศลอันยิ่งใหญ่อย่างหนึ่ง ขอให้การทั้งนี้เปนไปตลอด แลเปนการแพร่หลายถาวรสืบไปภายน่าเถิด

---

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์) ราชเลขาธิการ

ซึ่งพระศิริสุมนะจะมาหาเพื่อจะยื่นหนังสือขอให้อุปถัมภ์ในการศาสนานั้น เมื่อจะมาเมื่อใดรับสั่งบอกมาที่สวัสดิก์ได้ เมื่อควรจะอุดหนุนได้ประการใด ก็จะช่วยอุดหนุนตามสมควร ฯ

สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๕๘ วัน ๓ ๑๓ ๗ ค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับประทานลายพระหัตถ์ที่ทรงมา เรื่องพระลังกาที่จะเข้ามาแปลงเปนธรรมยุติกาต่อไปในภายน่า ขอให้มีหนังสือท่านพวกเก่านี้นำเข้ามา พระธรรมยุติกาในนี้จึงจะรับแปลงให้ เพราะกลัวจะไปแตกเปนหลายพวกหลายเหล่านั้น หม่อมฉันเหนชอบด้วยกระแสพระดำริห์ที่ทรงทุกประการ ได้สั่งพระยาภาสกรวงษ ผู้ซึ่งจะเปนพนักงานรับส่งพระลังกาให้จัดการตามนั้นแล้ว ขอได้โปรดรับสั่งแก่พระศิริสุมน พระบัญญาเสขรให้เธอทราบเสียด้วย

แต่ผู้ซึ่งจะเปนสัตรูของพระศิริสุมนที่เห็นตัวอยู่นั้น คือท่านปวรเนรุตติกาจารียมหาวิภาวีสุภูตินแห่งหนึ่งแน่แล้ว ครั้งนี้ก็มีหนังสือมาถึงโสณ (๑) ตัวสั้นตัวเสียจะขอให้บอกข่าวว่าพระศิริสุมนเข้ามาทำอย่างไรอย่างไรบ้าง หม่อมฉันกลัวว่ารู้ข่าวคราวเข้าน่าที่จะเข้ามาเองบ้าง ท่านองค์นี้

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต (กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) ราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ

อยู่ข้างจะกว้างขวางเคยคบค้ากับเจ้าแผ่นดินพม่ามาก่อน เมืองพม่าเสีย ครั้งนี้ก็อยู่ข้างจะทุกข์ร้อนมาก คราวนี้คงจะหันเข้าเกาะเราแน่นกว่าแต่ก่อน จะเปนเธอคิดเองฤๅพวกพ้องเธอคิด ไปชวนให้เจ้าแผ่นดินพม่าสร้างวัดที่เมืองลังกาเหมือนกัน จนถึงส่งอำมาตย์ออกไปซื้อที่แล้ว ว่าไปเกิดยุแยงกันขึ้นอย่างไรจึงได้เลิกไป น่ากลัวท่านองค์นี้จะเข้ามาเอาอย่างท่านศิริสุมนบ้าง ฤๅจะเปนเกลียดชังกันเสีย จะไม่เอาแบบเอาอย่างกันก็จะเปนอันรู้แล้วไป หม่อมฉันกลัวแต่ท่านคนนี้จะเข้ามากวนให้ต้องเกรงอกเกรงใจ ฤๅไปเกิดเปนสัตรูกันแรงหนักขึ้น จะไปยุแยงฝรั่งมั่งค่าให้เข้าใจการผิด ๆ ไปต่าง ๆ ก็จะเปนไปได้ ขอให้ทรงหยั่งพระศิริสุมนดู จะเกลียดชังกันสักเพียงใด เมื่อเวลาพระศิริสุมนจะมานี้ที่พิมพ์หนังสือลาแจกพวกพ้องทั่วไป ก็ได้ส่งถึงท่านสุภูติด้วยฉบับหนึ่ง ท่านสุภูติเอาไปส่งมาที่โสณ เหมือนจะอยากจับเท็จจริงในหนังสือนั้น เพราะหนังสือนั้นได้กล่าวถึงที่ทูลกระหม่อม (๑) รับสั่งนิมนต์ให้เข้ามาแต่ก่อนนั้นเปนต้น เปนความย่อ ๆ คงได้ความว่าท่านศิริสุมนรู้จักกันกับท่านสุภูติ แต่เห็นจะไม่ชอบกันนัก

อนึ่ง การที่ท่านศิริสุมนกับท่านปัญญาเสขรจะสมัคมาอยู่วัดที่จะสร้างใหม่นั้นก็เปนดีแล้ว หม่อมฉันวิตกแต่ข้อปฏิบัติตามแบบอย่างธรรมยุติกาของเรา เธอได้ศึกษาน้อยนัก เวลาที่ออกไปนี้ความประพฤติอันใดซึ่งจะเปนพยานให้เห็นว่าได้ประพฤติตามแบบธรรมยุติกามีคุณวิเศษดีขึ้น ซึ่งจะเปนที่ชวนความเลื่อมใสของผู้อื่นต่อไปอีกนั้น เธอจะไม่ใคร่ทราบ ขอให้ทรงเพาะปลูกแนะนำไปให้มาก ๆ เมื่อเวลากลับไปแล้วก็ขอให้ทรงพระอุส่าห

(๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ส่งข่าวคราวตักเตือนข้อปฏิบัติต่าง ๆ อย่าละเลยเสียจะไปลงแบบเก่าไม่ประหลาดอันใด เมื่อได้ตั้งรากง่าวมั่นคงแล้ว จึงจะเปนที่ไว้ใจได้

อนึ่งวัดพุทธรัตนสถานเปนที่ควรให้เขามาดูแห่งหนึ่ง หม่อมฉันลืมไป ถ้าเวลายังไม่พอให้เขามาดูเสียก็เห็นจะดี พระพุทธบุษยรัตนก็เปนพระสำคัญ แลสิ่งงานนั้นก็เปนสิ่งมารรรมยุติกาแก่ด้วย แต่จะรกเรี้ยวอยู่บ้าง หม่อมฉันได้ให้สั่งวัดทูลกรมขุนเจริญให้มาจัดแล้ว จะมาวันใดก็ให้ทรงนัดวันเถิด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๓๙)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๕๘ วัน ๔ ฯ๑๕ ๗ ค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสให้ทรงทราบ

ด้วยลายพระหัตถ์ที่ประทานมาเวลาวันนี้ได้ทราบความแล้ว เมื่อได้ทรงทอดพระเนตรหนังสือที่หม่อมฉันเขียนตัว J นั้นแล้วก็เปนอันทรงทราบเรื่องราวตลอด ท่านศิริสุมนไว้อาการกิริยาดีกว่าท่านสุภูติเมื่อออกน่านัก ถึงในเวลาที่จะเคาะเข้ามาที่พระยาภาสก็พูดเปนการเดิมแด คำซึ่งศิษย์พระสุภูติมาพูดอวดอ้างว่ายังมีพระที่เปนคนโตมากกว่าท่านศิริสุมนนั้น ก็เปนความจริงอยู่ อาจาริย์เขาเปนคนมีชื่อเสียงโด่งดังกว่าท่านศิริสุมน ได้ของรางวัลปรินศ์ออฟเวลส์(๑) ด้วย ที่รางวัลนั้นรางวัลด้วยความรู้ เห็นจะเปนผู้รู้มากกว่าท่านศิริสุมน แต่การปฏิบัติในทางสมณนั้น ที่ไหนเขาจะมา

---

(๑) คือพระเจ้าเอดเวิดที่ ๗ ประเทศอังกฤษ

เปนธุระประมั้งว่าใครดีใครชั่ว หม่อมฉันให้ส่งไส้แต่ว่าท่านสุภูติจะเปนคนเห็นแก่เงินแก่ทองมาก ดูร้อนรี้ร้อนรนมากนัก แต่ถึงจะเปนคนกว้างขวางอย่างไร ก็จะทำให้แก่เราไม่ได้ฤๅไม่ทำทีเดียว เปนแต่จะคิดขัดขวางลาภผลที่ท่านศิริสุมนจะได้จนสุดกำลังเท่านั้น ที่จะทำลายท่านศิริสุมนด้วยอย่างใดก็ทำไม่ได้ เพราะจะฟ้องปาราชิกเปนต้น เขาคงไม่ชำระเหมือนเมืองเรา

การซึ่งจะหน่วงท่านบัญญาเสขรไว้ในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันก็ไม่แน่ใจ ในการเล่าเรียนของท่านบัญญาเสขรเองตลอดรดูฝนหนึ่งคงจะเปนผู้รู้ได้มาก แต่ท่านศิริสุมนก็จะออกไปคนเดียวจะเปนการขัดขวางคับใจของเธออยู่อย่างไรดอกกระมัง จึงไม่อยากทิ้งกันเลย ถ้าเปนการขัดขวางปล่อยให้ออกไปเสียคราวหนึ่ง เมื่อมีโอกาศอันดีภายหลังจึงให้กลับเข้ามาก็เห็นจะได้ ขอให้ทรงหาฤๅกันดูตามควรเถิด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๔๐)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วัน ๑ ๑๕ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยประทานลำเนาหนังสือพระศิริสุมังคลเถรมานั้นได้ทราบความแล้ว หนังสือนี้ตอบมาตามทางเหมือนดีสาตทีเดียว่าความจะเปนอย่างนี้ พระในมหินวงษที่เธอส่งไส้ยว่าจะเปนผู้เขียนหนังสือนี้ก็ดูเหมือนจะเปนพระสุภูตินั้น

เอง เห็นว่าความเรื่องนี้จะไม่เปนหลักสำคัญอันใด เปนแต่ความคิดอย่างอิจฉาก็ว่าไปเหมือนหนังสือทิ้ง ไม่ควรจะถือเอาเปนอารมณ์.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องชาวอินเดียมาขอบวช

(ฉบับที่ ๔๑)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วัน ๕ ๒๐ ๖ ค่ำ ปีกุญ นพศก ศักราช ๑๒๔๙

กราบทูลมายัง กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยทรงจดหมายมาเรื่องบาบูจันทรทาส ชาวอินเดีย มีหนังสือนำคนอินเดียชื่อธรรมทาส โพรวะมาจะขอบัพพชาในธรรมวินัยฝ่ายพระพุทธศาสนานั้นได้ทราบแล้ว

หม่อมฉันเห็นว่าที่ธรรมทาสโพรวะจะมาบวชนั้น เห็นจะเปนด้วยมีความประสงค์จะมาเรียนพระไตรบีฎกเพื่อประโยชน์วิชาการต่อไป จะมีความเชื่อถือแท้ๆไม่นั้นประมาณไม่ถูก แต่เห็นว่าโดยจะยอมให้บวชในการที่จะทำเหตุผลอันใดให้เปนการเกี่ยวข้องในบ้านเมืองนั้นไม่มี แต่ที่เมื่ออยู่ครบกำหนดแล้วสึกไปจะไปสรรเสริญฤๅติเตียนนั้น ต้องอาไศรยสังเกตกิริยาของคน ๆ นั้นแล้วทายเดาอย่างเดียว การเช่นนี้หม่อมฉันจะประมาณไม่ได้อยู่เอง จึ่งต้องกราบทูลได้แต่ว่าไม่ขัดข้องอันใดในราชการ ถ้าทรงเห็นอัธยาไศรยเปนคนมั่นคงอยู่แล้วให้บวชก็ได้ การติเตียนสรรเสริญภายหลังนี้ ถึงคนไทยที่บวชก็เปนอยู่เหมือนกัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

หมวดที่ ๔

การศาสนา

เรื่องบำรุงพระศาสนาตามหัวเมือง

(ฉบับที่ ๔๒)

ปากน้ำเมืองจันทบุรี

วัน ๑ ๑๕ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีกุญนพศก ๒๐ ศักราช ๑๒๔๙

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันมาเที่ยวครั้งนี้ ได้มาทำบุญพระบรมอัฐิแลกระหม่อม ที่เมืองจันทบุรี ได้ฟังเทศนาที่พระครูสังฆปาโมกข์มาเทศน์ มีเนื้อความเปนนิทานมากข้อปฏิบัติมีแต่เล็กน้อยไม่ใคร่ปนที่จะจำได้ เห็นว่าการศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเลื่อมทรามมาก เพราะไม่มีหนังสือแสดงข้อปฏิบัติที่จริงแท้สำหรับเล่าเรียน มีแต่หนังสือที่เหลว ๆ ไหล ๆ ฤๅหนังสือที่ลึกเกินไปผู้อ่านเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง จึงเห็นว่าถ้าแต่งหนังสือเทศน์ที่เข้าใจง่าย ๆ เหมือนหนังสือสมเด็จพระวันรัตน (๑) แต่งให้เปนคำไทย ๆ อย่าให้ติดศัพท์มากฤๅติดศัพท์ต้องแปลทุกคำตีพิมพ์ส่งออกมาให้พระสงฆ์ตามหัวเมืองเทศนาสั่งสอนสัปรุษ เห็นว่าการศาสนาที่จริงแท้จะแพร่หลายเปนประโยชน์มาก คิดว่าจะตีพิมพ์แต่ ๑๒ กัณฑ์เท่านั้น ส่งออกไปตามหัวเมืองบังคับให้พระสงฆ์ทุก ๆ วัดเทศนาสอนสัปรุษในวันพระกลางเดือนเดือนละครั้ง เพราะถ้ามากกว่านี้ไปจะเปนที่เหนื่อยหน่ายกันเสีย เมื่อถึงปีก็จะแต่งเติมออกมาอีกปีละ ๑๒ กัณฑ์ครบแปดปี ๙๖ กัณฑ์ พอจะได้เทศน์เข้าพระเจ้าม่าย

(๑) สมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) วัดโสมนัสวิหาร

เดือนละ ๔ ครั้งแลให้เทศน์ตามบ้านด้วย เห็นว่าเปนการสดวกทั้งการที่จะแต่งแลการที่จะเทศน์ด้วย

การที่จะแต่งเทศน์นี้ หม่อมฉันขออาราธนาให้ทรงเปนพระธุระในการที่จะเรียบเรียง ในชั้นต้นนี้จะขอแรงพระราชาคณะแลเปรียญบางรูป ๑๒ รูป ตามแต่ที่จะทรงเห็นสมควรให้เรียบเรียง ขอให้ทรงชี้แจงให้เรียบเรียงให้ถูกต้องตามประสงค์ที่ทูลมาแล้วข้างต้น แล้วทรงตรวจตราแก้ไขแล้วจะให้ผู้แต่งมาเทศน์ที่หอธรรมสังเวช (๑) ตั้งแต่ฉลองไตรแล้วไป เมื่อครบ ๑๒ กัณฑ์แล้ว จะได้ตีพิมพ์แลส่งไปตามหัวเมือง

เทศนาในชั้นต้น ๑๒ กัณฑ์นี้ ควรจะแต่งความที่ง่าย ๆ มีทานกะถา ศีลกะถาแลสัมปทา ๔ สิงคาโลวาทสูตรเปนต้น กัณฑ์หนึ่งอย่าให้ยาวนัก จะควรแต่งเรื่องใดบ้างให้ครบ ๑๒ กัณฑ์แล้วแต่จะทรงเห็นสมควร

อนึ่ง การที่จะจัดพระราชาคณะออกไปหัวเมืองที่คิดไว้แต่ก่อนนั้น ดูน่าจะจัดจริง ๆ.

สยามินทร

(ฉบับที่ ๔๓)

พระที่นั่งอุบลบุรทิศ

ทอดที่เกาะกูด

วัน ๗ฯ๖ ๑๑ ค่ำ ปีกุญนพศก ๒๐ ศักราช ๑๒๕๙

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับหนังสือลงวัน ๕ฯ๓ ๑๑ ค่ำ ปีกุญนพศก ๒๐ ได้ทราบแล้ว

---

(๑) ในสมัยนั้นเสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่หน้าพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์

ซึ่งรับสั่งมาเรื่องพระราชาคณะออกหัวเมืองนั้น หม่อมฉันเห็นจริงตามรับสั่งแล้ว จะต้องคิดจัดการต่อไป

หม่อมฉันไปทอดกระถินวัดเกาะเจ้าหลาววัดหนึ่ง วัดตาไตวัดหนึ่ง ยิ่งร้ายไปกว่าที่จันทบุรีหลายเท่า สวดญัติสามจบเปนฉัฏฐรูกรรมกระถินแล้ว เจ้าอธิการคาดราตคตสีใบโศกลงมารับพวกผู้หญิงที่อยากจะเห็น ดูที่จริงฟังตามความคิดเห็นเปนผู้ที่จะตั้งใจปฏิบัติจริง ๆ เว้นแต่ไม่มีทางที่จะรู้ได้อย่างใดเท่านั้น ทูลมาสำหรับให้ทรงสังเวช จะได้ตั้งพระหฤทัยอุสาหะให้พระพุทโธวาทอันจริงแท้แพร่หลายไปเปนคุณแก่ผู้ปฏิบัติตามทั่วไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พบณะเมืองกบิลพัสดุ์

(ฉบับที่ ๔๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเปนการพลาดพลั้งของหม่อมฉันซึ่งได้ลืมเรื่องนี้เสีย เกือบเดือนหนึ่ง เพราะเหตุที่อ่านยังไม่ทันหมด สิ้นเวลาเข้าก็เก็บหนังสือนั้นเสียเลยลืมไม่ได้นึก พึ่งจะมานึกได้ หนังสือที่ส่งถวายมาด้วยนี้ ทูตอังกฤษเขามีมาแต่วันที่ ๑๗ สิงหาคม อยู่ที่กรมหลวง(๑) เสียเดือนหนึ่ง จึงได้ส่งมาเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน หม่อมฉันก็มาทิ้งเสียอีก จึงเปนเรื่องเคราะห์ร้าย

เรื่องราวประการใดคงทรงทราบตามสำเนานั้นแล้ว ได้สำเนาหนังสือพระชินวรวงษ(๒) ถวายมาด้วยฉบับ ๑ แต่ฉบับแรกนั้นมีสำเนาในนี้แล้วไม่ต้องคืน ขอคืนแต่สำเนาชินวรวงษ

ในเรื่องพระธาตุนี้เมื่อหม่อมฉันไปอินเดียครั้งก่อน เขาบอกได้กลับมาเล่าถวายเสด็จอุปัชฌาย์(๓) ท่านต้องการเต็มที่ แต่พระธาตุนั้นเขาส่งไปไว้บริติชมิวเซียม เมื่อกรมนเรศร์จะออกไปยุโรป ท่านสั่งให้ไปสืบก็ไปเหลวเสียกลับเข้ามาถูกต่อว่า คราวนี้หม่อมฉันออกไป ได้ตั้งใจ

---

(๑) กรมหลวงเทววงศวโรปการเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

(๒) นามฉายาของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์เมื่อไปทรงผนวชอยู่ในลังกาทวีป

(๓) สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

จะไปดูได้ได่ถามแลได้เห็น ไปเจอมีหลายส่วน ขุดได้ที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง แต่จำไม่ได้เสีย ว่าเรื่องคราวก่อนขุดได้แห่งใด จะไปขอร้องว่ากล่าวก็ดูจะยุ่มย่ามเขาจะให้ฤๅไม่ให้ก็ไม่รู้ ได้มาแล้วเรากันเองจะเชื่อฤๅไม่เชื่อก็ไม่รู้ ดูจะเปนเรื่องแปลกประหลาดอยู่ในการที่ออกไปจึ่งได้รังบไว้เสีย ครั้งนี้เขามาบอกให้เอง เจ้าเงื่อนก็ชอบกลอยู่ แต่จำได้ว่ามีใครจะเปนสมเด็จพระสังฆราชฤๅสมเด็จพระวันรัตน (ทับ) เคยหึ[(๑)] เสด็จว่าพระธาตุที่เที่ยวบรรจุอยู่ในที่ ๘ ตำบลนั้น พระเจ้าอโศกฤๅใครได้เก็บมารวมเสียครั้งหนึ่งแล้ว ทำไมจึ่งจะยังมีอยู่ในที่ตำบลซึ่งกล่าวนั้นเล่า จำไม่ได้สนัดเสียแล้ว อยากทราบว่าจะทรงเห็นอย่างไร ถ้าเห็นควรจะหารือดูมาก ๆ ก็ให้หารือดู ฟังความคิดว่าจะคิดอ่านอย่างไรกัน แต่ขออย่าให้เข้าพระทัยว่าไม่เชื่อ เพราะไม่เปนก้อนกรวดฤๅตลิดตานเชื่อเกินไปจะถือเอา "ว่าส่องจิตรส่องใจ" ก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๔๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๕๐ วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร. ศ. ๑๑๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานอ่านเรื่องขุดพระธาตุได้ที่ปีปราวะตลอดแล้ว เห็นว่า

---

(๑) หึ เปนคำแผลง หมายว่าเปนกิริยาไม่เห็นชอบเห็นด้วย

๑ อักษรที่จารึกบนหลังหีบศิลานั้น มีความคลอนได้โดยทางสัมพันธ์พากย์เปนประโยค ตามที่จดถวายมาด้วยแล้ว

๒ พวกฝรั่งแลลังกาพากันเชื่อตามความที่น้อมใจไปแล้ว แต่พวกไทยจะไม่ค่อยเชื่อ เหตุด้วยถือกันว่าประเทศไทยเปนที่เกิดพระพุทธศาสนาอย่าง ๑ พระธาตุของไทยมิใช่อิฐหรืออิฐที่หลอมตามแปเตนท์ของกรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชาแล้วอย่าง ๑ พระธาตุของไทยมิได้ขุดได้จากพื้นดินย่อมได้โดยทางอากาศอย่าง ๑

๓ ถ้าเปนพระธาตุจริงแล้วไม่ต้องเกรง แต่ข้อที่ว่าพระเจ้าโศกได้เก็บรวมเสียคราวหนึ่งแล้ว เพราะมีแต่หนังสือว่า เมื่อพระเจ้าเทวานังปิยดิศสร้างพระสถูปที่มหาเมฆวันณะลังกา พระมหินท์ใช้สุมนสามเณรให้เหาะมาทูลขอพระธาตุ แต่พระเจ้าโศกไปเท่านั้น

๔ แต่หนังสือจารึกนั้น อย่างหนังสือครั้งพระเจ้าโศก ถ้าหนังสือนั้นได้ใช้กันมาก่อนแล้ว ก็หาเหตุขัดขวางในข้อนี้มิได้

๕ ถ้าจะรับมาทีเดียว ก็ไม่เปนที่สรรเสริญของพวกต่างประเทศ และจะเปนที่ติเตียนของพวกไทยเก่าว่าด่วนเชื่อ จะปรึกษาเสียก่อนก็เห็นว่าจะไม่มีใครปลงใจให้รับมา เมื่อเปนเช่นนี้ ฝรั่งจะติเตียนได้ว่าไม่เอื้อต่อศาสนา ควรทูลปรึกษาแต่สมเดจพระสังฆราช

๖ การที่จะแก้คำครหาในการที่จะรับมาก็ดี มิรับมาก็ดีเห็นต้องส่งนักปราชญ์ออกไปตรวจ ถ้าเห็นว่าไม่ใช่พระธาตุก็จะได้อ้างเหตุเรื่องจะไม่รับให้พอ ถ้าเห็นว่าเปนพระธาตุก็ให้รับมาทีเดียว ถึงจะไม่พ้นคำ

ติเตียนของคนเก่าเช่นพระธรรมเจดีย์[๑] ว่าหลงเชื่อฝรั่ง ก็จะพูดเสียงดังไม่ได้ เพราะได้ออกไปตรวจแล้ว เชื่อแน่โดยหลักฐานแล้วจึ่งนำมา

๗ ความเห็นของอาตมภาพเองก็ยังไม่แน่ลง เพราะอักษรโบราณในฉบับของชินวรวงศ์ เขียนพลาดมาก ทั้งรัฐบาลอินเดียก็หาได้จำลองถวายมาไม่ ต่อเมื่อได้เห็นอักษรนั้นเองหรือแบบจำลองอันถูกต้องจึ่งจะลงสันนิษฐานได้

ได้ถวายจดหมายชินวรวงศ์ซึ่งมีมานานแล้วเห็นความคลอนได้ จึ่งชาเสียมาด้วย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๔๖)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗ (๓๑)

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๕๐ ลงวันนี้ ซึ่งประทานมานั้นแล้ว หม่อมฉันได้ให้กรมหมื่นสมมตไปทูลปฤกษาสมเด็จพระสังฆราช ในเวลาค่ำวันนี้ก่อนได้รับหนังสือแล้ว ซึ่งทรงเห็นว่าควรจะแต่งคนไปตรวจนั้น ก็เปนความเห็นที่ลงเปนอันหนึ่งอันเดียวกันหมดเหมือนกัน แต่ผู้ที่จะออกไปนั้น

---

(๑) พระธรรมเจดีย์ (ปาน) วัดพระเชตุพน ต่อมาได้เปนพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะรองอรัญวาสี

มีน่าที่รับผิดรับชอบหนักอยู่หน่อยหนึ่ง เพราะจะต้องเปนผู้รับคำติเตียนของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งฤๅผู้ใดผู้หนึ่งเปนแน่แท้ อิกประการหนึ่งนั้น ผู้ที่จะออกไปต้องเปนผู้ที่รู้ภาษาอังกฤษ และได้เคยอ่านรายงานฤๅตั้งความอุสาหอ่านรายงานของการเปิดเผยค้นคว้าที่เรียกว่า อาชิโอโรยี ซึ่งควรจะเทียบเปนแบบอย่างให้รู้เค้าเงื่อนบ้าง และได้เคยอ่านรายงานค้นคว้าในเรื่องการศาสนาของฮินดูสถาน ซึ่งตีพิมพ์ในที่ต่าง ๆ มีโยกราฟี เกอลโฟไซเอตีเปนต้นจึงจะไม่งุ่มง่าม แต่ถ้าเปนผู้มีชื่อโด่งดังในการที่สามารถจะเอาวิชาใหม่ผสมเก่าแล้วเชื่อง่าย หม่อมฉันก็ออกจะติดใจจะทรงเห็นผู้ใดควรที่จะวางใจในเรื่องนี้ได้บ้าง

แต่ความคิดเห็นของพระธรรมเจดีย์ หม่อมฉันได้ยินมานานแล้ว สมุดก็มีแล้ว แต่พึ่งมีความพอใจที่จะอ่านขึ้นมาในคราวนี้ ได้จำจนตลอดเรื่อง ลงความสันนิฐานได้ว่า แต่งโดยหูสั้นตาสั้น ความจริงโดยเอกเทศมีอยู่ในนั้นบ้าง ไม่ใช่เหลวทีเดียว เปนแต่ถือเอาความจริงโดยเข้าใจผิดไป คำอธิบายวาจาที่กล่าวแล้วนี้คือว่าประเทศซึ่งเราทั้งหลายอยู่นี้ อยู่ในระหว่างอินเดียและเมืองจีน เมื่อรับพระพุทธศสนามาถือก็รับชื่อของตำบลซึ่งเปนที่นับถือมาตั้งชื่อบ้านเมืองและถิ่นถานต่าง ๆ ถ้าจะเปรียบให้ใกล้ก็เหมือนเมืองยูในเตตส์เตตอเมริกา เพราะคนเปนชาติอังกฤษไปตั้งในที่นั้น เมื่อรฦกถึงโดยความรักบ้านเมืองของตัว ฤๅด้วยหวังใจจะให้เปนเกียรติยศแก่เมืองเก่าฤๅเมืองใหม่ จึงได้ให้ชื่อเหมือนเมืองเก่าโดยมาก เติมแต่คำว่าใหม่นำหน้า เช่น นิวอิงแลนด์ นิวยอกเปนต้น แต่ของเราไม่เติมใหม่ข้างน่า จึงพาให้ผู้ที่ตาสั้นหูสั้นเช่นนี้

พ้นเพื่อนไป เข้าใจว่าไม่ใช่มีน้อย แต่พระธรรมเจดีย์ เปนคนซื่อก็พูดออกมาดัง ๆ แต่คนจำพวกนี้ ถ้าหากว่ารับพระธาตุใหม่นี้มา จะไม่ให้พูดว่ากระไรเลยนั้นไม่ได้ จนเกือบจะไม่ควรคิดแก้

ส่วนหม่อมฉันเอง มีเรื่องที่ติดขัดตรวงใจนอกจากเรื่องที่จะคิดว่าพระธาตุแท้ฤๅมิใช่ อยู่แต่ในเรื่องอาการที่รับรอง ถ้าจะต้องท่องน้ำลงไปเพียงพระคอยกขึ้นทูนเหนือเศียรเกล้า(๑) อะไรหรูหราเช่นนี้ อยู่ข้างเต็มที ถ้าพวกลังกาแลพวกพม่ามอญได้ไป น่าที่เขาจะทำการสักการใหญ่เปนการโกลาหลตามแบบของเขา ถ้าเราทำน้อยไปกว่าฤๅไม่สู้ล้าก็จะถูกนินทายับ ถ้าทำมากไปพวกมิจฉาทิฐิก็จะนินทาว่าคลั่งศาสนา ถ้าต้องทำอะไรเร่อ ๆ ร่า ๆ ก็จะต้องรู้สึกในใจว่าแกล้งทำ เปนการลวงตัวเองแลลวงผู้อื่น แต่การทั้งนี้ก็เปนปลายเหตุเล็กน้อย พอจะแก้ไขฤๅทนเอาได้ สำคัญอยู่แต่ต้นเหตุ คือ ผู้ที่ไปตรวจนั้น จะควรเชื่อผู้ใดได้ และจะรู้จักผ่อนผันให้ถูกนินทาน้อยได้ที่สุดเท่านั้น.

สยามินทร

(ฉบับที่ ๔๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๕๑ วันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ขอถวายพระพร

ผู้ควรจะออกไปตรวจนั้น ตั้งแต่แรกถวายโปรโปส เห็นตนเองต้องด้วยลักษณะผู้หนึ่ง กับกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ แต่ถ้าจะออกไปเอง

---

(๑) เรื่องท่องน้ำลงไปรับพระ เช่นทรงยกเปนตัวอย่างตรงนี้ปรากฏอยู่ในเรื่องมหาวงศ์

ก็แลเห็นชัดว่าในกรุงไม่มีคนอื่น ถึงกับต้องออกไปเอง แลในเวลานี้ ก็กำลังเริ่มคิดการศึกษาในหัวเมือง ซึ่งเปนประโยชน์อันใหญ่ ฝ่าย กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ก็มีน่าที่รับราชการประจำอยู่ นอกจากนั้นก็ยัง ไม่แลเห็นใคร เว้นเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงศ์ เฉพาะการอาชิโอ โลยี ที่เธอเคยชอบอยู่

เรื่องการเสด็จลงน้ำ ทำบัจจุคคะมะนานั้น ในประเทศเราไม่เคยทำ หรือเลิกมาก่อนแล้ว ในชินกาลมาลินีหรือในตำนานพระสิหิงค์ฉบับ มคธ ก็ไม่ได้กล่าวว่าสมเดจพระร่วงเจ้าแลเจ้านครศรีธรรมราช เสดจ ลงน้ำทำบัจจุคคะมะนาการ ในชั้นหลัง เมื่อรับพระแก้วมรกฏแล พระพุทธบุศยรัตน์ ก็ไม่ได้ทำ ไม่ใช่คิดจะเลิกครั้งนี้เปนหนแรก แลเห็น ไปว่า ถ้าหากว่ารับมา น่าจะเปนอย่างรับพระพุทธบุศยรัตน์หรือรับช้างเผือก เพียงเท่านี้ก็โกลาหลพอ ชาวลังกาแลพม่าเชื่อว่าคงทิ้งมากกว่า แต่ เพราะไม่มีรอแยลตี้คงจะทำให้เช้ารเบียบยิ่งไปกว่าไม่ได้

ขอทูลสรรเสริญพระราชมติปรารภหนังสือที่พระธรรมเจดีย์แต่ง แต่ ก่อนยังไม่เคยคิด แม้เห็นชื่อเมืองในประเทศอเมริกาแลเข้าใจวิธีตั้งชื่อ ของเขาแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๔๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยหนังสือที่ประทานมาที่ ๕๑ ได้รับทราบแล้ว การที่กะพระองค์เองนั้นเปนเหมาะยิ่งกว่าผู้อื่น จะได้ประโยชน์อย่างอื่นมากกว่าที่ได้พระธาตุ แต่ที่จะลำบากบ้าง ไม่สู้สดวกแก่ทางวินัยซึ่งจะได้รับความคุ้มพอสมควร แก่คนเดินทางจะได้รับ มีหาที่อยู่ยากเปนต้น ที่ว่านี้ส่วนอินเดีย แต่ส่วนลังกาแลพม่านั้น ต่างกันไปคนละเพลง ถ้าดีก็ดีทีเดียว ถ้ากระไรก็จะได้รับความรำคาญ เพราะฉนั้นจึงจะต้องตริกตรองดูอีก

ประการหนึ่งกรมหลวงเทววงษมากลับความเห็นไปในวันนี้ ในเรื่องที่จะตอบว่าจะขอไปตรวจดูก่อนนั้นเห็นไม่ควรตอบ รับก็รับทีเดียว เมื่อไม่รับก็บอกเลิก เพราะฉนั้นจึงยังไม่เปนข้อวินิจฉัยตกลงกัน

ความเห็นสมเด็จพระสังฆราช ก็เห็นว่าภาษาที่จาริกนั้นอ่อนไป คำว่าอ่อนนี้ตรงกับคำที่รับสั่งว่าคลอน แต่ท่านก็เห็นควรรับมา เค้านั้นอยู่ข้างเสียไม่ได้ก็รับ อยากเห็นก็อยากเห็น แต่ไปอยากเทียบกับพระธาตุในพระสัมพุทธพรรณีซึ่งท่านเชื่อ เมื่อเปนเช่นนี้ก็เกือบจะเรียกว่าไม่เปนที่หวังว่าจะเปนที่พอใจ

หม่อมฉันขอออกอย่างใหม่ในเวลาที่ยังไม่ตกลงกันนี้สักอย่างหนึ่งว่าเห็นว่า ภาษาพูดก็ดีเขียนก็ดี ย่อมเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ เช่นภาษาไทยกับภาษาลาวเปนภาษาเดียวกัน แต่คำที่กล่าวทำให้เข้าใจกลับได้

โดยเราเปลี่ยนภาษาเรียกว่าลาว เช่นคำว่า ขอให้แพ้สัตรู จะแปลตามเอกสเปรชชันของไทยต้องว่า ขอให้สัตรูแพ้ เช่นนี้เปนต้น ฤๅจารึกเสาศิลาเมืองโศกไชไทย เราอ่านก็ไม่รู้เปนเรื่องด้วยเหตุดังนี้ ภาษาบาฬีที่เราใช้อยู่เดี๋ยวนี้ เป่นชั้นอายุพระพุทธโฆษา แลก็สังเกตได้ว่าเปนภาษาเก่าภาษาใหม่มาโดยลำดับ เมื่อคิดถอยหลังขึ้นไปถึงครั้งพระเจ้าศรีธรรมาโศกตัวเพียญชนก็ผิดกันกับหนังสือที่ใช้อยู่ในอินเดีย น่าที่จะสอบให้เห็นว่าคำจารึกนั้น เปนภาษาที่ใช้เหมือนกับบาฬีซึ่งมีอยู่เดี๋ยวนี้ฤๅไม่ ถ้าหากว่าภาษานั้นเหมือนกับบาฬี หนังสือที่จารึกในผอบนี้เป่นที่น่าสงไสยมาก ถ้าหากว่าแปลกกัน น่าจะเทียบดูห่างกันฤๅใกล้กัน ในระหว่างภาษาคำจารึกพระเจ้าศรีธรรมาโศก แลบาฬีกับคำจารึกพระเจ้าศรีธรรมาโศกกับที่จารึกผอบศิลานี้ เพราะมีระยะห่างกันใน ๓๐๐ ปี ก็น่าที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ เหมือนอย่างภาษาไทยเก่าใหม่ แลภาษามคธกับบังกลี่กรมหลวงเทววงษรับไว้ว่าจะไปสืบหาคำจารึกนั้นไปถวาย

อนึ่งเรื่องตำราพระธาตุ มาจากอะไรมีเหตุอย่างไรจึงได้นักแต่งหนังสือขึ้นได้ ว่ารูปอย่างนั้นสีอย่างนั้น ถ้าไม่มีมูลเลยนึกขึ้นได้เปล่า ๆ ก็เปนน่าพิศวงหนักหนา ขอได้โปรดให้ทราบสักหน่อย เรื่องนี้ไม่ได้ศึกษาเลย เพราะขึ้นต้นก็ไม่เชื่อจนไม่คิดศึกษาเสียทีเดียว

พึง ๆ ดูความเห็นในเรื่องพระธาตุใหม่นี้ ดูจะเปนแบ่ง ๓ จำพวก คือ พวก ๑ พระธรรมเจดีย์ ขึ้นชื่อว่าพระธาตุที่เปนเม็ดกรวดแล้วเชื่อหมด อีกพวก ๑ คือท่านกลาง(๑) แลกรมศิริธัช พระธาตุเม็ดกรวดก็ไม่เชื่อไปหมด

(๑) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์

พระธาตุฝรั่งไม่เชื่อเลยเปนอันขาด แต่เชื่อองค์ที่มาสว่างโร่ในหอสวดมนต์ วัดราชาธิวาศ เค้าที่เชื่อนั้น มาจากรู้ว่าทูลกระหม่อมท่านเชื่อ อีกพวก ๑ นั้นอยากจะใคร่เชื่อเพราะฝรั่งเขาขุดได้ แต่ไปติดตขวงใจอยู่ด้วยเรื่องคำจารึก ในจำพวกนี้จะว่าหม่อมฉันด้วยคนหนึ่ง ก็ไม่ปฏิเสธขาด แต่มีข้อที่สงไสยซึ่งยังไม่ได้ขยายอีกอย่างหนึ่ง นอกจากคำจารึก คือการที่ฝรั่งตื่นหรูหราครั้งนี้ กลัวจะไม่เกิดขึ้นจากเขาเองก่อน จะเกิดขึ้นจากชินวรวงษของเรา สังเกตดูตามหนังสือที่แกเล่าว่าฝรั่งเขาเห็นแต่เงินทองที่มีราคา ส่วนกระดูกที่ได้นั้น เขากรอกขวดปนกันไว้กับผงต่าง ๆ ทิ้งอยู่ในห้องทำงานของเขา ต่อแกไปเอะอะขึ้นจึงได้จัดการเก็บรักษาดีขึ้นดังนี้ บางทีฝรั่งจะพลอยตื่นมากไปด้วยเชื่อชินวรวงษว่าเปนผู้รู้มากนั้นเอง การอ่านหนังสือของท่านสุภูตินั้น ไม่ต้องสงไสยว่าเปนสีลาน กลัวแต่ท่านนักปราชญ์ฝรั่งจะพลอยเปนสีลานไปด้วยบ้างดอกกระมัง ข้อนี้แลอยากจะให้ปรุฟนัก ว่าคำจารึกนี้น่าเชื่อฤๅไม่น่าเชื่อ

ถ้าจะเสด็จอินเดียจริงแล้ว จะทูลพรรณาป่าถวายได้เหมือนพระมัทรี ถ้าไปเห็นเข้าแล้วเชื่อว่ารื่นรมย์ นึกไลฟของพระพุทธเจ้าได้แจ่มแจ้งเหมือนเราเดินตามรอยตีนอยู่ก็เหมือนกัน แต่ต้องเข้าใจว่าดูป่า มิใช่ดูเมือง ถ้าดูเมืองก็เมืองเก่า ๆ เมืองใหม่เปนฝรั่งทั้งนั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๔๙)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้อ่านในสมุดรอแยล, อาเซียติก โซไซตี ซึ่งส่งมาทั้ง ๓ เล่ม เปนการสมความปราถนาพอใจยิ่งนัก ขอบพระทัยเปนอันมาก ดูก็เปนอัศจรรย์ในคำที่รับสั่ง ช่างตรงกับที่นักปราชญ์ฝรั่งเขากล่าว ว่าในคำจาฤกนั้นเชื่อได้ว่าผู้ที่ฝังเขาเชื่อแน่ว่าเปนอัฐิของพระพุทธเจ้า แต่เกินกว่านั้นไปไม่มีอะไรจะเปนพยาน แลเขาบ่นเหมือนหม่อมฉันบ่น ในข้อที่มิสเตอรเปปไม่ได้แยกทำบาญชีของในภาชนไว้เสียแต่แรก เดี๋ยวนี้ยังมีความประสงค์อีกอย่างหนึ่ง อยากให้เขาพบศิลาจาฤกในที่ซึ่งเขาคเนว่าน่าจะมี จะได้ความแจ่มแจ้งดีขึ้นอีกมาก

หนังสือเยอรแนลนี้ เข้าใจว่าจะทรงรับต่อไปเสมอ จึ่งจะขอให้ช่วยสักอย่างหนึ่ง ว่าถ้าพบเรื่องอะไรที่ชอบกล ขอให้ส่งมาให้อ่านบ้าง ที่ทูลเช่นนี้เพราะถึงว่าจะสั่งมาเองบ้าง ก็คงไม่มีเวลาอ่าน หนังสือ ๓ เล่มนั้นได้ส่งไปให้กรมหลวงเทววงษอ่าน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องพระพุทธรูปของแกรนด์ ดยุก เฮส

อธิบายมูลเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปคราวแรก ได้ทรงคุ้นเคยกับแกรนด์ ดยุก ผู้ครองประเทศเฮส จนเป็นที่ชอบพระราชอัธยาศัย เมื่อเสด็จกลับแล้วต่อมาได้ทรงทราบว่า แกรนด์ ดยุก เฮส สร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์ ๑ ตามความคิดเห็นว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นอย่างไร ด้วยชอบธรรมในพระพุทธศาสนา เวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ (คือกรมขุนชัยนาทนเรนทร) ทรงศึกษาวิชาการอยู่ในประเทศเยอรมนี และคุ้นเคยชอบพอกับแกรนด์ ดยุก เฮส จึงมีพระราชดำรัสสั่งไปยังพระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ ให้ทรงคิดอ่านขออนุญาตจำลองพระพุทธรูปนั้นมาด้วยใคร่จะทอดพระเนตร ครั้นความทราบถึงแกรนด์ ดยุก เฮส ก็ยินดีให้จำลองส่งมาเป็นของถวาย จึงทรงพระราชดำริว่าจะส่งพระพุทธรูปตามแบบไทย พระราชทานตอบแทนแกรนด์ ดยุก เฮส สักองค์ ๑

ด. ร.

(ฉบับที่ ๕๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕

ขอถวายพระพร

หนังสือของพระองค์รังสิตที่มีมาทูลเกล้าถวายนั้น ได้รับพระราชทานแล้ว ฯ แกรนด์ดุกเฮส สร้างพระพุทธรูปนั้น ด้วยอุตสาหะใหญ่มาก แล

คงทำได้ด้วยยากกว่าทำในนี้หลายส่วน เกินกว่าจะทำเล่น นับว่าทำด้วยอำนาจความพอใจแท้ แลช่างนึกให้อย่างออกน่าเอ็นดู ๆ ข้อที่มีผ้าโพกกันโสนนั้น จะเปนอย่างพระพม่ามีผ้าคลุมหรือกุให้ ๆ แต่ถ้าแกรนด์ดุกทราบว่า พระอยู่ป่าคลุมลื่ละได้จะพอพระทัยเปนแน่ ๆ แต่ถ้าเปนคนรู้จักคุ้นเคยกัน แทบจะต้องขอโทษเพราะเหตุดูแคลน ๆ ตามความสนทนากับพระองค์รังสิตเห็นแกรนด์ดุกเปนคนตรง ๆ แปรกที่เปนฝรั่งแต่นิยมธรรมของคนฝ่ายตวันออก ไม่มีคำอะไรจะกล่าวให้สมกับว่าเมื่อชาติหลังเคยเปนคนชาวตวันออก ๆ หนังสือที่แกรนด์ดุกโปรดแลประทานพระองค์รังสิตนั้น ได้เคยอ่านของเจ้าหมื่นศรี ชักนำให้เข้าใจความเปนไปของพวกพม่าดี นึกจะถวายคราวหนึ่งแล้วแต่เห็นไม่แปลกกับของเรานัก จึ่งหาได้ถวายไม่ ๆ ผู้แต่งชื่อพีลดิง เปนข้าราชการอังกฤษ ในชั้นแรกดูเกี่ยวกับกองทหาร แต่ในชั้นหลังดูเปนผู้พิพากษาหรือนายอำเภอ ผู้แต่งปรากฏว่ามีอัธยาศัยดุจเกี่ยวกันกับแกรนด์ดุก แต่เปนคนชั้นเลวลงมากว่า ๆ หนังสือนั้นขอพระราชทานถวายของเจ้าหมื่นศรีมาพร้อมกับจดหมายนี้ เพื่อจะทอดพระเนตรบ้าง พระพุทธรูปของแกรนด์ดุกนั้นที่น่าจะดูอยู่ ได้มาแต่รูปชักก่อนก็ยังเปนดี ๆ ขอพระราชทานถวายหนังสือของพระองค์รังสิตมาด้วย ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส.

(ฉบับที่ ๕๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

หนังสือโซลออฟเอปี้โปล (Soul of a People) นี้เมเยอร์ พีลดิง (Major Fielding) ผู้แต่งได้ส่งตรงมาถึงหม่อมฉันแต่แรกออก ได้อ่านตลอดแล้ว

อนึ่งพระพุทธรูปที่จะส่งไปให้นั้นได้หาฤๅกัน กรมหลวงดำรงเห็นว่าจะถ่ายพระนิรันตรายไปก็จะงามดี ขอทูลหาฤๅว่าจะทรงเห็นอย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

หมวดที่ ๕

การศึกษา

เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน

(ฉบับที่ ๕๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเมื่อหม่อมฉันไปประเทศยุโรปครั้งนี้ ได้ไปไต่ถามถึงการเล่าเรียน ซึ่งเห็นว่าคนไทยส่งไปไม่ใคร่จะได้ดี แล้วได้ให้ราชทูตปฤกษากันกะดูว่าควรที่จะจัดการเล่าเรียนอย่างใด

บัดนี้ได้รับหนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ออกความเห็นในการเล่าเรียนตั้งแต่การศึกษาในกรุงเทพ ฯ ตลอดจนถึงไปเรียนในประเทศยุโรป มีความเห็นที่ได้ตรึตรองรอบคอบดี แลมีแบบแผนการเล่าเรียนในประเทศยุโรปมาเลอียดด้วย

รฦกได้ว่าเคยรับสั่งถามทีหนึ่ง ถึงเรื่องกำหนดอายุเล่าเรียน ก็ไม่มีเวลาที่จะทูลได้เลอียด ถ้าได้ทรงหนังสือนี้ คงจะได้ทราบตลอดดังพระประสงค์ แลจะเปนเครื่องเทียบเคียงในวิธีจัดการเล่าเรียนของเราได้ ได้สั่งให้เจ้าพระยาภาสลงพิมพ์เปนเล่ม แต่ที่จะบอกไม่ได้ว่าจะแล้วเมื่อใด เพราะหนังสือพระยาวิสุทธิบอกเข้ามายังกระทรวงล่วงมาเปนช้านานก็หาได้

บอกให้หม่อมฉันทราบไม่ จนได้รับสำเนาทั้งหลายนี้ ต่อว่าก็ออด ๆ แอด ๆ ว่าเปนหนังสือยืดยาว ฤๅจะรอเวลาทำสักี่มประชันกัน เพราะฉนั้นจึงไม่มีความหวังใจว่าฉบับดีพิมพ์จะแล้วเร็ว จึงได้ส่งต้นฉบับที่คัดสำเนานั้นถวายมา จะเอาไว้ช้าเท่าใดก็ได้ เมื่อทรงตลอดแล้วจึงค่อยส่งคืน

เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การช้างวัด อิกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงแลหัวเมือง จะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเปนคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเปนเช่นนั้นจะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่รู้อะไรก็มีมาก ต่อไปภายน่าถ้าเปนคนที่ได้เล่าเรียน คงจะประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้นหาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเปนเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ใคร่คล่อง ฤๅโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้นแลโกงพิศดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธี ไม่เปนเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เปนแต่ได้วิธีสำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้คล่องขึ้น จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียน ที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เปนอย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจง่าย ๆ แลเปนความประพฤติของคฤหัสถ์ชั้นต่ำ ๆ ขึ้นได้จะเปนคุณเปนประโยชน์มาก หนังสือเช่นนี้เล่มออธิบายธรรมจักษุก็ยังสูงอยู่ ต้องให้เปนหนังสือชาวบ้านให้มาก ๆ ขึ้น แลรวังอย่า

ให้มีโซ็ด แลถ้ามีคำสำหรับครูสอบถามเช่นศีล ๕ ถามว่าอะไรเปนองค์ที่ ๑ ที่ ๒ เปนต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำในใจในคำซึ่งเปนหัวข้อเช่นนั้นได้จะเปนการดี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๕๓)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๗

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยเรื่องที่ได้ทูลไว้ว่าจะพบปฤกษากันด้วยการเล่าเรียนในเมืองไทย เห็นว่าวันที่ ๒๖ พอมีเวลาที่จะปฤกษากันได้ เชิญเสดจมาเวลาย่ำค่ำ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องหนังสือนวโกวาท

(ฉบับที่ ๕๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๓/๒๖๘ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ ๓๒

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยนวโกวาทที่ประทานมา วันแรกได้อ่านหมดเพียงวินัย แล้วไม่มีเวลาอ่านอีกจนวันนี้ เมื่อออฟฟิซทั้งปวงเขาหยุดงานมาได้ ๒ วัน หนังสือในนั้นจึงหมด

เห็นว่าตามทางที่เรียบเรียงไว้เดี๋ยวนี้ ย่อนักก็จริงแต่เปนหัวข้อสำหรับที่จะจำแลอาจารย์จะสอนได้แม่นยำดี จะเปนของให้ประโยชน์แต่พระบวชใหม่ แต่เปนเครื่องตักเตือนใจแลลืมค้นง่ายของผู้ที่เคยฟังมาแล้ว สังเกตดูในเวลาที่อ่านเมื่อถึงหมวดใด ๆ ความรฦกก็แล่นได้ตลอดทุกครั้ง เปนเครื่องช่วยความจำ แต่ว่าส่วนตัวหม่อมฉันเอง รู้สึกว่าขาดยกศัพท์จำยากกว่ายกศัพท์ มิใช่จะให้ยกศัพท์เลอะทั่วไป คือยกอย่างเช่นอักตัญญู เปนต้น แต่ที่เปนนักรู้สึกว่าเห็นจะเปนด้วยตัวไปเรียนบุกป่ามาเสียก่อน เมื่อออกทุ่งไม่แลเห็นต้นไม้ก็ดูเปล่าเปลี่ยวไป ถ้าเริ่มเรียนเดินทุ่งทีเดียว จำในภาษาไทยเห็นจะง่ายกว่าดอกกระมัง . ลงลักษณถ้าจะท่องจำอันใด ตัวขอมจำง่ายกว่า ตั้งหน้าเสียไทยเปนอย่างเบนโรยั้นเก่าเสียแล้ว แต่ยอมว่าวัดอื่น ๆ ในมหานิกายที่อยากจะให้สอนได้ด้วยนั้น จะไม่เปนการง่าย ผู้ที่รู้แลจะสอนได้คงจะมี แต่มักจะอยู่ในจำพวกเกียจคร้าน ในพวกที่ถ้าหากว่าจะขยัน ก็น่ากลัวจะเหมือนออกทุ่ง เห็นแต่ฟ้าครอบแผ่นดิน ไปไหนไม่ใคร่รอด

ขอทูลสรรเสริญ ว่าการที่แต่งหนังสือเช่นนี้เปนประโยชน์อย่างยิ่ง แลทางที่จัดให้พระบวชใหม่เล่าเรียน ซึ่งได้จัดแล้วเปนการมีคุณแก่คนที่ไปบวชยิ่งนัก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๕๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๐๗ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘ [๓๒]

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทาน พระราชหัตถเลขา เรื่องหนังสือนวโกวาทแล้ว การที่แต่งย่อนั้นเปนเพราะตั้งใจจะให้จุความรู้พอแก่เวลาบวชอยู่ของกุลบุตร แต่เรื่องชื่อเปนภาษาไทยนั้นเกิดขึ้นในเวลานิยมเสียงไทย เช่นชื่อว่า "แบบเรียนเร็ว" ภายหลังเห็นว่าบันดาคำที่เปนเตกนิเกลเติมส์ (Technical terms) ควรจะคงอยู่เพราะทำให้คำพูดสั้นแลจำได้ง่าย ทั้งให้ผู้เรียนได้เข้าใจพากย์สูง ๆ ด้วย แต่ยังหาเวลาที่จะแก้อยู่ คำพูดที่ใช้อยู่ในบัดนี้ เทียบอย่างข้างจีนซึ่งแปลพระไตรปิฎกเปนภาษาของตัวดูเข้าใจยากจริง ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๕๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๒๘ วันที่ ๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายหนังสือนวโกวาทซึ่งพิมพ์ใหม่ เติมชื่อมคธภาษาแห่งธรรมประเภทที่มีชื่อจะพึงเรียกได้ ตามพระบรมราชประสงค์ในฉบับนี้แล้ว เว้นไว้แต่ไม่มีคำสั้นเรียก หรือเรียกในภาษาไทยสดวกกว่า

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๕๗)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๑/๑๐๓ วันที่ ๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๒๘ ส่งหนังสือนวโกวาทซึ่งพิมพ์ใหม่ได้อ่านตลอดแล้ว บอกชื่อภาษามคธเสียเช่นนี้ค่อยจำง่ายขึ้น หนังสือนี้ท่านดีอ่านตลอดทั้งเล่มได้พบผิดแห่งเดียวน่า ๕๗ อบายมุขข้อ ๓ เล่นการพนันเปนเล่นการพนักเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องจะพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก

(ฉบับที่ ๕๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓๖
วันที่ ๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

โปรเฟสเสอไรสเดวิด มีจดหมายแสดงความระหายถึงอรรถกถาต่อไป เพราะเหตุที่ได้พิมพ์พระบาฬีมาครั้งหนึ่งนั้น ความแจ้งในต้นจดหมายที่ถวายมานี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป. ล. ขอถวายเบญจศีลแลเบญจธรรมที่แก้แล้วมาด้วย

ว. ว.

(ฉบับที่ ๕๙)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

๓๖
วันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยประทานจดหมายลงวันที่ ๙ ส่งหนังสือโปรเฟซเซอไรสเดวิด ว่าด้วยเรื่องพิมพ์อัตถกถามานั้น ได้ทราบแล้ว

เรื่องนี้หม่อมฉันก็มีความลอายใจเขาอยู่ ด้วยได้รับไว้ต่อปากว่าจะพิมพ์ต่อไป

ครั้นเวลาประชุมวานนี้ ได้หารือกรมขุนสมมต กรมหลวงดำรง พระยาวุฒิการบดี ในการที่คิดจะพิมพ์ต่อไป เห็นพร้อมกันว่าในเรื่องจะพิมพ์นั้นไม่ยาก สำคัญอยู่ที่การตรวจสอบ ถ้าหากว่าไม่ตรวจสอบแลเทียบหนังสือเช่นครั้งก่อน พิมพ์ไปโดยลวก ๆ จะกลับเปนการเสียไม่เปนการมีคุณอะไร

เพราะฉนั้น ในการที่จะตรวจหนังสือนี้ไม่มีผู้อื่น นอกจากที่จะทรงเปนแม่กองตรวจตราทั่วไป ส่วนพระราชาคณผู้ชำระนั้น ครั้งก่อนตกมาชั้นหลังก็น้อยตัวที่ได้ทำ มาจนบัดนี้ล่วงไปเสียก็มี ควรจะเลือกสรรเพิ่มเติมขึ้นอีก

ความประสงค์ที่จะใคร่ให้หนังสือได้ออกปี ๑ ประมาณ ๔ เล่มทั้งอัตถกถาแลบาฬี ซึ่งเว้นไว้ครั้งก่อนนั้น

ส่วนทุนที่จะใช้นั้น เงินที่จำหน่ายหนังสือครั้งก่อนมีอยู่ถึง ๗๐๐ ชั่ง ซึ่งกรมดำรงมีความเห็นว่า ถ้าจะทำเปนหนังสือในส่วนหอพุทธสาสนสังคห ก็จะได้เพราะไม่ขาดทุน ทั้งจะได้พิมพ์เปนเทียวที่ ๒ ซึ่งเหลืออยู่ ๔ จบเท่านั้น ยังมีผู้ต้องการอีกมาก

หม่อมฉันเห็นว่า พระราชาคณที่จะรับทำต่อไปคราวนี้ ควรจะเลือกจำกัดตัวแต่เฉพาะที่สามารถแลที่จะทำการจริง ๆ แล้วควรจะได้รับเกื้อหนุนอย่างใดอย่างหนึ่ง พอให้มีกำลังกว้างขวางกว่าผู้ที่นิ่งอยู่ไม่ทำ ได้สั่งให้ผู้ที่ออกชื่อมาข้างต้นทั้ง ๓ นั้นไปทูลปฤกษาการ จะควรทำอย่างไรให้สำเร็จตลอดการ

อนึ่ง ที่ประทานหนังสือเบญจศีลแลเบญจธรรมมานั้น ได้ตรวจดู ซึ่งทรงแก้ไขใหม่เปนที่เรียบร้อยตลอดแล้ว หนังสือนี้ได้ทราบข่าวว่าเปนที่นิยมกันมาก ขอขอบพระทัยที่ได้ทรงเรียบเรียงหนังสือนี้ขึ้นให้เปนประโยชน์แก่พุทธสาสนิกชน แลบุตรหลานอันจะเกิดมาในภายน่า ทั้งนี้ได้ทรงไดดิเกตประทาน ซึ่งหม่อมฉันถือว่าเปนเกียรติยศแก่ตัวหม่อมฉันมากอีกโสดหนึ่งด้วย

ได้ถวายต้นหนังสือโปรเฟ่ซเซอไรส์เดวิดคืนมาด้วยแล้ว

สยามินทร

(ฉบับที่ ๒๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒ (ศ.๓๖ ร.)

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๑ เดือนนี้ได้รับพระราชทานแล้ว ในการจะพิมพ์พระบาฬีแลอรรถกถาต่อไป กับพิมพ์พระบาฬีเปนครั้งที่สองอีกนั้น อาตมภาพรับฉลองพระเดชพระคุณ ตามพระราชประสงค์ เมื่อพบท่านทั้งสาม จะได้รับพระราชทานปฤกษากันให้ตกลงว่าจะควรอย่างไร แล พร้อมกันนำความทูลพระกรุณา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องแปลนิบาตชาดก

(ฉบับที่ ๖๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๒๓๑ ๓๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว เรื่องของโปรเฟสเสอไรส์เดวิดดีอยู่ แต่แกเปนฝรั่ง อยู่ข้างจะชอบกล จะตริตแกเปนคนนอกพระพุทธศาสนา เอาความเห็นเรื่องอื่นของแกมาเชิดชู คนเก่า ๆ ที่เห็นฝรั่งเปนแผนกหนึ่ง จะเห็นขวาง จะตริตแกเปนเหมือนคนอยู่ในพระพุทธศาสนาก็ไม่ใช่ความที่เปนจริง แลจะพาให้พวกแขกลังกากวนหนักเข้า เห็นทางอยู่ว่า ความคิดนั้น ไม่ใช่เปนของโปรเฟสเสอไรส์เดวิดผู้เดียว ถึงข้างนี้ก็เคยคิดคว้าอยู่เหมือนกัน แต่ยังไม่ได้ลงในสมุดจะว่าทรงเปนเจ้าของก็ได้ดีทีเดียว ถ้าเดิรตามทางนั้น คือทรงเลือกเปนเรื่อง ๆ โปรดให้ผู้มีความรู้แต่งตามพระราชประสงค์เปนเรื่อง ๆ ใช้หนังสือของโปรเฟสเสอไรส์เดวิดเปนที่ปฤกษา ในสมุดพิมพ์มีคำนำ แสดงพระราชดำริห์แลพระราชประสงค์ ในการให้รวบรวมสมุดนั้นขึ้น ดูเหมือนจะไปสนิทการแจกหนังสือในงานหลวง ย่อมจะแพร่หลายไปแก่คนทุกชั้น ถ้าจะเปนของโปรเฟสเสอไรส์เดวิด น่าจะเปนของผู้อื่นถวาย แสดงคำนำเดิมว่ามีประโยชน์เกื้อกูลแก่ความรู้ในทางหนึ่งจึงโปรดให้แจกในงาร แต่จะเปนเหตุให้ใครเอาเรื่องเตยะเทยะต่าง ๆ ถวายบ้าง นอกจากนี้ ก็เห็นอีกทางหนึ่ง แบ่งชาดกนิบาต รวมพิมพ์เปนวรรค ๆ ตามแต่จะพอดี

เพียงไหน บาเรียนก็แปลได้ แต่ต้องตรวจ แต่เรื่องสั้น ๆ ไม่เหมือนทศชาต แต่คงจะได้ข่าวคราวต่าง ๆ ในนั้นมาก เรื่องหลังมีทางสำรวจได้เร็วกว่า จะโปรดอย่างไร จะรับฉลองพระเดชพระคุณ ถึงเรื่องก่อนก็ได้ แต่ต้องกลั่นตัวผู้แต่งเข้า หนังสือของโปรเฟสเสอไรส์เดวิด มีอยู่แล้ว ขอพระราชทานถวายคืนเล่มที่พระราชทานมาให้อ่าน เพื่อจะได้ทรงกะเรื่อง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ล.

จะโปรดให้อ่านหนังสือนำพระศพ (๑) ก็ได้ มีความเต็มใจอยู่ สงสารเธออยู่มาก เมื่อคราวพระองค์ประไพพรรณพิลาศก็เคยนำ

ว.ว.

(ฉบับที่ ๖๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ได้รับลายพระหัตถ์กับสมุดที่คืนมาวันนี้แล้ว ตกลงใจว่าเปนอันใช้นิบาตชาฎก ซึ่งเปนที่สำหรับจะสอบค้นหลักฐานอะไรในนั้นได้บ้าง แต่ต้องขอให้ทรงเปนพระธุระกะน่าที่ จะได้ขอแรงกันเปนการเฉพาะตัว

---

(๑) พระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี

นึกได้ว่าจะทำคำนำเปนสำนวนอังกฤษหัสถ์ แต่จะสำเร็จฤๅไม่สำเร็จไม่ทราบ ถ้าหากว่าสำเร็จจะส่งไปถวาย คงจะมีผิดในนั้นมาก ขอได้โปรดแก้ด้วย

ซึ่งทรงรับจะนำศพลูกหญิงศรีวิไลยนั้น มีความยินดีเปนอันมากที่ไม่ได้เชิญเสด็จแต่แรก เพราะมิได้เห็นว่าที่เคยทรงอ่านแต่ก่อนยังเปนผู้รองเสด็จ ครั้งนี้เปนที่เสด็จจะเกินไป แต่ว่าตามอย่างเก่า ๆ สมเด็จพระสังฆราชก็หาได้เลือกภิกษุซึ่งจะอ่านหนังสือนักไม่ ครั้งนี้จะเปนกระบวนเรือ อยู่ข้างจะแปลกอยู่ พระอ่านหนังสือคิดว่าจะใช้เรือเอกไชยด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๒๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓ [๓๗]

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันนี้ได้รับพระราชทานแล้ว การจะเปนธุระด้วยเรื่องเรียงนิบาตชาดกนั้น รับฉลองพระเดชพระคุณได้ มีอยู่ ๒ วิธี เฉพาะเปนเรื่องอ่านชั่วคราวหรือไม่ใช่เปนหลักฐาน เลือกเรื่องลงตามแต่จะยุติว่าเท่าไร อีกอย่างหนึ่ง ลงไม่โดยลำดับ อย่างหลังบางเรื่องก็จะจืด แต่เปนการบำรุงวิชาหนังสือแท้ แต่มีทางจะขยายประโยชน์ได้อีก เปนอันหัดแลตรวจความรู้เปรียญสำหรับทรงเลือกในการข้างน่า แลหนังสือนั้น

ถึงจะพิมพ์แต่เอกเทศ ก็คิดจะทำให้เล้วเปนคัมภีร์ สำหรับเปนเครื่องรลึกแลเปนเกียรติยศในพระนามของเธอผู้สิ้นพระชนม์ เมื่อตกอยู่เปนสมบัติของหอพุทธศาสนสังคหะ ก็คงจะมีใคร ๆ ช่วยกันพิมพ์ต่อไป จึงเห็นว่าวิธีหลังดีกว่า คำนำนั้น ขอพระราชทานให้สำเร็จเถิด ในนั้นจะได้แนะวิธีอ่านหนังสือแล้วแลจะถือเอาความอย่างไร ยิ่งทรงรจนาเองจะดีขึ้นอีก ได้สังเกตเห็นคนหนุ่ม ๆ ยังอ่านหนังสือเข้าใจเปนนัก ผู้จะเรียงขาดกันนี้ คิดจะเบิดทั่วไปทั้งพระแลคฤหัสถ์ ของใครก็ลงชื่อไว้ อย่างพระมงคลทิปนีแปลของพระนั่งเกล้า พอกฐินวันนี้แล้วจะเริ่ม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หนังสือที่ประทานมาวันนี้ได้รับแล้ว ซึ่งทรงกะทางที่จะทำเปน ๒ อย่าง แลทรงเลือกเอาอย่างหลังนั้นชอบแล้ว จอให้ทรงวินิจฉัยอีกอย่างหนึ่ง ในคำที่เรียบเรียงนั้น ถ้าหากว่าแต่งภาษาไทยตามภาษามคธฤๅแต่งภาษามคธลงในภาษาไทย เช่นนายนาคบาเรียนแต่งตำนธรรมจักษุนั้น เปนอันปอปุลาด้วยกล่าวกันว่าจะเอาเปนภาษาไทยก็ไม่ได้ เอาเปนภาษามคธก็ไม่ได้ ผู้อ่านเหนื่อยหน่ายใจ ถ้าจะดีในทางวิธีแปลภาษาเปนลิตทรัแตรนสเลชัน

สำหรับเปนแบบอย่าง ก็เปนหนังสือสำหรับเฉพาะแต่พวกนักเรียน เปนหนังสือสำหรับตรวจตราทางเรียนภาษาแลทางแปล ไม่ใช่เปนหนังสือที่จะให้รู้เรื่องแลจำความได้ง่าย สำหรับจะยกขึ้นเทียบเปนความรู้ในทางฮิสตอรีไม่

ความประสงค์ของหม่อมฉัน อยากจะให้แปลลงเปนภาษาไทย ให้คนไทยอ่านเข้าใจง่ายก็มีเปน ๒ อย่าง ใช้โวหารเก่าอย่างหนึ่ง คืออย่างเช่นสำนวนมงคลทีปนีแปล ฤๅเปนสำนวนใหม่ก็ต้องเปนภาษาอย่างใหม่ ควรจะใช้คำไทยในที่ทั้งปวง ถ้าไม่จำเปนจะต้องใช้ภาษามคธ ใน ๒ ทางนี้ นึกวิตกว่าพวกบาเรียนทั้งพระทั้งคฤหัสถ์รุ่นหลังนี้ จะแต่งไม่ไหวด้วยกันโดยมาก จะมิหนักแรงที่ต้องทรงแก้เหมือนแต่งใหม่ฤๅ เรื่องนี้ได้ทรงพระดำริห์ไว้อย่างไร ขอให้คิดเสียให้แน่นอน

ใจหม่อมฉันรักฟรีแตรนสเลชัน แลย่อให้สั้น ไม่ใช้คำซ้ำ เช่นภาษามคธ แต่คำที่เรียงลงนั้น จะต้องบรรจุคำให้เต็มให้เรียบในภาษาไทย ได้คิดหาตัวอย่างซึ่งจะยกถวายยังนึกไม่ใคร่ออก ในเวลานี้นึกได้แต่ประกาศขอฝนซึ่งราชบัณฑิตยอ่าน แปลคาถาเทวดา แลคาถาพุทธภาษิต ดูเหมือนจะจุดีมากแลเข้าใจง่าย ส่วนประกาศพืชมงคลซึ่งกรมสมเด็จพระเดชาทรงแต่งเปนร้อยแก้ว แปลคาถาพระเฎมียนั้นมัวมนมาก ผู้ที่ไม่เคยอ่านเรื่องเฎมียชาฎกยากที่จะเข้าใจ เวลานี้นึกได้เท่านี้จึงทูลมาพอเปนตัวอย่าง ด้วยเคยฟังมาแต่เล็กแลเข้าใจมาแต่เล็กจึงจำได้ขึ้นใจ ท่องปากเปล่าได้ทั้งภาษามคธแลคำแปล ถ้าคำแปลนั้นให้เข้าใจง่ายเห็นปานนั้น น่าจะเปนที่พอใจผู้ที่ต้องการรู้ทางใจความไม่ใช้ทางภาษา

เรื่องคำนำนั้น หม่อมฉันอยู่ข้างครั่นคร้าม กลัวจะถูกผู้เปน นักปราชญ์ทั้งหลายติเตียน ด้วยตัวไม่ได้เปนนักเรียนซึ่งจะหยิบยกตัวอย่างมาชี้ให้แจ่มใสได้ ทั้งเวลาและผู้เขียนก็เต็มที่ ด้วยจะต้องหันไปหากรมสมมต ถ้าเอากรมสมมตมานั่งเปนเสมียนเสีย ธุระอื่น ๆ เธอมีมากก็จะเสียงานไป จนเวลานี้ให้นึกคิดถึงศรีเสาวภางค (๑) แต่จะลองตริตรองวางรูปดูในใจก่อน หนังสือเช่นนี้ถ้าจะแต่งดีได้ ก็ต้องเปนเวลาเจ็บ แต่เจ็บทุกวันนี้ก็มีท่าทางที่จะเปนหืด ซึ่งพูดไม่สดวกเสียด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๖๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาคืนนี้ได้รับพระราชทานแล้ว คิดว่าจะถือเอาแต่ข้อความเรียงสำนวนใหม่ ไม่ใช้ตามแนวประโยคในมคธภาษา ให้เปนหนังสือที่น่าอ่าน จึงใช้เรียกว่าเรียงเรื่อง ไม่ให้ผู้จะแต่งหลงแปล โดยความก็ฟรีแตรนสเลชัน โวหารที่จะใช้ตามพระราชประสงค์นั้น แปลว่าโวหารของผู้ถอบด้วยองคสมบัติของจินตกวี จะต้องเลือกหาคนเช่นนั้น

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ เดิมเป็นราชเลขานุการอยู่พระองค์ ๑ แต่สิ้นพระชนม์เสียแล้ว

ผ่อนลงมาก็เพียงคนที่รู้ถึงภาษาของตน ให้เปนผู้แต่ง ไม่ต้องเลือกว่าอยู่ในชั้นอย่างไร อีกพวกหนึ่งบาเรียนเอก ที่เปนพระราชาคณะไปแล้ว เช่นพระศรีวิสุทธิวงศ์ (๑) หรือยังไม่ได้เปนราชาคณะที่มีตัวอยู่ในบัดนี้ก็ดี น่าจะลองให้แต่งบ้าง ถึงจะต้องแก้ไขมากอย่างไรก็เปนอันหัดไว้สำหรับการข้างน่า ของใครต้องแก้มาก ก็ให้ทำแต่น้อยเรื่อง คฤหัสถ์นั้นเช่น นายเนตรเปรียญ หลวงศรีวรโวหาร (๒) หลวงญาณวิจิตร (๓) ฯ พ้นเรื่องชาดกก็เปนเรื่องไม่พูดซ้ำ ๆ เหมือนพระสูตร ทั้งเลือกผู้เรียงเข้าด้วยก็คงจะดีได้ คนเรียนโดยมาก ไม่รู้ถึงภาษาของตัว แปลภาษามคธก็ดี ภาษาอังกฤษก็ดี ก็เปนข่าวต่างประเทศไปสิ้น ถึงรู้ภาษาดีถ้าแปลพระสูตรก็เหลือแก้ วิธีจะใช้โวหารอย่างไร ให้ต้องตามพระราชประสงค์ เห็นควรเรียงเปนปามเฟลต มีตัวอย่างเช่นประกาศพระราชพิธีพรุณศาสตร์แลเรื่องชาดกนั้นเองที่โปรดแล้ว พิมพ์แจกแก่ผู้จะรับแต่ง คงจะเปนทางให้ดำเนิรตาม จับแรกน่าจะต้องตั้งต้นแต่เอกนิบาต เปนหนังสือมาก ๑๙ ผูก แบ่งเปน ๑๕ วรรค ๆ ละ ๑๐ เรื่อง หรือทั้งหมด ๑๕๐ เรื่อง แต่เห็นว่าแล้วทันพิมพ์นั้นตามแต่จะบั่นตอน ขนาดทศชาติเรื่องเตมิยะคเนดูเพียงวรรคเดียวให้มากกว่านั้น แต่พอเปนของแจกสัก ๓ วรรคก็จะพอ จะได้บั่นหนังสือนั้นเปน ๕ ตอน ตอนต้นที่จะแจกในครั้งนี้ พอจะเลือกหาผู้แต่ง

---

(๑) พระศรีวิสุทธิวงศ์ (เหรียญ) วัดสุทัศน์ ถึงมรณภาพแล้ว

(๒) หลวงศรีวรโวหาร (ศรี ภุมมะกสิกร)

(๓) หลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์)

ดี ๆ ได้ ประกาศพิธีฝนนี้ได้ พระเมธาธิบดี (เสี่ยจักษุ) เคยอ่านแต่ประกาศพืชมงคล ไม่เคยหมายใจจะหาฉบับมาดูก่อน เพื่อจะให้รู้ทั้งข้างใช้ได้ แลใช้ไม่ได้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ล.

โวหารแต่นั้น จะใช้ของเก่า ก็ต้องเรียกว่าเรียนแต่ง ไป ๆ ก็คงพลาด เรียกว่าปั้นตุกตาไม่เหมือนคน อันโวหารจะเปนของเก่าได้ดีก็ต้องเมื่อล่วงยุคไปแล้ว จึ่งเห็นว่าควรใช้โวหารของคนในยุคนี้ แต่เปนโวหารไทยหรือไทยเคยใช้ ยกคำสแลงแลภาษาพูดเล่น เมื่อล่วงยุคก็คงกลายเปนโวหารเก่าอย่างพระมงคลที่ปีนี้ได้เหมือนกัน มีข้อที่จะขอทูลหารือจะควรมียกศัพท์ เช่นอตีเต พาราณสิยํ เปนต้นหรือไม่

ว.ว.

(ฉบับที่ ๖๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓ (๓๗)

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว หนังสือเรียงแล้วพิมพ์ไปพลางดีแล้ว เพราะเปนเรื่อง ๆ ส่งได้เปนตอน ๆ ตามลำดับ เรียงแลตรวจแล้วจะถวายก่อน โปรดแล้วจึ่งส่งไปพิมพ์ ตรวจพิมพ์นั้น

ต้องเลือกผู้ตรวจที่เคย คนไม่เคยตรวจพิมพ์แลไม่ค่อยเห็นตัวผิด ครั้งตรวจนิทราชาคริช อักษรก็โต ทั้งเวลานั้นผู้ตรวจจักษุก็ยังดี ทั้งหลายคนแต่ดังนั้นยังผ่านจักษุของผู้ตรวจเปนหลายคนไปได้หลายแห่ง เห็นต้องตั้งเจ้าน่าที่อีกแผนกหนึ่ง เหมาะที่สุดกรมขุนสมมต ถ้าเธอจะมีราชการทำไม่ไหว ก็หม่อมเจ้าพระสถาพร (๑) แต่ต้องแนะเรื่องตรวจนิทราชาคริชอย่างไรให้เธอเข้าใจ และเลือกหาผู้ช่วยหลายคน ในหมู่นี้นายนาถเปรียญก็ใช้ได้ ไม่ต้องใช้คนมีความรู้เพียงไรนัก เปนแต่ตาไว ๆ มีหัวน่าคอยตัดสินตามฉบับอยู่แล้ว วิธียกศัพท์ที่ทรงพระราชวินิจฉัยมานั้นชอบด้วยหลักที่ใช้อยู่แล้ว จะลองแต่งปามเฟลต เสร็จแล้วจะถวายทอดพระเนตร เพื่อจะทรงแก้ไขเพิ่มเติม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓ (๓๗)

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายตัวอย่างเรื่องเอกนิบาตชาดก อปัณณกวรรคที่ ๑, ๕ เรื่อง เพื่อรับพระกระแส ในหนังสือนเขียนแต่ครึ่งน่า

---

(๑) พระเจ้าวรวงศเธอ กรมหลวงชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

อีกครั้งหนึ่งเว้นว่างไว้จดฟุตโนตบ้าง อธิบายบ้าง เพื่อรับพระกระแสเฉพาะข้อบ้าง การแต่งในภาษาไทยจะให้คมขำเหมือนในภาษาฝรั่งเปนอันยาก เทียบภาษาต่อภาษา ของเขาใกล้กว่า เขาแปลเทียบได้ง่ายกว่า สัพพนามแลคำพูดอื่นของเขาไม่มีคำสูงคำต่ำ ในภาษาไทยจะใช้ให้เหมาะตามชั้นแท้ก็จะกลายเปนสำนวนเรื่องโนเวลไป จะใช้ภาษาเทศนาหรือแปลหนังสือเรื่องก็จืดชืดไปหมด เปนอันยากที่จะให้ผู้อ่านเกิดอิไมชันไปต่าง ๆ ตามวิธีหนังสือที่ว่าแต่งดี ต้องผ่อนเปนกลางแต่พอควร โวหารที่ใช้ไม่ได้เลียนเก่า ไม่ปล่อยไปตามคำพูดใหม่ ๆ ทีเดียว เรียกให้สั้นก็ว่าอย่างของจินตกวี แต่งเรียงเปนความร้อยแก้ว มีประโยชน์จะเก็บคำในชั่วอายุนี้กับชั่วอายุหลังไว้ เพื่อเปนเครื่องมือของผู้จะเรียงลิกชันนารีไทยในภายน่าเมื่อถึงเวลาเข้า พระนามพระพุทธเจ้าใช้เปลี่ยนตามพระกระแส ในตอนหลัง ๆ เกิดความคิดขึ้น ได้เลือกใช้ให้เหมาะแก่ข้อความ เช่นเมื่อตรัสชาดก หรืออ้างเหตุว่าทรงทราบเหตุการณ์ลับหลัง ดังนี้ ใช้ว่าสมเด็จพระสัพพัญญูบ้าง สรรเพชญ์บ้าง อนาวรญาณบ้าง แต่ในตอนต้น ๆ ยังหาเปนทั่วไปไม่ จะทำลำดับศัพท์ให้ทันในคราวพระเมรุ หนังสือก็ยังไม่ได้จำกัดลง แลจะทำได้ต่อเมื่อเรียงเสร็จ เห็นไม่ใช่เวลา จึงมีฟุตโนตอธิบายศัพท์ที่เห็นว่าน่าจะอินเตอเรสต์ หรือน่าไม่เข้าใจแต่อยากรู้ว่าอไรหนังสือที่ถวายมานี้ กว่าหนึ่งเสี้ยวที่สามของหนังสือมหาชนกของกรมหลวงดำรงแล้ว แลอาตมภาพยังจะเรียงถวายต่อไปถึงเรื่องที่สิบ ถ้าอย่างไร

หนังสือที่จะพิมพ์ในงารคราวนี้ ไม่ต้องใช้ผู้เรียงมาก อาจเลือกตัวได้ อยากจะรับพระราชทานทราบว่าขนาดของหนังสืออย่างน้อยที่สุดกับมากที่สุด สักเพียงกี่น่า จะได้กำหนดตอนลง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๘)

สวนดุสิต

วันที่ ๓ มกราคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หม่อมฉันได้อ่านคำแปลนิบาตชาฎกที่ประทานมานั้นตลอดลงวันนี้ ซึ่งทรงสันนิษฐานวิธีแปล ซึ่งจะแปลอย่างฝรั่งไม่ได้ จึงผ่อนผันลงเปนสำนวนเช่นที่เรียงมานี้ ฟังได้ไพเราะดีแล้ว ถึงคนที่ไม่รู้ภาษาเพียงพอก็อาจจะอ่านเข้าใจ ที่ใช้พระนามพระพุทธเจ้าให้เหมาะกับเรื่องที่กล่าวถึงนั้นดีฟุดโนตคงจะมีประโยชน์มาก ขนาดเล่มสมุดได้กราบทูลที่วังสราญรมย์แล้ว ขอได้โปรดทรงจัดการเรื่องนี้ให้เปนอันสำเร็จตามแบบที่ทำมานี้เถิด ได้ส่งต้นฉบับคืนถวายมา.

ควรมควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๖๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ (๓๗)

ขอถวายพระพร

หนังสือชาดกตอนต้น ๓๐ เรื่องที่จะพิมพ์ในงารพระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดีนั้น ได้กะผู้เรียง วรรคต้น ๑๐ เรื่อง อาตมภาพ วรรคที่ ๒ ตอนต้น ๕ เรื่อง พระพิมลธรรม (๑) วรรคนั้นตอนปลาย ๕ เรื่อง พระธรรมวโรดม (๒) วรรคที่ ๓ ตอนต้น ๕ เรื่อง หม่อมเจ้าพระสถาพร วรรคนั้นตอนปลาย ๕ เรื่อง กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ การที่กะกรมขุนสมมตด้วยนั้น ด้วยประสงค์จะจูงให้พวกคฤหัสถ์ที่รู้อยู่แล้วไม่ทิ้งภาษามคธเสีย จะได้จับเล่นตาม ได้พูดแก่เธอ ๆ ก็รับไว้แล้ว พองามเรียงคนละวรรค แต่เห็นวันจวนจึงแบ่งแต่เพียงเท่านี้

จะรอคำนำจึงพิมพ์ เห็นว่าจะช้าการ ควรจะพิมพ์ไปได้พลาง เมื่อคำนำแล้วก็พิมพ์เพิ่มนำเข้า ใช้เลขประจำน่าให้ต่างกันเสีย เช่นของฝรั่งแม้เปนอินโตรดักชัน เขาใช้อักษรเลขก็มี ถ้ามีเจ้าน่าที่จัดการให้พิมพ์แลสอบทานใบพิมพ์ด้วยเปนแผนกออกไปเห็นว่าการจะสดวกขึ้น จะฉลองพระเดชพระคุณให้ตลอดไป ก็ไม่แน่แก่ใจว่าจะตลอด เกรงจะหลายผักหลายฝ่ายนัก ด้วยจะต้องตรวจแก้ไขต้นฉบับ แลบางคราวยังจะต้องตั้ง

---

(๑) พระพิมลธรรม (ยัง) วัดโสมนัศวิหาร เดี๋ยวนี้เป็นสมเด็จพระมหาวีรวงศ์

(๒) พระธรรมวโรดม (จ่าย) วัดเบ็ญจมบพิตร ได้เป็นสมเด็จพระวันรัตนแล้วถึงแก่มรณภาพ

กองคัด เพื่อช่วยผู้แต่งด้วยกระมัง เห็นกรมหลวงดำรงอาจฉลองพระเดชพระคุณในน่าที่นี้ได้ (ยกกรมขุนสมมตไว้ในพวกผู้แต่งแล้ว) ด้วยเธอมีมาเรียนในกระทรวงมหาดไทยแลธรรมการที่จะเรียกมาคุมเข้าให้เปนผู้ตรวจทานได้ เปนแต่อาศัยความดูแลตรวจตราแนะแนะนำของเธอก็พอ เธอก็รับจะฉลองพระเดชพระคุณ ถ้าได้เช่นนี้จะดี

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๗๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ (๓๗)

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายร่างชาดกของพระพิมลธรรม ในท้องเรื่องได้แก้ไขให้ไพเราะขึ้นบ้าง ในตอนที่ท่านไม่เข้าใจได้เรียงแทรกลงบ้าง ส่วนทุกโนตเปนของอาตมภาพเอง ตามท้องเรื่องที่เรียงมาก็เห็นว่าดีพอใช้ มีที่พลาดน้อย แลเข้าใจเรียงให้ผู้อ่านมือไม่ขัน เปนแต่ไม่สันทัดในข้อความที่พูดถึงทางโลกแต่ลึก กับหัวข้อแห่งพงศาวดาร

อนึ่งหลวงดำรงธรรมสาร (๑) จะขอนำไปปกเพื่อพิมพ์ไปพลาง ได้ร่างถวายทอดพระเนตรก่อน ด้านทำการพระศพจะลงอย่างไร ได้เว้นช่องไว้รับพระกระแส

---

(๑) หลวงดำรงธรรมสาร (มี ธรรมาชีวะ) เจ้าของโรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

อนึ่งขอพระราชทานคำนำประกาศกระแสพระบรมราชโองการในเรื่องพิมพ์ชาดกนี้ขึ้น ส่วนคำนำของผู้แต่งยังเรียงค้าง ให้วิตกว่าจะไม่สำเร็จ ด้วยต้องตรวจของผู้อื่น ไม่มีเวลาพอ แลเกรงว่าจะเจ็บเสียด้วย ในเวลานี้อยู่ข้างเมื่อยล้ามาก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๗๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๖ มกราคม ๑๒๓

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ได้รับลายพระหัตถ์ส่งร่างชาดกที่พระพิมลธรรมร่าง กับที่จะบอกเรื่องมานั้นแล้ว

ต้นร่างยังไม่ได้อ่าน ได้เขียนตำบลลงในน่าเรื่องส่งถวายมาแล้ว

คำนำนั้นจะหาช่องเรียง แต่เห็นจะต้องสั้น เวลานี้ออกจะไม่ใคร่สบาย ถ้าไม่มีคำนำที่ทรงแต่ง น่าจะบกพร่องอยู่มาก แต่ถ้าเปนการจำเปนก็ต้องงด อย่าให้ประชวรดีกว่า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศ.ก ๑๒๓ (๓ ๗ ท)

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

หม่อมฉันได้ร่างโครงคำนำขึ้นเปนแต่ระระตั้งรูปดู ไม่ได้ตริตรองทำให้เรียบร้อย ตั้งใจจะคิดเปนคชาดกแต่เปนเอาเปิดขันแท้ ไม่รู้ว่าจะล่มลงที่แห่งไรจึงส่งมาถวาย ขอให้ขีดคอแลให้แนะทาง แล้วจึงจะได้แต่งให้เรียบร้อย ถ้าจะแต่งให้เรียบร้อยทีเดียวยังผิดแลบกพร่องมาก จะเสียเวลา เวลาก็หายากจึงถวายเสียก่อน

อนึ่ง หนังสือที่พระพิมลแต่งได้อ่านแล้ว เปนที่ชอบใจแต่งดี ได้ส่งถวายคืนมาด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๓)

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เมื่อคืนนี้ได้ร่างคำนำแล้วสำเร็จแต่เริ่มต้นค้างไปด้วยดึกนัก พึ่งมาสำเร็จลงวันนี้ ได้ให้คัดส่งมาถวายมีข้อซึ่งจะทูลหาฤๅ คือ

๑ คำจำน่าหน้าสือ ในร่างซึ่งทรงขึ้นไว้จะไม่เช่นนั้น ว่าปรารมภ์จะทรงมุ่งหมายว่าเปนปริเฟศฤๅอินโตรดักชั่น ที่เข้าใจนั้นว่าทรงหมาย

ความว่าอินโตรดักชั่น หม่อมฉันได้เขียนลงจำนำตอนที่ว่าด้วยชาดกไว้ว่า คำนำ เห็นว่าเปนภาษาไทยแปลตรงกับคำว่าอินโตรดักชั่น จะควรฤาไม่ ตอนต้นซึ่งยังไม่อาจลงว่ากระไร ถ้าเปนภาษาอังกฤษควรจะเรียกว่าปรีเฟศ ได้หาฤากับกรมสมมตหาคำไทยก็ไม่ลงกันได้ มีที่ใกล้อยู่ก็ว่าจำนำ แต่ไม่เพราะ ฤาจะใช้ปรารภปรารมภ์ ก็ไม่ทราบว่าทรงหมายความไว้อย่างไร จึงทูลขอหาฤา

๒ ในตอนต้นได้เว้นไว้สำหรับที่จะแซกบาญชีหนังสือนิบาตชาดก ซึ่งหม่อมฉันได้เห็นในหนังสือเล่ม ๑ ซึ่งได้ถวายไป The story of the Nations เล่ม Buddhist India แต่ไม่แน่ใจ เพราะไม่มีความรู้พอที่จะสอบสวน จึงถวายมาขอได้ทรงแซกลงในตอนนั้น ความมุ่งหมายนั้นจะให้เห็นว่าหนังสือมากถึงเพียงนั้น ถ้าหากว่าจะเรียกว่าได้แปลสำเร็จจะต้องมากถึงเพียงนั้น พอเปนเงาความคิดให้เห็นว่าเปนความคิดใหญ่ที่จะให้บริบูรณในหอสมุดหนังสือไทย

๓ ในคำนำ ได้เก็บคำที่ทรงตักเตือนลงในนั้นตามที่เห็นเหมาะจะลงได้ ขอให้ทรงตรวจตักเตือน ในความคิดที่จะเชื่อนไปบ้าง ฤาผิดพลาด แลเพิ่มเติมในข้อซึ่งควรจะให้บริบูรณขึ้นอีก

ในท้ายคำนำนี้ได้เบิดไว้ตรง ดูเหมือนเปนการผูกพันที่จะต้องให้ทรงแต่งเรื่องราวของประเทศแลพุทธประวัติอีกตอนหนึ่ง จะทรงเห็นแรงไปฤาไม่ จะแก้ไขประการใดก็แล้วแต่จะทรง

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๕ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว คำว่า Preface, Introduction, Contents, ที่จะใช้ในภาษาไทยนั้น อาตมภาพยังสังเลอยู่ ที่ใช้มาแล้วก็ยังแกว่งอยู่ เว้นแต่เรื่องน้อย ใช้แต่คำนำเปนลงที่ ตรงกับ Preface, คำว่าจ่าน่าพยัญชนก็ดี ความก็ดี ตรงกับ Preface แต่มาใช้เรียกอักษรนำเรื่องเสียแล้ว จึงต้องยักเปนคำนำ คือนำน่าเรื่อง คำว่าบานแพนก น่าจะตรงกับ Contents แปลว่าใบหรือน่ากระดาดที่บอกแพนกของเรื่อง แต่ก็ใช้เปนประกาศหรือปรารภอะไรไปแล้ว สารบาญก็ไม่ได้ความ ยังไม่เปนที่พอใจ บางทีเคยใช้ว่าบอกเรื่อง ในเบญจศีลแลเบญจธรรม ลองใช้ว่าบาญชีเรื่อง Introduction นั้นเข้าใจว่าไม่ใช่คำนำเฉย ๆ คำแนะนำให้เข้าใจเรื่องครั้นจะเรียกอธิบาย ก็จะเหมือนอธิบายในท้องเรื่องหรืออะไรอีก จึงเห็นคำปรารมภ์ก็ดีข้างไทย ๆ น่าจะแปลว่ารำพึง หรือ คำนึง แปลข้างมคธก็แปลว่าปรารภหรือเริ่ม แปลออกมาเปนภาษาอังกฤษว่า Commencement ก็น่าฟัง ได้ความทั้งสามอย่าง ตรงกับคำว่า เริ่มต้นของเรื่อง จะอะไรแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์เห็นสม หนังสือนี้จะรีบพิมพ์จะลง Preface ไว้ว่าจ่าน่าพดาง พอให้เขาเรียงพิมพ์ไปพลาง กว่าจะถึงเวลาสั่งพิมพ์ก็พอจะรับพระกระแสทันกระมัง

บาญชีชาดกในหนังสือฝรั่งบอกจำนวนไม่ตลอด มีเพียงจตุกนิบาต แล้วก็ข้ามไป ๒ นิบาตข้างท้าย บาญชีที่อาตมภาพทำไว้เมื่อครั้งเล่นหนังสือ มีมากกว่าของฝรั่งแต่ก็เพียงทสกนิบาต ต่อนั้นก็วุ่นมาเสมอ ๆ ไม่มีเวลา จะตรวจทำให้ตลอดไป จะจารในบาญชีเอกนิบาตเปนเรื่อง ๆ ไป ก็เรียกว่าทำไม่ไหว ในเวลาจวนเช่นนี้ ที่สุดจะตรวจทำต่อของอาตมภาพที่ค้างก็ไม่ทัน จึงขอพระราชทานงด แก้ความดังถวายตัวอย่างมาแพนกหนึ่ง

ในคำนำมีข้อที่ขอพระราชทานแก้บ้าง

(๑) ข้อความว่าด้วยชาดกเปนมาอย่างไร เห็นความมัว ตรวจได้ความว่าทรงเรียงตามหนังสือ Buddhist India แลบที่แต่งลงเปนเรื่องร้อยแก้วในชั้นต้น หนังสือนั้นหาได้กล่าวถึงไม่ เปนแต่ว่าข้อความเช่นนั้นมีในรูปจำหลัก ครั้งก่อนคริสตศก ๓๐๐ ปี Third century B. C. กับอรรถกถาชาดก ถึงไม่ทราบเวลาทำแน่แต่อายุอรรถกถาเช่นนั้น เมื่อราวคริสตศก ๕๐๐ ปี Fifth century A. C. ได้รับพระราชทานแก้ความให้เข้าหามติหนังสือฉบับนั้น

(๒) ข้ออ้างถึงเรื่องนักปราชญ์กรีกอ้างว่ารีลึกชาติได้ ยกคำ Prof, E. B. Cowell ขึ้นกล่าวย่อไปนัก จนเปนข่าวต่างประเทศ จึงได้ค้นกระแสความในหนังสือ Century Dictionary and Cyclopaedia of

Naines เรียงเรื่องไตรยันส่งครามนี้ ท่วงทีคล้ายรามเกียรติ ขอพระราชทานยกข้อความเก่าในตอนนี้เสีย ใช้ความเรียงใหม่แทน จะถวายฉบับมา ก็ยิ่งเปลืองเวลาเปลืองพิมพ์ จึงคัดถวายมาเฉพาะตอนที่ขอพระราชทานแก้ ตอนที่ขีดเส้นนั้น บรรดาคำที่มีเส้นขีดข้างล่างเติมใหม่ นอกจากนี้มีแต่เล็กน้อยไม่สำคัญ

ข้อที่จะแต่งความเปนไปเองที่ในประเทศครั้งพุทธกาลนั้น ไม่ใช่เปนการง่าย จะเอาของโปรเฟสเซอไรส์เดวิดที่เดียวก็ไม่ได้ ถึงจะเอาของเขาเปนไม้เท้า ก็ยังจะต้องสอบสวนแลตามรอยเขาให้ถูก หาไม่ความก็ไม่แจ่มแจ้ง การเช่นนี้เกี่ยวกับการค้นคว้ามาก แม้หากจะมีความคิดแลเครื่องมือพร้อม แต่ชาดกมีเรื่องเปนเค้าอยู่แล้ว เพียงแต่จะแต่งคำนำกับอธิบายฟุตโนต ยังต้องค้นหนังสือเปนอันมาก เรื่องนั้นจะต้องตั้งเค้าเองจำจะต้องทำในเวลาแจ่มใส แลไม่มีการงานจึงจะมีเวลาคิดแลค้น ถึงโปรเฟสเซอไรส์เดวิดก็ทำนานกว่าจะสำเร็จ รวมความลงว่าในบัดนี้มีการวุ่นอยู่คงยังทำไม่ได้ ขอพระราชทานยกไว้เปนการอนาคตเสียที ได้แก้รูปความพอไม่ให้เก้อดังถวายมา

อนึ่งรำคาญอยู่ว่า ของฝรั่งเขาก็มีเครื่องหมายต่าง ๆ ไทยโบราณก็มีคั่น หนังสือในบัดนี้ ไม่มีอะไรหมายสักอย่าง ความอาจปนกันเช่นชักคำผู้อื่นกล่าวยากจะรู้ว่าหมดแค่ไหน ขอพระราชทานลงคั่นอย่างหนังสือเก่าในจ่าน่าแลคำนำนี้

อนึ่งในจำนำตอนว่าด้วยเจ้าหมื่นศรีสอยทานนั้น ได้ตัดคำว่าเลอียดลออออกเสีย คงไว้แต่อุส่าห เหตุว่าถึงเขาตั้งใจ แต่ความรู้ของเขาแลคนช่วยไม่พอ ผิดมากนัก

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

คำแปลของฝรั่ง

การที่เชื่อว่ารลึกชาติได้นี้ ใช่จะมีอยู่แต่ในพระพุทธศาสนาก็หาไม่ เปนข้อที่เชื่อกันอยู่ในโบราณกาล แม้ในหมู่คนนอกพระพุทธศาสนา จะนำมากล่าวไว้พอเปนตัวอย่าง ๆ ในเรื่องราวของพวกกรีก มีนักปราชญ์ชาตินั้นผู้หนึ่งชื่อปีถักโกรัส (Pythagoras.) เปนเจ้าลัทธิในวิชาที่ว่าด้วยธรรมดาของรูปธรรมนามธรรม (Philosophy.) ซึ่งเปนเหตุเกิดศาสนาต่าง ๆ ขึ้น แลเปนคนเข้าใจวิชาสำหรับคำนวน (Mathematics.๑) เขาเกิดที่เมืองสามส (Samos.) ประเทศกรีก ครั้งยังแยกเปนหลายอาณาจักร์ เมื่อก่อนคริสตศก ราว ๕๘๒ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๐ ปี ได้แก่เวลากำลังเปนพุทธกาลในตอนแรก ๆ พระพุทธเจ้าพึ่งได้ตรัสลัก ๕ ปี ล่วงไปแล้ว เที่ยวสอนความรู้ของตน ในเมืองทั้งหลายแถบประเทศกรีกตั้งมาเดิม ซึ่งเรียกว่ามักนากรีเซีย (Magna Graecia) แลสันนิษฐานตามภูมิศาสตร์โบราณว่า ประเทศอิตาลีตอนใต้ เมื่อก่อนคริสต

ศก ราว ๕๒๙ ปี คือหลังพุทธปรินิพพาน ราว ๑๓ ปี ทำกาลกิริยาที่เมืองเมต์ตาปันตุม (Metapontum.) จังหวัดมักนากรีเซียนั้นเอง เมื่อก่อนคริสตศก ราว ๕๑๐ ปีถ้วน คือหลังพุทธปรินิพพาน ๔๒ ปี ๆ ปีถักโกรัสผู้นี้ กล่าวอ้างว่าคนรลึกชาติได้ ๆ คราวหนึ่งก่อนคริสตศก ราว ๑๑๓๕ ปี ตรมาภา ๑๓๔๙ ปี แต่ที่ลงสันนิษฐานร่วมกันว่า ๑๑๘๓ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพานราว ๖๔๑ ปี พวกกรีกสมทบกันทำสงครามต่อพวกโตรยัน (Trojan) คือชาวเมืองตรอย (Troy) ในประเทศโตรอัด (Troad) ปลายเขตรแผ่นดินเอเซียไมนอร์ (Asia Minor) ทางทิศตวันตกเฉียงเหนือ ด้วยสาเหตุคือ ปาริส (Paris) ราชบุตร์ของพระเจ้าไปรอัม (Priam) พระราชาของพวกโตรยัน พาเอาพระนางเฮ่นเลน (Helen) พระราชมเหษีของพระเจ้าเมน์เนลาอุส (Menelaus) พระราชาเมืองสปาร์ตา (Sparta) อีกนัยหนึ่ง ชื่อเมืองลัซซีดีมมน (Lacedaemon) ไป พวกกรีกก็หวังจะตามเอาคืนมาให้จงได้ ๆ สงครามครั้งนั้น ฝ่ายกรีกมีพระเจ้าอักกเมมนน (Agamemnon) พระราชาเมืองไมซีนี (Mycenae) แถบริเวณอาร์โกลิส (Argolis) พระราชภาดาของพระเจ้าเมน์นาลาอุสเปนจอมพลต่อรบกันอยู่ถึง ๑๐ ปี พวกกรีกจึงมีไชยชำนะได้เมืองตรอยแลได้พระนางเฮ่นเลนคืนมา ๆ ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าเมน์เนลาอุส ฆ่านายทหารพวกโตรยันชื่อยูฟอร์บุส (Euphorbus) ที่เปนคนมีชื่อเสียงข้างกล้าหาญตาย แล้วเอาโล่ของเราถวายไว้ณเทวสถานแห่งนางเทพอับสรชื่อฮีรา (Hera) ที่พวกกรีกนับถือว่าเปนมาคินีเทวีแห่งพระพฤหัสบดี (Zeus Jupiter) แล

เปนแบบอย่างของสัตรีที่มีความดี ทั้งที่เปนภรรยาแลที่เปนมารดา อันตั้งอยู่ใกล้เมืองไมซีนี บ้างก็ว่าถวายไว้ณเทวสถานเทพบุตรอปอลโล (Apollo) โอรสพระพฤหัสบดี เปนที่หมายแห่งแสงสว่างแลอำนาจ อันจะทำให้เปนแลให้กายของพระอาทิตย์ บางทีก็มักเข้าใจว่าพระอาทิตย์เอง อันตั้งอยู่ที่เมืองบรางกิดี (Branchidae) ปีถักโกรัสนักปราชญ์กรีกผู้นั้นกล่าวอ้างว่า ในครั้งนั้น ตนเกิดเปนยูฟอร์บุสชาวโตรยัน ผู้ถูกพระเจ้าเมนเนลาอุสฆ่าตายในสงคราม คนนั้นแลเมื่อมาเกิดเปนปีถักโกรัสแล้ว เมื่อภายหลังแต่นั้นราว ๒๐๐ ปี หรือเกือบเท่านั้น ยังจำโล่ของตนที่พระเจ้าเมนเนลาอุสถวายไว้ณเทวสถานนั้นได้ แลเขายังอ้างถึงชาติก่อนแลหลังแต่นี้อีกว่า ครั้งนั้นเกิดเปนคนชื่อนั้นแลชื่อนั้น ๆ ถ้าจะตรวจค้นในเรื่องราวของพวกอื่น ก็คงยังจะพบอีก แต่เท่านี้ก็พอเปนอุทาหรณ์ให้เห็นว่า คนโบราณแม้นอกพระพุทธศาสนาก็เชื่อถือความรลึกชาติได้เหมือนกัน ๆ นั้น ไม่พลั้งเผลอมาตรงกันกับเวลาปัจจุบันที่แต่งชาดก

ร่างพระราชนิพนธ์

คือภายในพุทธกาลนั้นเลย เช่นที่กล่าวโดยมากถึงเมืองพาราณสี อันเปนเมืองหลวงของพระราชอาณาจักรกาสีนั้น ในเวลาพุทธกาล ก็รวมเข้าอยู่ในประเทศโกศลซึ่งไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่างหากช้านานมาแล้ว ดังนี้เปนต้น ธรรมดาผู้แต่งนิทานหรือหนังสืออันใด ถ้าผู้แต่งขึ้นใหม่ถึงจะเปนเรื่องเก่าก็มักจะพลั้งเผลอถึงเวลาที่ตัวเกิดอยู่ เช่นกับหนังสือรามเกียรติเปนต้น เผลอ ๆ ไปก็เกณฑ์พลให้ถือปืน ซึ่งในเวลานั้น

ยังไม่มีเลย ดังนี้เปนต้น ส่วนนิทานชาดกนี้ จึงเห็นปรากฏได้ว่า เปนนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล หรือผู้แต่งจะแต่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลัง เปนนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว เว้นไว้แต่เรื่องปรารภแลกลับชาติ ซึ่งจะยกไว้กล่าวต่อภายหลัง ๆ ตามที่นักปราชญ์ได้ตรวจหนังสือ ในคัมภีร์ต่าง ๆ เขาได้เทียบเคียง ทั้งในคัมภีร์นิกายต่าง ๆ แลคัมภีร์อื่น ซึ่งปรากฏชัดว่าได้เรียบเรียงขึ้นก่อนคัมภีร์ชาดกซึ่งแปลออกพิมพ์ในสมุดนี้ คือชั้นต้นก่อนเวลาตติยสังคายนา มีแต่คาถา ได้แต่งขึ้นในมัชฌิมประเทศ คาถานี้สังเกตได้ว่า ได้นำสืบ ๆ กันมาตามความทรงจำ เพราะแต่ก่อนพระสงฆ์ได้ทรงพระพุทธวจนไว้ด้วยความจำ จึงจำจะต้องร้อยกรองถ้อยคำประจุความให้ย่อสั้นสำหรับที่จะได้จำให้มั่นคง เชื่อได้ว่าคงจะได้สืบมาแต่ชั้นต้นไม่มีข้อที่พลั้งพลาด แต่ลำพังคาถาเท่านั้นเรื่องยังไม่ชัด ต้องมีอธิบายสำหรับประกอบเปนท้องเรื่องไว้ด้วย ใช้เปนคำร้อยแก้ว เล่าบอกกันเอาด้วยปาก ท้องเรื่องตามคำร้อยแก้วนี้ หลายเรื่องมีปรากฏในรูปสลักครั้งพระเจ้าอโศก คือเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว ได้ ๒๐๐ ปีเศษ ส่วนอายุว่าไม่ต่ำกว่านั้น มีชาดกอีกอย่างหนึ่ง ในนิกายทั้งหลายที่เปนหนังสือเก่ากว่าชาดกปกรณนี้ ซึ่งมีแต่เรื่องนิทานไม่มีเรื่องปรารภแลที่ไม่มีคาถาในท้องเรื่องหรือไม่มีที่เดียวก็มาก แลไม่ได้เทียบพระโพธิสัตวเปนดิรัจฉานหรือคนสามัญ เทียบแต่ด้วยเปนฤาษีหรือบัณฑิต ส่วนชาดกซึ่งได้แปลพิมพ์นั้น มิใช่บาฬี เปนอรรถกถา กล่าวว่าได้เรียงร่วบรวมขึ้นในเกาะลังกา ในราวเมื่อพระพุทธเจ้านิพพาน

ได้ ๑๐๐๐ ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฎว่าผู้ใดเปนผู้เรียบเรียง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมท้องนิทาน เดิมแต่เรื่องปรารภข้างต้น แลประชุมชาดกข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเปนภาษาสิงหฬ แต่คาถานั้นคงเปนภาษาบาฬี แล้วจึงกลับแปลลงเปนภาษาบาฬีทั้งหมด เพราะเหตุฉนั้นคัมภีร์ชาดกนี้ เชื่อได้ว่าท้องเรื่องซึ่งเปนหลักนิทานเดิม มีมาแต่ครั้งพุทธกาล ผู้ซึ่งเก็บรวบรวมขึ้นภายหลังไม่ใช่คนเดียว ได้ยกเอานิทานนั้นมาลงเต็มเรื่อง แต่งแต่ปรารภแลกลับชาติเติมลงในภายหลัง เปนคัมภีร์โตขึ้น ๆ โดยลำดับ แต่ท้องนิทานควรเชื่อว่าเปนนิทานเก่าแท้ ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้

ในจ่าน่า

หนังสือนิบาตชาดกนี้ เปนหนังสือมากมายนักหนา มีจำนวนถึง ๒๑ นิบาต รวมเปน ๕๕๐ เรื่อง แต่เอกนิบาตที่จะคิดแปลคราวนี้ยังมีถึง ๑๕๐ เรื่อง

ลงท้ายคำนำ

ข้าพเจ้าขอแนะนำผู้ซึ่งตั้งใจจะอ่านหนังสือชาดกนี้ให้อ่านด้วยวิธีซึ่งข้าพเจ้าเรียกในเบื้องต้นว่าตั้งวงพิจารณากว้าง ดังได้อธิบายมาแล้วนี้

(ฉบับที่ ๗๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ประทานคำแก้ไขทั้งปวงแลข้อวินิจฉัยเรื่องจ่าน่าหนังสือนั้นแล้ว

ถ้าจะคิดถึงวิธีที่ใช้กันมาแล้ว ไม่เปนหลักฐานจะป่วยการเวลาไป จึ่งขอตัดความทูลว่า คำ Preface นั้น หม่อมฉันรักคำว่านำอยู่มาก แต่มีทางเข้าใจเชือนไปเช่นที่ทรงนั้น คำว่าบานแผนก ตำรบาญ บาญชีเรื่อง เปน Contents ทั้ง ๓ คำ มีที่ใช้ในราชการเมื่ออยู่ที่กระทรวงต่างประเทศ เปนมีใช้ก่อน ว่าบาญชีนำเรื่องเปนกรอบเข้าใจกัน ถ้าใช้ว่าคำนำนำเรื่อง กลับจะไม่เข้าใจทั่วถึงไปได้ คำว่าปรารมภ์นั้น ตามที่เคยใช้ในภาษาไทย เข้าใจเปนเฉพาะว่า นึกหวาด นึกกลัวฤๅนึกวิตกไปเสียแล้ว เช่นกับกลอนอิเหนาว่า "พี่ปรารมภ์ตรมเตรียมหฤทัย เกรงเกลือกจะไม่เหมือนหมาย" แลคำว่า "คอยคอยเห็นช้ำปรารมภ์ใจ" จะใช้ผิดฤๅถูกก็ตาม แต่ความเข้าใจทั่วไปเชือนเสียเช่นนี้ คนอ่านพบก็ชวนยิ้ม ๆ ไป ส่วนคำว่าปรารภ คำเดียวกัน เข้าใจว่าเปนเริ่มคิด ฤๅความคิดที่เริ่มขึ้น เช่นกันกับใช้เรียกเรื่องที่เปนเหตุให้พระพุทธเจ้าเทศนาชาดกว่า ปรารภนั้น เปนที่เข้าใจกันชัดเจนดี Introduction นั้น แปลว่าทำให้รู้จัก ถ้าเติมแนะเข้าเช่นว่าคำแนะนำ ในที่นี้จะให้เข้าใจเปน Advice ไปได้ หม่อมฉันยังชอบคำนำเปล่ามากกว่า

แต่ในหนังสือที่หม่อมฉันแต่งเองนี้ จะจำว่ากะไรได้ง่าย เพราะเข้าทางเก่า ๆ ที่เคยใช้ เปนแต่ต้องให้เหมือนผู้คัดลอกเขาจำลงไว้เอง คือตอนต้นใช้เสียว่า "พระราชปรารภ" ซึ่งเข้าใจทั่วถึงกัน ตอนหลังลงว่า "กระแสพระราชดำริห์" ก็เข้าใจง่ายอีก เห็นจะพอเอาตัวรอดไม่ให้เสียเวลาได้

เรื่องบาญชีหนังสือนั้น หม่อมฉันไม่ได้มีความมุ่งหมายจะลงเปนบาญชี ประสงค์แต่จะบอกให้รู้ไอเดีย เช่นที่ทรงมาก็พอแล้ว แต่ยังเห็น

เปนว่าเรื่องคงจะสั้น ๆ ซ้ำ ๆ เช่นเอกนิบาตทั้ง ๕๕๐ เรื่อง ต้องการเติมอีกนิดหนึ่ง ว่าเมื่อไปถึงนิบาตเท่านั้น ๆ นิทานยาว ๆ ออกไปถึงราวเท่านั้น ๆ เช่นเขากล่าวว่า ในตอนหลัง ๆ เท่า ๆ กับหนังสือ โนเวล คือหนังสือแต่งสำหรับอ่านเล่นอย่างสั้น ๆ เขาไม่กล่าวตลอด ข้ามไปก็ด้วยความประสงค์จะพูดให้เข้าใจว่าหนังสือจะมากน้อยเพียงใด พอประมาณใจได้ ดังนี้เหมือนกัน

ที่ทรงพยายามค้นเรื่องกริกได้พิศดารออกไป แลแก้ไขอื่น ๆ นั้นหม่อมฉันเปนที่ยินดีพอใจแล้ว

ซึ่งจะทรงใช้คั่นหนังสืออย่างเท่านั้นก็ดีอยู่ เข้าใจว่ากรมศึกษาได้ออกแบบแล้ว ฤๅเปนแต่คิดจะออกจำไม่ได้ แต่เปนอย่างฝรั่ง คนที่ไม่มีความรู้ฝรั่งไม่เข้าใจแลจำไม่ได้ ปล่อยไปอย่างเก่าก็ดี เรื่องที่ลดคำชมท่านหนังสือเสียนั้นควรแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

รับพระราชทานพิจารณาตามกระแสความ เห็นเหมาะว่า Introduction ใช้ว่าพระราชปรารภ (คือปรารภเรื่องชาดกนั้นเอง) เพื่อให้สมกับเรื่อง

ปรารภของชาดกที่เรียกกันอยู่ นั่นก็คือ Introduction สำหรับเรื่องที่ไม่ใช่ของหลวง จะใช้คำปรารภสำหรับเรื่องอะไรก็ได้ทั้งนั้น เหตุว่าคำเช่นนี้ย่อมไม่พ้นไปจากกล่าวถึงเรื่องที่จะแสดงต่อไป Preface ใช้ว่ากระแสพระราชดำริห์ (คือเล่าถึงการพระศพก็ได้) แลสมกับที่ลงท้ายว่า ท่านทั้งปวงคงจะเห็นชอบแลพอใจในความคิดของข้าพเจ้านี้ แลได้ลงพิมพ์เปนอย่างนี้แล้ว ข้อที่เรียกในนั้นว่าคำนำก็ได้เปลี่ยนเรียกว่าคำปรารภทุกแห่ง เช่นว่า "เมื่อได้ส่งคำปรารภนี้ไปถวายกรมหมื่นวชิรญาณ" เปนต้นจะได้ลงรอยกับพระราชปรารภ

ข้อที่ว่าด้วยจำนวนชาดกใน Preface ได้ขยายความออกไปดังสำเนาที่ถวายมา ก่อนแต่พูดไว้เท่านี้ ต้องอ่านปกิณณกนิบาตแลตรวจคาถาในนั้นจบ ฝรั่งเขาจะพูดพลาดพลั้งตกหล่นอย่างไร เช่นเขาไม่กล่าวถึงปกิณณกนิบาตซึ่งเปนคำภีร์ที่ลักหลั่นก็ได้ ยังน่าเอ็นดูว่าช่างมีความรู้มาถึงหนังสือที่ไม่ใช่ธุระของเขา แต่ฝ่ายเราออกจะเลี่ย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

คำเพิ่มร่างพระบรมราชาธิบาย

หนังสือชาดกนี้ มากมายนักหนาว่ามีจำนวนถึง ๕๕๐ เรื่อง แบ่งเปนนิบาต ๒๑ คัมภีร์ เปน ๒๒ ทั้งทศชาติ ๆ ส่วนที่เปนนิบาตินั้นจัดนิทานที่มีคาถาเดียวขึ้นไปจนถึง ๘๐ คาถา รวมไว้เปนพวก ๆ เรียกชื่อตามจำนวน

ของคาถา เช่นคำภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถาเดียวเช่นออกพิมพ์ในคราวนี้ เรียกเอกนิบาต คัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถา ๘๐ เรียกอสีตินิบาต ส่วนคัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถามาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน เรียกปกิณณกนิบาต (คัมภีร์ที่รวมเรื่องเกลื่อนกล่น) ฯ นิบาตนิระยะหนึ่งมีตั้งแต่ ๑ ขึ้นไปถึง ๑๓ ขึ้นทีละ ๑ อีกระยะหนึ่งมีตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๘๐ ขึ้นทีละ ๑๐ ส่วนปกิณณกนั้น ดูเหมือนจะรวมเรื่องที่มีคาถากว่า ๑๓ ขึ้นไป ซึ่งจะจัดเข้าในสองระยะนั้นไม่ได้ แต่ก็มีเพียงสิบเศษตั้งแต่ครึ่งขึ้นไปแลยี่สิบเศษแทบทั้งนั้น ฯ โดยนัยนี้ เรื่องย่อมยาวขึ้นโดยลำดับ ต่อมาถึงทศชาติ ก็ยิ่งมีคาถามากขึ้น จนถึงเวสสันดรชาดกเปนที่สุด ที่เคยอ่านเคยฟังอยู่โดยมากด้วยกันแล้ว ฯ

(ฉบับที่ ๗๗)

พระที่นั่งไอสวรรย์ทิพอาศน์

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ (๓๗)

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับลายพระหัตถลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้แล้ว ที่ทรงแก้ที่ควรแก้ตลอดไปนั้นดีนัก ไม่ทันนึกถึง จำนวนหนังสือที่ทรงมาพอแล้ว ต้องการเปนเค้าเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องศัพท์ "ณัฏฐ์"

(ฉบับที่ ๗๘)

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยกระทรวงธรรมการส่งหนังสือหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (๑) ซึ่งได้เรียบเรียงอธิบายที่มาของณัฏฐศัพท์ ที่มีอยู่ในหนังสือพจนานุกรมมา อ้างว่าได้ไปกราบทูลให้ทรงทราบแล้วนั้น หม่อมฉันได้ส่งสำเนาหนังสือหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ถวายมาด้วยแล้ว ตามคำอธิบายของหลวงประเสริฐอักษรนิติ์นี้ จะทรงเห็นอย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๕ เดือนนี้ กับคำอธิบายที่มาแห่งณัฏฐศัพท์ของหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้รับพระราชทานแล้ว ได้เรียงความเห็นถวายแผนกหนึ่ง

---

(๑) หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ ตาลลักษมณ) เปรียญ ภายหลังได้เปนที่พระยาปริยัติธรรมธาดา

แลพระรูปเสดจกรมหลวงวรเสรฐูก์ได้รับพระราชทานแล้ว เปนพระเดชพระคุณ พระรูปนี้ชัดดีมาก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ความเห็นเรื่องณัฏฐีศัพท์

ศัพท์นี้มีที่มาในบาฬีแลฎีกาแห่งเอกักขรโกสจริง แต่ควรวินิจฉัยตลอดถึงคัมภีร์ชื่อนั้นด้วย ฯ

หนังสือเอกักขรโกสนั้น พระสัทธัมมกิตติเถรในแคว้นชื่อตัมพะรจนาขึ้นไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๐๖๙ (นับปีที่) จุลศักราช ๘๘๗ ฯ ท่านผู้รจนาปรารภขึ้นว่าหนังสือชื่อเอกักขรโกสของเก่ามีอยู่ก็จริง แต่แต่งในภาษาสันสกฤต ไม่แจ่มแจ้งเข้าใจยาก ทั้งมีน้อยไม่บริบูรณ ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ท่านผู้เปนครูในพระศาสนา ในการแต่งอรรถาธิบายแลบอกสอนบาฬีแลอรรถกถา ท่านจึงคิดจะรจนาหนังสือชื่อนี้ขึ้นใหม่ ในภาษามคธเลือกอักขรตัวหนึ่ง ๆ ซึ่งมีที่ใช้ในพระพุทธวจนะ เรียบเรียงขึ้นไว้ให้สมแก่พระบาฬี แลจะเรียกชื่อว่าเอกักขรโกสอย่างเดียวกัน ฯ

เวลานั้น แคว้นตัมพะเกิดภัย ด้วยมีฆ่าสึกนอกแคว้นข้างทิศอุดรยกมาตีเมือง ทั้งโรคภัยโจรผู้ร้ายความขัดสนอาหารก็มีขึ้น ผู้คนทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตถึงความพินาศ แลกระจัดพลัดพรายไปจากถิ่นฐาน ฯ หนังสือบาฬีอรรถกถาแลปกรณต่าง ๆ ก็สูญหายไปด้วยเพลิงบ้าง กระจัดกระจายไปอื่นบ้าง ฯ บรรพชิตที่รอดจากภัยเหลืออยู่น้อย ก็มีจิตรป่วนปั่น

ไม่เปนอันขวนขวายชำระบอกกล่าวเล่าเรียนคัมภีร์ ๆ ในเวลานั้นพระอาจารย์นี้เห็นว่า เมื่อบ้านเมืองเปนเช่นนั้น การเรียนพระปริยัติธรรมก็จักขาด แต่นั้นปฏิบัติก็จักขาดตามกัน คฤหัสถ์บรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ก็จักพากันไปทุคคติ เมื่อตนไม่คิดยกย่องปริยัติแลปฏิบัติไว้ ที่นั้นใครเล่าจักอาจทำเช่นนั้น ก็เมื่อท่านรจนาคัมภีร์นี้ไว้ ในอนาคตกาลเมื่อภัยสงบแล้วกุลบุตรผู้ประกอบด้วยศรัทธาเปนสัธัมมิกิออกบวชเพื่อพ้นทุกข์ ได้อาศัยปกรณนี้แล้ว ก็จักมีอุตสาหเล่าเรียนปริยัติแลเอาใจใส่ในปฏิบัติ สัทธรรมทั้งสองฝ่ายก็จะมั่งคั่งแพร่หลาย ไม่ขาดสูญตลอด ๕๐๐๐ พรรษา เมื่อเปนเช่นนี้ คนในตัมพะรัฐก็จะพากันยินดีในการบำเพ็ญปริยัติแลปฏิบัติแลในกุศลมีทานศีลเปนต้น จะได้ไปสวรรค์แลบัลลุพระนิพพานตามอุปนิสสัย พระอาจารย์มีใจกอบด้วยกรุณาฉนี้ จึ่งได้รจนาปกรณนี้ แลคัมภีร์อื่น ๆ ขึ้นไว้ ๆ

ความประสงค์ของผู้รจนาหนังสือนี้ ดูเหมือนจะอธิบายความแห่งอักษรตัวเดียว ๆ อันมีอรรถหลายอย่าง ๆ อักษรเช่นนั้น นอกจากนามแลนิบาต สำหรับเปนพยางค์ (Syllable) เข้าประกอบเปนศัพท์ มีอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

อ อักษร

มีอรรถว่าเจริญหรือใหญ่ ได้ในคำว่า อเสขา ธัมมา ธรรมของท่านผู้ใหญ่กว่าพระเสขะ ๆ (อุทาหรณ์นอกคัมภีร์ ผลาผลํ ศัพท์นี้ ตัดบทสนธิว่า ผล อผลํ แปลว่าผลไม้น้อยแลผลไม้ใหญ่) ๆ

มีอรรถว่า แม้น ได้ในคำว่า อมนุสฺโส (ที่แปลว่ามิใช่มนุษย์นั้น อรรถก็คือ) แม้นมนุษย์ ๆ

มีอรรถว่า ปฏิเสธ ได้ในคำว่า อกตฺวา ไม่ทำแล้ว

มีอรรถว่า อื่น ได้ในคำว่า อพฺยากตา ธมฺมา (ที่แปลว่าธรรมอันบัณฑิตไม่พยากรณ์ว่าเปนกุศลหรืออกุศล อรรถก็คือ) ธรรมอันอื่นจากที่พยากรณ์ดังนี้ ๆ

มีอรรถว่า น้อย ได้ในคำว่า อนุทรา กญฺญา (ที่แปลว่า หญิงสาวหาอุทรมิได้ อรรถก็คือ) มีอุทรย่อม ๆ (อุทาหรณนอก อโรโค ที่แปลว่าหาโรคมิได้ ก็คือมีโรคน้อย) ๆ

มีอรรถว่า นินทา ได้ในคำว่า อราชา พระราชาผู้ไม่สมควร (อุทาหรณนอก อเนสนา ความแสวงหาเลี้ยงชีพอันไม่สมควร) ๆ

มีอรรถว่า ผิดกัน หรือตรงกันข้าม ได้ในคำว่า อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่ตรงกันข้ามต่อกุศล ๆ (อุทาหรณนอก อโลโภ ธรรมที่ตรงกันข้ามต่อโลภ) ๆ

มีอรรถว่า เว้น ได้ในคำว่า อปุตฺตกํ สาปเตยฺยํ สมบัติเว้นจากบุตร์

มีอรรถว่า ว่าง ได้ในคำว่า อภิกฺขุโก อาวาโส (ที่แปลว่าอาวาสไม่มีภิกษุ ก็คือ) ว่างจากภิกษุ ๆ

ก อักษร

มีอรรถว่า สรีระ ได้ในคำว่า กรชกาโย ที่แปลว่า กายเกิดแต่ธุลีมีในกาย ๆ

มีอรรถว่า น้ำ ได้ในคำว่า กมลํ คือดอกบัว แปลว่าประดับน้ำ ฯ

มีอรรถว่า ศีษะ ได้ในคำว่า เกสา คือผม แปลว่าเกิดบนศีษะ ฯ

กุ อักษร

มีอรรถว่า แผ่นดิน ได้ในคำว่า กุญฺชโร คือช้าง แปลว่าทำแผ่นดินให้ย่อย ฯ

มีอรรถว่า เลว หรือลามก ได้ในคำว่า กาปุริโส บุรุษลามก (ในที่นี้แปลง กุ เปนกา) ฯ (อุทาหรณนอก กุทิฏฺฐิ ความเห็นผิด) ฯ

โค อักษร

มีอรรถว่า วัว ได้ในคำว่า (นอก) ว่า โคยูโถ ฝูงโค ฯ

มีอรรถว่า อินทรีย์ ได้ในคำว่า โคจโร ที่เปนบทวิเสสนะของธรรม แปลว่าธรรมเปนที่เที่ยวแห่งอินทรีย์มีจักษุเปนต้น นี้ได้แก่อารมณ์มีรูปเปนต้น ฯ

มีอรรถว่า แผ่นดิน ได้ในคำว่า โครักขา แปลว่ารักษาแผ่นดินได้แก่การทำนา

มีอรรถว่า พระอาทิตย์ ได้ในคำว่า โคกัณฑโก คือดอกทานตวัน ฯ (อุทาหรณนอก โคจร ทางเดิรแห่พระอาทิตย์ได้แก่วิถีในอากาศ) ฯ

มา อักษร

มีอรรถว่า พระจันทร์ ได้ในคำว่า ปุณฺณมา ปุณฺณมี แปลว่าดิถีมีพระจันทร์เพ็ญ

มีอรรถว่า นับ ได้ในคำว่า มานํ เครื่องนับ ฯ

มีอรรถว่า สิริ ได้ในคำว่า มันธาตา เปนพระนามพระเจ้าแผ่นดิน แปลว่าทรงไว้ซึ่งสิริ ฯ

มีอรรถว่า ปฏิเสธ ได้ในคำว่า มา อวจุตถ ท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าวแล้ว ฯ

คำที่ชักมาพอเปนตัวอย่างนี้ เลือกเฉพาะที่มีในภาษามคธเกลื่อนกลาด พอแสดงความประสงค์ของผู้รจนา แลประโยชน์ของปกรณ์นี้ว่าเปนอย่างไร ฯ

แต่ท่านผู้แต่งหาได้ตั้งอยู่ในหลักนี้ทีเดียวไม่ มุ่งแต่จะให้เลอียดมีศัพท์มาก ๆ ไม่ขาด ครั้นถึงฎวรรค ก็ต้องเที่ยวเก็บแคะไค้เต็มที่อยู่แล้ว ยังไม่ยากถึง ณ อักษร ไม่มีตัวอย่างในภาษามคธ จึงต้องเก็บมาจากเอกักขรโกสของเก่า ผงไว้อย่าให้ขาดได้ ฯ

ได้สอบดิกชันนารีสันสกฤต ของโปรเฟสเซอ โมเนีย วิลเลียม มีว่า ณ อักษร เปนปุงลิงค์ แปลว่าความรู้, ความแน่นอน, ความสอบสวน, เครื่องประดับ, น้ำ แลอื่นอีกหลายอย่าง; แต่ไม่ได้วางอุทาหรณประกอบไว้ด้วย ไม่พอจะเข้าใจว่าในภาษาสันสกฤตใช้ในความอย่างไร ฯ

ในฎีกาเอกักขรโกส ชักอุทาหรณ ณ มีอรรถว่าญาณ ได้ในคำว่าณัฏโฐ แปลว่าผู้ตั้งอยู่ในญาณ ได้แก่นักปราชญ์ ฯ ณ มีอรรถว่าออกไป ได้ในคำว่า คามโณ สมโณ สมณออกไปจากบ้าน ฯ สองศัพท์นี้ ไม่เคยพบในภาษามคธเลย ในภาษามคธมีแต่ ฐ อักษรท้ายศัพท์ ได้ในคำว่า มัคคัฏโฐ ท่านผู้ตั้งในมรรค

ผลัฏโฐ ท่านผู้ตั้งในผล คามโณ พบในภาษาสันสกฤตว่า ครามณ แต่แปลว่ามาจากนายบ้าน ๆ แล ฐ ท้ายศัพท์นั้น เปนธาตุ (Root) ต่างจาก ณ ที่เปนปัจจัย (Affix)

ใคร่ครวญถึงมูลเหตุแห่งศัพท์เหล่านี้ สันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้นในเวลาเล่นภาษาจัด เด็ดเอาแต่ท้ายศัพท์ไว้อักษรเดียว ใครเฟื่องในภาษาจึ่งจะแปลออก ๆ ลองเทียบตัวอย่างได้หลายคำ ญาณํ ความรู้หรือปัญญา, นิคคมณํ ออกไป,(ตามวิธีอนุโลมแก่ภาษาสันสกฤต) อาภรณํ เครื่องประดับ, นิรูปณํ สอบสวน, ล้วนแต่ลง ณ อักษรข้างท้ายทั้งนั้น ถ้าจะประกอบว่า ณัฏโฐ จะแปลว่าตั้งอยู่ในเครื่องประดับ ก็เปนอันไม่ได้อยู่เอง ๆ เทียบในภาษาไทยก็ได้แก่เก็บอักษรคำต้นคำเรียกว่าหัวใจ เช่นหัวใจอิติปิโส แลอื่น ๆ เก็บเอาแต่คำท้ายก็มีเหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง เช่นเด็ก ๆ เคยเล่นต่อคำต่างว่าขึ้นต้น กุ ใครมีความคิด ก็ต้องต่อว่า กุหลาบ กุลา กุแหละ กุเรา และอื่นต่อไป คิดดูก็เห็นว่าเปนอุบายให้เด็กฉลาดในคำพูดอยู่ ๆ การใช้แต่เดิมก็จะเปนแต่คำพูดเล่นในหมู่หนึ่ง ต่อมา เมื่อเล่นคำประพันธ์ จะต้องการคำแปลคำสั้น จึ่งใช้ต่อออกไปก็อาจเปนได้ ๆ

ตามคำอธิบายทั้งปวงนี้ สันนิษฐานเห็นว่า ณัฏฐศัพท์ มีที่มาจริง แต่ทางสันสกฤตยังไม่แพร่หลายมาในภาษามคธ ท่านผู้แต่งบาฬีฎีกาเอกักขรโกส ชักนำเข้ามาในภาษามคธ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าใครได้ใช้ตาม ก็มีอยู่แต่ในหนังสือ หากจะมีในคัมภีร์สัททาวิเสสอื่นอีก

ก็มีอยู่แต่ในหนังสือเหมือนกัน ภายหลังหลวงประเสริฐอักษรนิติจะเรียงพจนานุกรม มีอัธยาศัยชอบอะไรแปลก ๆ แต่ทิ้งหลักแห่งหนังสือที่เรียงเช่นเดียวกับท่านผู้รจนาเอกักขรโกศในภาษามคธ ชักนำเข้ามาไว้ในส่วนภาษาไทย ที่ว่าออกจากมคธอีกต่อหนึ่ง ๆ

ตามเหตุปรารภ หนังสือพจนานุกรมนั้น ควรจะเก็บศัพท์ต่าง ๆ ที่ได้นำมาใช้ในหนังสือไทยแล้วทั้งนั้น ๆ หากจะเรียงปทานุกรมภาษามคธสำหรับเปนแบบเล่าเรียน ก็ควรใช้ศัพท์สามัญที่เปนภาษาทั่วไป ๆ

อันผู้จะแต่งแบบเรียนควรมุ่งรสของภาษาเปนใหญ่ ไม่ควรเห็นแก่ความแปลก การเล่าเรียนที่มีสืบมา ก็ย่อมอาศัยแบบแผนที่แต่งเปนหลักของภาษาทั้งนั้น ๆ

(ฉบับที่ ๘๐)

ที่ ๓๐๐ วันที่ ๑๘ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ขอประทานกราบเรียน ท่านเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทราบ

ด้วยมีบัญชาให้เกล้ากระผมไปเฝ้าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส โดยพระบรมราชกระแสเรื่อง ณัฏฐศัพท์ ในหนังสือพจนานุกรมนั้น เกล้ากระผมได้ไปเฝ้าตามบัญชาแล้ว มีรับสั่งสอบถามเกล้ากระผมก็ได้กราบทูลชี้แจงในเรื่องศัพท์นั้นแล้ว จึงมีรับสั่งให้เกล้ากระผมเรียบเรียงอรรถาธิบาย เพื่อทูลเกล้า ๆ ถวายทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทโดยอาคตฐานที่มา ดังจะได้กราบเรียนต่อไปนี้

คือ เดิมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เกล้ากระผมเปนแม่กองทำหนังสือพจนานุกรม รวบรวมหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่จินตกระวีบางท่านได้แปลถวายพระองค์ท่าน พร้อมกับเจ้าพนักงานออฟฟีศบางนายเปนผู้ช่วย แล้วเกล้ากระผมได้ตรวจสอบและแปลเพิ่มเติมความที่ขาดตกบางเรื่อง แล้วเรียงอักษรตั้งแต่ กอ เปนลำดับมา ครั้นมาถึงอักษร ณ ในคำไทยมีใช้อยู่แต่ ณ คำเดียว ซึ่งแปลว่า ใน ว่า เหนือ เท่านั้น เกล้ากระผมจึงค้นหาต่อไปได้พบ ณ อักษรในคำภีร์ เอกักขรโกษ ในคาถาที่ ๔๖ มีว่า ญาณสํมิ นิคคตํมหิจ ณกาโร สมุทิริโต ความว่าตัว ณ โบราณาจารย์กล่าวว่ามีอรรถเปนไปในญาณคือความรู้ และนิคคต คือ ผู้ออกไป แต่ยังไม่มีอุทาหรณ์พอแก่ความเข้าใจ จึงได้ค้นต่อไปในฎีกา ได้พบคำว่า ณัฏโฐติ วุจจเต พุทโธ ความว่าบุคคลผู้พุทธ นักปราชญ์เรียกว่าณัฏฐ จึงมาได้ณัฏฐศัพท์ในที่นี้ แต่ยังหาได้ความในศัพท์นั้นชัดไม่ แล้วมาได้พบอีกนัยหนึ่งว่า ณัฏโฐติ ญาณสํมิ ฐิโต ความว่าบัณฑิตย์ผู้ตั้งอยู่ในญาณนั้น เรียกว่า ณัฏฐ เมื่อเกล้ากระผมได้พบณัฏฐศัพท์ มีที่มาโดยเนื้อความดังนี้แล้ว จึงได้นำมาเรียบเรียงไว้ในลำดับอักษรของหนังสือพจนานุกรม การเปนดังกราบเรียนมานี้ ขอได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณากราบฝ่าลอองธุลีพระบาท

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระผม หลวงประเสริฐอักษรนิติ์

(ฉบับที่ ๘๑)

ที่ ๒๑ / ๑๕๑ วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กราบทูลฝ่าพระบาททรงทราบ

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กราบทูลถามว่า คำอธิบายเรื่องณัฏฐศัพท์ ที่ฝ่าพระบาททรงเรียบเรียงถวายมานั้น มีพระราชประสงค์จะให้พิมพ์พร้อมทั้งคำหลวงประเสริฐอักษรนิติด้วย เพื่อพระราชทานแจกพวกพระราชาคณที่มีอินเตอรเรสต์ ในเวลาที่มีพระกระแสเรื่องนี้ จะได้เข้าใจกันไว้ ฝ่าพระบาทจะทรงรังเกียจอย่างไรฤๅไม่ ถ้าไม่ทรงรังเกียจแล้วจะได้ โปรดให้พิมพ์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สมมตอมรพันธุ์

(ฉบับที่ ๘๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔

ทูล กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

ความเห็นเรื่องณัฏฐศัพท์นั้น จะพิมพ์ก็ได้ แต่ให้เปนไปในทางศรวลเล่กัน

กรมหมื่นวชิรญาณ

เรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรม

(ฉบับที่ ๘๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

วันนี้พระไตรสรณธัชะ (๑) มาหาแลออกความเห็นแนะนำเพื่อได้จัดการสอบความรู้ภิกษุสามเณรสามัญดูก่อน ต่อเห็นมีความรู้สมควรจึงให้เข้าแปลในสนามหลวง แลกล่าวว่าได้ถวายพระพรทูลความเห็นนี้โปรดให้มาหาอาตมภาพ

หนทางของความคิดนี้ ดูเหมือนเพื่อจะป้องกันความลำบากของผู้ไล่ เพราะเมื่อมีผู้แปลความรู้อ่อนมาก รูปหนึ่ง ๆ หาผู้มีความรู้ได้น้อย ไล่ก็คือเลือกผู้มีความรู้ที่ใช้ได้ ดุจเดียวกันกับคล้องช้าง ถ้าจะกันผู้มีความรู้อ่อนออกเสียทั้งนั้นแล้ว จะเหลือน้อย ไม่พอปลูกความนิยมของผู้เล่าเรียน ที่สุดผู้ได้เข้าแปลเอง ก็จะคลายนิยมลง ตามธรรมดาการที่มีคนนิยมน้อย ก็มีผู้อยากทำน้อย ผู้มีความรู้อ่อนเหล่านั้น เข้ามาเพิ่มจำนวนผู้แปลให้มากขึ้น รักษาความนิยมในการแปลหนังสือให้เปนไปอยู่

อันจะคิดแก้ ต้องอย่าให้เสียความนิยมนั้นด้วย ให้ตัดความลำบากได้ทั่วไปด้วย ความคิดของพระไตรสรณธัชะ วันไล่ก็ชักลากออกไป เปรียญก็ได้น้อยทั้งความรู้อ่อน ไม่คุ้มแก่วันที่ชักลาก เรื่องนี้

---

(๑). พระไตรสรณธัชะ (เย็น) วัดบวรมงคล

ใช่จะเปนแต่รามัญ พระเณรไทยเปนมากกว่า ถึงโปรดให้มีใบนำเข้าแปลหนังสือแล้ว พระราชาคณะผู้รับรองโดยมาก เซ็นชื่อรับรองไปอย่างนั้นเอง ไม่ได้ฟังความรู้ของผู้แปล คงยังป้องกันไปไม่ได้ ความลำบากเช่นนั้นคงยังมีอยู่

แต่มีข้อที่จะพึงดำริห์อยู่ ถ้าจะจัดให้ซ้อมสอบดูก่อน จะให้เอกชนเปนเจ้าน่าที่ คงจะเกิดเปนปากเสียงในเมื่อศิษย์ของใครถูกคัดออก จะต้องเรียกประชุมพระราชาคณะรามัญทั้งหลายให้สอบ หากจะตัดวันของสนามลงได้บ้าง แต่พระราชาคณะรามัญได้ความลำบากอีกเท่าหนึ่ง พวกอยู่หัวเมืองเข้ามาแปลหนังสือ ผู้เปนอาจารย์เช่นพระธรรมวิสารทะแลพระรามัญมุนี ต้องเอาเรือครัวมาจอดทำอาหารเลี้ยงศิษย์ ต้องลงทุนกันมากเปนการใหญ่อยู่ ถ้าจะมีสอบนอก พวกหัวเมืองจะต้องลงมาอยู่นานการทำครัวเลี้ยงกันก็จำจะชักวันลากไป ต้องเปลืองมากไปอีก ข้อสำคัญที่เปนเหตุติดขัดตลอดถึงพวกไทย คือในการแปลหนังสือคราวหนึ่ง เพียงชั้นธรรมบทแลมังคลัตถทีปนี ก็พอจะขยับขยายใช้เปนหนังสือผู้ไล่ผู้ฟังได้ เลขน่าเหมือนกันพลิกง่าย

ความคิดแก้ให้สดวกแท้นั้น จำจะต้องจัดประโยคหนึ่งเปน เอนแตรนส์เอกแซมิเนชันของสนาม ไม่ใช่ลองเปล่า แปลได้ก็เปนอันได้ ไม่เสียเที่ยว เช่นนี้จึงจะรักษาความนิยมอยู่ได้ ชื่อว่าเปนอันกันตั้งแต่ประโยคที่สองขึ้นไป แต่จะต้องคิดหาทางว่าทำอย่างไรจะไล่ได้วันละหลายรูป ยังลองเลือกหาทางอยู่

ความทั้งปวงจะแจ้งมาแก่พระไตรสรณธัชะ ก็เกรงจะทำตกหล่น อาตมภาพจึงกล่าวแก่เธอว่า จะเขียนหนังสือ ยังไม่เปนได้เช่นนั้น อาตมภาพจึงแสดงความเห็นข้างต้นนั้นแก่เธอแล้ว ขอให้เธอจัดของเธอเองก่อนเถิด พระเณรในวัดบวรมงคลหรือที่เขามาขอให้ลงชื่อรับรองหรือซ้อม จงส่งเข้ามาแต่ที่ใช้ได้เถิด ถ้าได้จริงอาตมภาพจะพูดแก่พระราชาคณะรามัญอื่นให้เอาอย่าง พระที่ว่าเปนศิษย์พระไตรสรณธัชะเองก็อยู่ในจำพวกควรจะถูกคัด

ความเห็นพระไตรสรณธัชะนั้น อาตมภาพก็ได้เคยทำมาแล้ว แลในบัดนี้ก็ยังทำอยู่ ต่างแต่ทำเฉพาะในน่าที่เจ้าอาวาสแลอาจารย์ คือมีผู้สมัคเข้าแปลเท่าไร เรียกมาแปลให้ฟัง ๓ ประโยค ได้ตั้งแต่ ๒ ประโยคขึ้นไปจึงรับซ้อมแลส่งบาญชี ถ้านิยมในทางนี้ขึ้นตามกัน นักเรียนความรู้อ่อนก็จะน้อยลงเอง

ก่อนแต่นี้พระไตรสรณธัชะได้เคยมาแจ้งความเห็นนั้นคราวหนึ่งแล้ว อาตมภาพได้พูดให้ฟังเช่นนั้น แลสังเกตดูว่าศิษย์ของเธอจะเปนอย่างไร ก็ยังไม่พ้นจากความเปนผู้ควรจะถูกคัดออก ควรจะชมพระธรรมวิสารทะมากกว่า พระเณรเมืองนครเขื่อนขันธ์ ไม่เลวกว่าของผู้อื่น ในศกหลังพระเณรเมืองนั้นได้มากกว่าแห่งอื่น

โดยลำพังผู้ไล่ ยังมีทางรวบรัดให้วันน้อยลงได้อีก แต่ติดอยู่ด้วยหนังสือ ในบัดนี้ใช้หนังสือลาน ราชบัณฑิตเปนผู้เปิดตลอด หนังสือผู้ไล่ผู้ฟัง หนังสือยังกาไม่ตรงกัน ไล่วันหนึ่งมากรูปนักจะเปิด

หนังสือไม่ทัน เมื่อสอบหลังวันละ ๑๖ รูป ประโยคหนึ่งต้องเปิดหนังสือราว ๕ ฉบับ รวมราว ๘๐ ฉบับ ดูก็มากอยู่ แต่ต่อไปยังแลเห็นทาง เพราะในบัดนี้การเรียนใช้หนังสือพิมพ์เปนพื้น พระราชาคณะแลเปรียญหนุ่ม ๆ ถนัดแทบทั้งนั้น พอหนังสือเรียนได้พิมพ์ตลอดแล้ว ถวายพระพรทูลเอง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๘๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับหนังสือประทานมาเรื่องพระไตรสรณธัชชะไปทูลแสดงความคิดในเรื่องจัดการสอบความรู้ภิกษุสามเณรรามัญนั้นแล้ว

ตามที่หม่อมฉันเข้าใจความประสงค์พระไตรนั้น เปนเรื่องเดียวกับที่พระราชาคณะรามัญถวายพระพรทูลกระหม่อม ขอให้กรมหลวงนเรศร์เปนขุนหลวงวังมอญ ซึ่งเอามาล้อกรมนเรศร์ว่าขุนหลวงกงมอญอยู่นั้น คือความคิดว่าประโยค ๑ ประโยค ๒ จะขอให้แต่พระราชาคณะฝ่ายรามัญไล่กันเอง ต่อประโยค ๓ ประโยค ๔ จึ่งจะให้แม่กองผู้ไล่ข้างฝ่ายไทยเปนผู้ไล่ ความคิดเดิมนั้นดังนี้ หม่อมฉันเห็นไม่ได้การ พระราชาคณะรามัญไม่มีสามัคคีต่อกัน ใครจะยอมให้ใครเปนผู้เด็ดขาด พระไตร

ก็ตัวคนเดียวเข้าพวกไม่สนิท หม่อมฉันจึงได้ชักเลือนเสียไม่เห็นด้วยในข้อนี้ แต่เมื่อพรรณาถึงความลำบากของพระเถรผู้ใด่ หม่อมฉันต้องยอมรับว่า เปนความลำบากมากจริงตามที่ได้ทราบแลที่อาจจะคิดเห็นได้ เธอก็อยาก จะคิดแก้ไขให้ง่ายขึ้น ได้ออกความเห็นอ่อน ๆ หลายอย่าง ซึ่งหม่อม ฉันเห็นว่าพระไตรทำไม่สำเร็จ จึงได้บอกว่าจะมีความคิดอย่างไรก็ให้ไปทูล แสดงความคิด จะได้ทรงพระดำริห์แก้ไข ข้อความหมดกันเท่านี้

การที่สกัดลงไว้ให้มีพระราชาคณะลงชื่อรับรอง ก็ประสงค์จะให้ ช่วยสอบซ้อมเลือกคัดเข้ามาแต่เฉพาะที่เห็นว่ามีความรู้ แต่ด้วยเหตุหลาย อย่าง ความประสงค์อันนั้นกลายเปนทำพิธีไป

ข้อหนึ่งนักเรียนรูปหนึ่งย่อมมีอาจารย์ที่แนะนำหลาย ๆ รูป อาจารย์ ผู้ที่มีบันดาศักดิ์น้อย ถึงจะได้บอกเล่าสอบซ้อมกันมาจริง ๆ ก็คงจะไป ขอให้อาจารย์ที่เปนผู้มีบันดาศักดิ์มาก ฤๅอาจารย์ของอาจารย์นั้นเองลงชื่อ ด้วยหวังจะแสดงความเคารพบ้าง หวังน้ำหนักบ้าง

ข้างฝ่ายท่านผู้ใหญ่ที่ต้องลงชื่อนั้น ตั้งใจเสียว่าเปนการแสดงความ กรุณาต่อลูกศิษย์ หลานศิษย์ให้ได้มีโอกาศเข้าสอบโชคลาภ ถ้าหาก ว่าจะตัดเสียไม่ให้เข้าแปล ก็เปนตัดโชคลาภของศิษย์ แลไม่ยอมลง ชื่อก็ดูเปนใจคอคับแคบไม่เผื่อแผ่ จึงลงชื่อไปด้วยไม่ได้ถือความรับผิด รับชอบอันใดในการลงชื่อนั้นเลย

อีกส่วนหนึ่งนั้น ถ้าหากว่าจะกวดขันเอาผิดเอาชอบเอาดีเอาเสีย แก่ผู้ที่ลงชื่อรับรอง พวกที่ลงชื่ออย่างเช่นว่ามาข้างต้นคงจะไม่มีใครยอม

ลงชื่อแต่สักคนเดียว เพราะไม่เปนทางที่ได้ผลประโยชน์อย่างใด ถ้าหากว่ารับรองแล้วเข้าไปแปลได้ ดีก็อยู่แก่ตัวผู้แปล ผู้ที่ลงชื่อรับรองต้องนั่งสอบซ้อมเหน็จเหนื่อยป่วยการบำเพ็ญสันเลขอันเปนประโยชน์ส่วนตัวเสียเปล่า ถ้าไปแปลไม่ได้จะซ้ำพลอยเสียอย่างหนึ่งอย่างใดด้วย คงจะไม่มีผู้ใดรับรอง นักเรียนที่จะเข้าแปลก็คงน้อยลงทันที เกินกว่าที่อยากจะให้เปน ในชั้นต้นคงจะมีผู้รู้ดี ๆ เข้ามาแปลบ้าง แต่ต่อไปก็คงลดถอยน้อยลงไปทุกที จนขาดความนิยมทีเดียวได้

จึ่งเห็นว่าความลำบากเหน็จเหนื่อยของผู้สอบไล่ จะข้ามให้พ้นทีเดียวไม่ได้ จะเปนไปได้อีกอย่างหนึ่งแต่บันตอนสอบส่วนเช่นที่รับสั่งเรียกว่า เอนแตรนส์เอกแซมมิเนชั่น ออกเปนส่วนหนึ่ง ไล่ชั้นสูงส่วนหนึ่ง ความคิดพระไตรสรณธัชชะ ดูก็ชอบกลดีอยู่เว้นแต่ไม่ใช่คนเช่นพระไตรสรณธัชชะจะเปนผู้ทำ ถ้าจะบันพระราชาคณะผู้ใหญ่ ให้เปนน่าที่สอบเอนแตรนส์เอกแซมมิเนชั่นอย่างเดียวกองหนึ่ง นอกจากสองกองฤๅสามกองที่เคยมีอยู่ จะเปนอย่างไรบ้าง หม่อนฉันไม่ได้คิดโดยเจาะจงตลอดไป เปนแต่ได้เคยนึกเช่นนี้ จึงมิได้จดหมายทูลไปก่อนพระไตรสรณธัชชะไปเฝ้า ขอได้ทรงพระดำริห์อย่าถือว่าคำที่กล่าวนี้เปนข้อชักนำให้ต้องทรงคิดตามไปทางนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ถ้าเอนแตรนซ์เอกแซมิเนชันจะเปนประโยชน์แก่การไล่หนังสือในเวลานี้ ในฝ่ายไทย ควรจะจัดได้เพียงจัดพระผู้ไล่เปนกองสำรับ ๆ เอนแตรนซ์เอกแซมิเนชัน เลือกพระราชาคณะผู้น้อยบ้าง เปรียญบ้าง ที่มีความรู้ให้เปนผู้ไล่ มีพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่สามารถเปนแม่กอง ไล่นักเรียนยังไม่มีประโยค เพื่อได้ประโยคหนึ่งความรู้จะแคบควรจะผลัดกันเปนปี ๆ ไป เช่นนี้จะรักษาความนิยมไว้ได้ แลตัดความลำบากลงได้ แลจัดผู้ไล่เช่นนั้น เปนอันได้ฝึกหัดผู้ไล่ด้วย แต่เมื่อชักผู้ไล่ไปเช่นนี้ สนามใหญ่จะมีพระราชาคณะนั่งน้อยลง แต่ผู้ไล่คงยังมี

ส่วนพวกรามัญนั้น ก็เปนอันมีกองไล่เข้าสนาม ไล่ประโยคหนึ่งของเขา อนุโลมตามกันได้ ความปราถนาของพระไตรสรณธัชจะเปนอันสำเร็จ กองไล่รามัญคุมได้กองเดียว ในศกนี้พระเณรไม่มีประโยค ๓๕ รูปไล่ราว ๗ วันเสร็จ ไล่สนามใหญ่อีกราว ๒ วัน ไว้เข้าสนามใหญ่ต่อไป แต่จะมีกองเดียวแลลงมือพร้อมกับไล่สนามใหญ่ คงได้นักเรียนประโยคหนึ่งส่งไม่ทัน ในเมื่อยังคิดหาอุบายไล่ไม่ได้มาก วันหนึ่งจะไล่เพียง ๖ รูป แต่ไล่สนาม ๒ กองได้ถึง ๑๒ รูป ๓ กองก็ ๑๘ รูปใน ๖ รูปนั้นยังจะมีตกมากถ้าจะไล่ก่อนเปิดสนามใหญ่ แต่เพียงกองเดียวจะชักวันลากนักเช่นในศกนี้นักเรียนไทยไม่มีประโยคถึง ๑๐๙ ไล่วันละ ๖ รูป

จะถึง ๑๖ วันรวมทั้งไล่ในสนามใหญ่ วันกลับจะมากกว่าที่ไล่อยู่ในบัดนี้ แม้พระผู้ไล่จะผ่อนกันได้ ถ้าแยกเปนกองย่อยให้ได้ ๒ ไล่ได้วันละ ๓๒ รูป วันจึงจะคงอยู่ราวที่เคยมา เมื่อจะต้องแยกกอง ๆ หนึ่งจะมากรูปนัก ผู้ไล่จะไม่พอ พระราชาคณะกับเปรียญ ๙ ประโยค (ยกรามัญ) ทั้งผู้ไล่ผู้ฟังที่จะนั่งได้ในศกนี้เพียง ๓๗ รูปเจ้ากองอธิบดี ๑๓ อีกสองกอง ๆ ละ ๑๒ รูป กองหนึ่งจะจัดได้ ๓ รูปขึ้นไม่หา ๕ รูป สำหรับไล่เข้าสนามนั้น เสร็จน่าที่แล้วอยุดพักได้ ไม่ต้องเข้าสนามใหญ่ต่อไป กองนี้จะประจำรวมเปน ๙ วัน ถ้าไล่ตามเดิม ผู้เข้าทุกประโยค (ยกประโยค ๔ ที่แปลในที่ชุมนุม) ในศกนี้ ๕๓ รูป หากจะมีผู้ได้ประโยคหนึ่งเพิ่มเข้าเท่าในศกหลัง ไล่ ๔ วันก็แล้ว หากจะได้ประโยคหนึ่งมากกว่าในศกหลัง ก็เพียงอีกวันหนึ่ง เปน ๕ วัน แลพระราชาคณะรามัญมีน้อยรูป จำจะต้องนั่งซ้ำทั้งสองคราว เปนอันต้องนั่งยาววันกว่าทั้งต้องเพิ่มพวกหัวเมือง ต้องเพิ่มค่าเลี้ยงกันยาวออกไปอีก จะเปนที่พอใจของพระราชาคณะรามัญทั้งหลายหรืออย่างไรไม่แน่ แต่ไม่เปนทางเสียความนิยมของนักเรียน เพราะได้เปนอันได้ ไม่ต้องสอบเปล่า แลทุนวันของสนามใหญ่ได้

ถ้าเปนอันจะมีกองไล่เข้าสนามฝ่ายรามัญ ยังไม่เห็นว่าพระราชาคณะรามัญจะสามารถพอ จะต้องให้อยู่ในความดูแลของแม่กองฝ่ายไทย แต่ฝ่ายไทยที่สามารถจะฟังได้ในบัดนี้ มีแต่แม่กองแลรองแม่กอง พระชั้นเล็กก็ไม่ชำนาญฟัง

ความคิดที่จะจัดกองไล่เข้าสนามในฝ่ายไทยก็ดี ในฝ่ายรามัญก็ดี เมื่อจะได้ความเห็นของผู้ไล่มากด้วยกัน จะรับพระราชทานยกขึ้นปฤกษาแม่กองแลรองแม่กองก็ได้ ถ้าต้องด้วยพระราชดำริห์.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๘๖)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายซึ่งทรงพระดำริห์ เรื่องที่จะแก้ไขการสอบไล่พระปริยัติธรรมนั้น ได้อ่านทราบแล้ว

วัตถุที่ตั้งแห่งความคิดเดียวนี้ มีอย่างเดียวแต่ทำไฉนจะปลดเปลื้องความรำคาญแลเหนื่อยบอบช้ำของแม่กองแลพระราชาคณะผู้ไล่ ให้น้อยลงได้ เหตุด้วยเปนการประจำปี การที่จะทำเช่นนั้นต้องรักษาความนิยมของนักเรียนอย่าให้เบื่อหน่ายเสียอย่างหนึ่ง อย่าให้พระราชาคณะผู้ไล่แยก ๆ กันไปเสียจนขาดความรู้ในวิธีไล่สนามหลวงอย่างหนึ่ง ความประสงค์ที่จะแก้ไขนั้นเข้าใจว่าเปนอยู่เพียงเท่านี้ ไม่ต้องการจะเอาความคิดข้างฝ่ายรามัญ ซึ่งพระไตรสรณธัชจะมีความปรารถนาขึ้นเปนที่ตั้ง แล้วคิดตาม

ด้วยความมุ่งหมายอันนี้ ตามพระดำริห์ที่ได้คิดป้องกันแล้ว ถ้าหากว่าจะเปนการมีคุณที่ควรจะทำ จะทรงปฤกษาหารือกันดูก็ได้ การไล่หนังสือ

ข้างฝ่ายวิชาอื่น ๆ ที่เขาไล่กัน ผู้ไล่น้อยตัว จึ่งแยกกันออกไปได้มาก แต่การไล่พระปริยัติธรรม ถึงผู้ที่มานั่งไม่ได้เปนผู้ไล่ก็พลอยได้ความรู้ด้วย จึ่งต้องประชุมกันมาก แปลกจากไล่หนังสือแลวิชาอย่างอื่น ถ้าคิดผลัดเปลี่ยนเวียนเวรกันได้ก็จะดี ที่ไม่ขาดความรู้ ทั้งเหมือนให้ไปซ้อมเปนผู้ไล่ ถ้าหากว่าความรังเกียจจะเกิดขึ้น เพราะผู้ไล่เปนแต่ตาแลเอกแซมิเนชั่น เปนผู้น้อยไม่มีน้ำหนักก็จะปลูกความเชื่อถือในทางไม่ลำเอียง ถ้าผลัดเปลี่ยนกันอยู่แล้ว ความข้อนั้นก็ไม่เปนที่รังเกียจ

ส่วนรามัญนั้น หม่อมฉันไม่เชื่อเลยว่าจะไปคุมกันเปนกองคิด กลัวผู้ไล่ต่อผู้ไล่จะไปวิวาทกันเสียเองมากกว่าอย่างอื่นหมด ถ้าหากว่ายังจะเปนไปไม่ได้ในฝ่ายรามัญ ด้วยจัดช่องต่าง ๆ ตลอดจนถึงหัวเมืองต้องเข้ามาอยู่นาน ให้คงเปนไปตามเดิมก่อนก็ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ทรงจดหมายมาเรื่องที่คิดคำณวนดู เห็นว่าการที่จะแก้ไขสอบไล่หนังสือไม่ต้องขึ้นเท่าใด ควรจะคงอยู่ตามเดิมนั้น ก็ดีแล้ว ให้คงอยู่ตามเดิม.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

หมวดที่ ๖

การบำรุงวัด

เรื่องทรงสร้างวัดเบ็ญจมบพิตร

(ฉบับที่ ๘๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๓/๑๕๕ วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๙

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันขอส่งคำแจ้งความด้วยเรื่องความคิดซึ่งจะเก็บหนังสือแลสิ่งของสำหรับหอพุทธสาสน์สังคหตามที่ได้ทูลไว้ ส่งถวายมา ๒๐ ฉบับ เผื่อใคร ๆ ถามจะได้ประทานให้เขาอ่าน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๘๓ วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๙

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง ซึ่งมีชื่ออาตมภาพที่หลังซอง แต่ข้างในเปนชื่อกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ที่เข้าใจว่าจะสับกันแลยังค้างอยู่ แต่คงได้ความตามประกาศว่า เรื่องตั้งหอพระพุทธศาสนสังคหที่วัดเบญจมบพิตร อาตมภาพทูลขออนุโมทนายินดีเห็นชอบในการนี้ แลมีใจจะรับฉลองพระเดชพระคุณตามกำลังแลสามารถ มีช่วยจัดหาหนังสือแลเครื่องใช้อันเกี่ยวกับหนังสือตามประกาศนั้นเปนต้น

อนึ่งอาตมภาพได้แจ้งพระราชประสงค์แก่พระครูปลัดจุฑานุนายกเธอขอถวายผ้าห่อคัมภีร์หักทองขวาง หีบคัมภีร์ลายกำมะลอ กับพัดวิชนีด้ามงาที่เข้าใจว่าสำหรับที่ทรงในการเทศนามหาชาติ แลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มกุฎราชกุมารทรงต่อมา แต่หีบคัมภีร์นั้นเธอว่าเมื่อคราวเสด็จพระอุปัชฌาย์ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นทรง ใบนี้เองหาใช่มุกไม่ แลหีบคัมภีร์มุกไม่มีในที่ตำหนัก ส่วนอาตมภาพจำได้ว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นทรงเทศนาทรงพัดแลห่อคัมภีร์นี้ แต่หีบจำไม่ถนัด นึกได้แต่ว่าไม่ได้มีรีนากในหีบคัมภีร์ ในเวลานี้ ไม่มีตัวผู้เห็นของที่ทรง ครั้งเมื่อทรงผนวชเปนสามเณรเปนแต่ถือตามใบชั้นหลัง ที่เสด็จพระอุปัชฌาย์ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้น ให้ทรงตามเสด็จ ก็สันนิษฐานว่าสำรับนี้เอง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๙๐)

สวนดุสิต

ที่ ๗/๓๗๑ วันที่ ๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๙ [๓ ๓]

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยทรงจดหมายถึงกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ว่าทรงยินดีอนุโมทนาในการกุศลวิหารทาน จะประทานตู้ไม้ชิงชันประดับมุกคู่หนึ่งสำหรับตั้ง

ในกุฏบริเวณพระที่นั่งทรงผนวชนั้น หม่อมฉันมีความยินดีขอบพระทัยเปนอันมาก ขอให้สิ่งที่พระเทพมุนีเถิด (๑)

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๑)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๘/๓๙๓ วันที่ ๑๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๙ ๓๓

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส นายกมหามกุฏราชวิทยาไลย ทรงทราบ

ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงษแจ้งว่า วิทยาไลยนั้นได้ให้หนังสือเล่าเรียนสำหรับวัดเบญจมบพิตรทุกอย่าง ๆ ละ ๔๐ ฉบับ แลได้ประทานเปนส่วนในพระองค์ด้วยนั้น ขอขอบพระคุณส่วนพระองค์แลทั้งส่วนกรรมการมหามกุฏราชวิทยาไลยด้วย ในการที่ได้อุดหนุนแก่ศึกษาสฐาน ซึ่งหม่อมฉันพึ่งได้เริ่มจัดตั้งขึ้นใหม่นี้ (๒)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑ ๓๕

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยเดี๋ยวนี้กำลังค้นเรื่องจัตุโลกบาล เพื่อประกอบการเขียนที่วัดเบญจมบพิตร ได้ตรวจดูทุกแห่งซึ่งจะพึงมีกล่าวถึง ทั้งภายในภาย

---

(๑) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบ

(๒) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบ

นอกพระพุทธศาสนา ได้ความต่างแตกกันไปบ้างซึ่งจะทูลให้ทรงทราบในหนังสือนี้ก็จะยืดยาวไป

ข้อปัญหาเช่นในอาฏานาติยสูตเอง ท้าววิรุฬหกเปนเจ้าแห่งกุมภัณฑ์ ส่วนคาถาท้ายอาฏานาติยปริตในสิบสองตำนานว่าเปนเจ้าแห่งเทวดา คำซึ่งกล่าวผิดกันเช่นนี้ เกิดด้วยเหตุใดขอให้ทรงวินิจฉัย ส่วนความต้องการที่จะทราบเพื่อสอบสวน ต้องการว่าท้าวมหาราชองค์ใด รูปแลชาติวรรณอาวุธอย่างไร เปนเจ้าแก่บริษัทหมู่ใด ถ้าได้ทอดพระเนตรเห็นแห่งใดๆจะค้นได้ ในที่แห่งใด ขอได้ โปรดให้ทราบด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๒๑๙ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๓ ๕ ร.ศ. ๑๒๑

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาลงวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ความแผกกันเรื่องท้าวจตุโลกบาลนั้น ได้เคยพบอยู่ แลลงสันนิษฐานว่าเปนเพราะความเข้าใจหรือความอนุมานเป็นไปในเวลาต่างกัน แต่ยังหาได้เคยรวบรวมไว้แห่งเดียวกันไม่ จะขอค้นถวายก่อน หวังว่าบางทีจะได้ข่าวในหนังสือของพวกข้างเหนือด้วย เรื่องเทวดาของพวกข้างใต้อยู่ข้างจะมีน้อยกว่าของเขา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๙๔)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

ได้สืบทราบข่าวคราว ได้ความจากท่านเล็กแลกรมหลวงนเรศร์ ประมาณว่าพอทรงสบายเห็นจะกวนได้

หม่อมฉันจะสร้างพระพุทธรูปถวายเนตร ในที่ใกล้ต้นโพธิ์วัดเบญจมบพิตร สมมตว่าเปนอนิมิสเจดีย์ ในใต้รากฐานพระจะฝังอัฐิแลอังคารชายอุรุพงศ์ เพราะฉนั้นคำจาฤกได้กะไว้เปนสองตอน ตอนบนว่า พระพุทธเจ้าถวายเนตร ณอนิมิสเจดีย์ พระองค์นี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๕๒ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อ ๆ ตอนล่าง พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภชพระราชปิโยรส ประสูตรวันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ สิ้นพระชนม์วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ มีข้อความที่จาฤกนั้นเพียงเท่านี้ อยากจะได้ธัมมะเช่นเขาเขียนสคริปเชอลงข้างล่างสักสองสามบรรทัด การที่จะเลือกผู้อื่นเลือกไม่ได้ มีแต่จะทรงเลือกประทานจึงได้ทูลขอ แต่ไม่จำเปนต้องเร็วทันที เพราะเวลานี้กำลังคิดอย่างอยู่ คงจะเผื่อที่ไว้ให้พอสมควร ถ้าอยากทรงทราบขนาดที่จะเหมาะเพียงเท่าใด ขอให้ทรงกับกรมหลวงนเรศร์ ซึ่งเปนผู้จะทำ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

รับสั่งถามด้วยทางธรรมะที่จะจาฤกถานพระ อันเปนที่ฝังอังคารนั้น เห็นว่าปางนี้ เปนเวลาที่พระพุทธเจ้าลืมพระเนตรเพ่งรัตนบัลลังก์แลพระศรีมหาโพธิ ซึ่งคงจะต้องเปนเวลาทรงพิจารณาความสำเร็จด้วยความเพียร อันได้สั่งสมมาแล้วช้านาน เพราะฉนั้น ถ้าเลือกธรรมะที่เปนฝักฝ่ายข้างความเพียรแลความที่อดทน อันจะเปนผลในปัจจุบันแลภายน่าเห็นจะพอลงกัน ให้ได้กินทั้งข้างพระที่เปนฝ่ายโลกอุดร แลกินข้างฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งเปนโลกีย เปนธรรมดาสุภาษิตซึ่งเฉียด ๒ ทางดังนี้เห็นจะดี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ข้อที่ทรงเลือกจตุรงคประธานนั้น ถูกใจมาก ๆ เมื่อตอบหนังสือคราวนี้ ได้กำแหนดทิศแห่งโพธิมัณฑ์ คือจังหวัดพระมหาโพธิตามกล่าวในหนังสือทั้งหลายในปฐมสมโพธิฉบับไทย ยังมีที่เถียงกันแห่งอื่น เช่นไม้มุจลินท์ว่าอยู่ทิศปราจิณ ไปซ้อนกับไม้อัชปาลนิโครธ แต่

ยังไม่ทันสอบกับฉบับมคธ วันนี้บังเอิญลืมเสีย ถ้าจะต้องพระราชประสงค์รับจะถวายได้ ฯ หนังสือปฐมสมโพธิคราวสมโภชราชสมบัติเปนหนังสือผสม สุดแล้วแต่ผู้เทศน์จะเอาอะไรมาว่า หนังสือพิมพ์ที่โรงพิมพ์วัชรินทร์พิมพ์ตามแบบเก่าทั้งนั้น เปนหนังสือเข้าสำรับได้ แต่การสอบทานเปนอย่างไรบ้าง ยังไม่ได้อ่านทั่วถึง ตอนที่อ่านแล้วจัดว่าดี ตามที่โรงพิมพ์จะทำได้ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ

ป. ล. ชื่อเจดีย์ถ้าไม่มี ม สกด นิ คงแต่นิ จะชอบนักหนา ฯ

(ฉบับที่ ๙๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๓ พ, ย, รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หนังสือที่ประทานมาได้ทราบแล้ว ได้บอกให้กรมนเรศร์แก้อักษรชื่อเจดีย์ตามรับสั่ง กรมนเรศร์รับยืนยันว่าจะจาฤกได้หมดทั้งยาว ซึ่งรับสั่งว่าจะทรงตรวจสัตตมหาสถานประทานนั้นดี บางทีตั้งต้นความคิดเช่นนี้แล้ว จะเดินต่อไปอีก ตั้งใจไว้ว่าถ้าหากอาจสำเร็จได้ จะค่อยทำไปให้ครบ ติดอยู่ที่เฉพาะที่ว่างอยู่ตรงซุ้มประตูพระระเบียงด้านหลังซึ่งจะเปนทางเดินเข้าออก เพราะทิศที่วัดเบญจมบพิตร ไม่ตรงตามเหลี่ยมสนาม ขัดข้องอย่างเดียว แต่ถ้าจะคิดทำรัตนบัลลังก์ขึ้น ที่

ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ จะชักไปอยู่มุม ช่างไม่เข้าทีจริง ๆ นึกว่าจะนิ่ง ๆ เสีย สร้างแต่เจดีย์แวดล้อม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘
๔ ๒

ขอถวายพระพร

ธรรมว่าด้วยความเพียรหรือความอดทนนั้น ถูกกับปางพระ ดังกระแสพระราชดำริห์ ๆ

ประมาณช่องว่างที่จะจารึกนั้น ได้ทูลถามกรมหลวงนเรศร์แล้ว ท่านตรัสว่าเวลานี้ยังไม่ได้กะลงแน่ ธรรมเท่าไรก็จะคิดผ่อนผันเข้าให้จงได้ ๆ

ธรรมในที่นี้ ควรจะเปนคำสั้น สมกับคำจารึกข้างต้น ๆ รับพระราชทานถึงความเพียรของพระองค์ ที่ควรเปนอย่างของผู้อื่น ๆ ข้อหมายเลข ๔ ก็แปลความดุจเดียวกัน ๆ

ยังมีข้อที่จะควรทูล เพื่อเปนทางทรงพระราชดำริห์ ชื่อเจดีย์ปางนี้ ได้พบในอรรถกถามหาวรรคพระวินัย แลในชาตกนิทาน (คำปรารภต้นชาดก) เปนอนิมิสเจดีย์ อนิมิลกับอนิมิส ใกล้กันเต็มที ตัวอักษรที่เขียนทั้งขอมทั้งไทยก็แม้นกัน พลาดนิดก็กลายได้ ความแปลก็มีด้วยกันทั้งสองข้าง อนิมิล ว่าไม่หลับตา คือลืมตา อนิมิส

ว่าไม่กะพริบตา เช่นคำว่า อนิมิส เปนชื่อเทวดา อธิบายว่าท่านเลือกดู เห็นเข้ากันเหมาะ ๓ ข้อ ถวายมาเพื่อทรงเลือก ๆ ข้อหมายเลข ๑ จตุรงคประธาน ที่ว่าพระมหาบุรุษทรงอธิษฐานเมื่อขึ้นโพธิบัลลังก์ แต่ในปฐมสมโพธิพูดแคบ เปนส่วนเฉพาะพระองค์ ในทุกนิบาตอังคุตรนิกายว่ากว้างดีกว่า จึงเลือกเอาอย่างนั้น ๆ ในที่นั้นเปนคำพระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อพระองค์ยังไม่ได้ตรัสได้บำเพ็ญเพียรไม่ถอยหลัง ตั้งพระอธิษฐานเช่นนั้น จึงได้ตรัสรู้ ภิกษุทั้งหลายทำเช่นนั้นบ้าง ก็จักสำเร็จ ลงท้ายชักชวนให้ตั้งความเพียรเช่นนั้น ๆ ในที่นี้เลือกเอาแต่ความอธิษฐาน ๆ ข้อนี้มีก่อนสำเร็จ นำมาใช้ในที่นี้ แปลว่าได้บัลลุผลแห่งความเพียรนั้นแล้วทรงนึกถ้าทับอีก เปนที่สรรเสริญความเพียร ๆ ทั้งหมดเกรงจะยาว จึงเลือกเอาไว้แต่ใจความเท่าหมายเลข ๒ ๆ แต่อย่างไรก็ยังยาวอยู่ดี แต่เหมาะแก่ฐานที่ เพราะเปนเรื่องเกิดในจังหวัดนั้น ๆ ข้อหมายเลข ๓ สั้นคมกายได้ ๓ บันทัดพอดี แต่เปนคำในที่อื่น นำมาใช้ในที่นี้ แปลว่าพระองค์นึกไม่กะพริบตา ในที่นี้มีความว่าจ้องหรือเพ่ง ๆ ได้ตรวจดูในปฐมสมโพธิกาลบริจเฉทภาษามคธ ที่เปนต้นฉบับของหนังสือแปล ก็มีว่า อนิมิสเสหิ จักขูหิ แลอนิมิสเจติยํ จึงได้ความสันนิษฐานว่าปาฐะทุกแห่งเปนอนิมิส ท่านผู้รจนาปฐมสมโพธิ แปลศัพท์ว่าไม่กะพริบหรือเพ่งดู เปนไม่หลับตา คือลืมตา ๆ แต่ไฉนชื่อจึงเปนอนิมิส จะว่าท่านสันนิษฐานว่าอักษร ส เขียนผิดแต่งแลแก้ ก็มีแห่งอื่นเทียบ เช่นอนิมิสเสหิ จักขูหิ ไม่น่าจะเปนได้ หากจะ

นึกว่าหาง ส ตกมาแต่ฉบับเดิม หรือแต่เดิมเปน ส ลอกต่อ ๆ มา คนที่พอรู้จักภาษามคธ แต่ไม่เคยรู้จักอนิมิสศัพท์ มีความรู้ไม่ถึงกับจะสอบต้นฉบับ รู้จักแต่อนิมิลศัพท์ เมื่อชำระซ้ำ จะสันนิษฐานว่า ส ผิด แล้วแลแก้เปน ล เช่นนี้เห็นทางจะเปนได้ ฉบับไทยที่มีแต่หนังสือพิมพ์ที่หลายต่อมาแล้ว ถือเปนแน่ไม่ได้ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ.

(ฉบับที่ ๙๙)

สวนดุสิต

วันที่ ๓ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์ประทานมา เรื่องจาฤกฐานพระนั้นได้ทราบแล้ว หม่อมฉันพอใจที่หมายเลข ๑ แล ๒ ซึ่งเห็นว่าแสดงเหตุอันเกิดในฐานที่เหมือนหนึ่งหวนนึกถึงความเพียร ซึ่งเปนเหตุให้สำเร็จความประสงค์สมกันกับที่มายืนแลดูต้นโพธิ์อยู่นั้น ก็ด้วยนึกถึงการที่ได้สำเร็จความปราถนาในที่นั้น เปนเรื่องคิดถอยหลังขึ้นไปใน ๗ วันก่อน ถึงกันเหมาะดีมาก เมื่อรับสั่งถามมา ทูลไปก็ด้วยความหมายใจตรงนี้ ทรงเลือกมาตรงเสียแล้วจะไปเอาแห่งอื่นอย่างไรได้ แต่ข้อซึ่งจะจาฤกยาวฤๅสั้นนั้น จะได้หาฤๅกรมหลวงนเรศร์ให้ไปปฤกษาช่างเขาดูก่อน

เรื่องอนิมิล ฤๅอนิมิสนี้ ความรู้หม่อมฉันไม่ถึง เห็นในปฐมสมโพธิฉบับพิมพ์เขียนไว้เช่นนั้น ได้เคยนึกว่าเรียกยาก แต่เฉพาะเวลาที่อยู่เพ็ชรบุรี มีปฐมสมโพธิฉบับใหม่ เทศน์ในการสมโพธิราชสมบัติ ยืมเขาได้มาพลิกดู เฉพาะกัณฑ์โพธิสัพพัญญูปริวัตร ผู้แต่งช่างเลวเลี่ยจริง ๆ ซไวซเว้ พูดไปแล้วกลืมเข้ารังก็มี เติมไปด้วย "ครั้งนั้น" แล" คือ" จะเอาทิศให้ชัดก็ไม่ได้ เพราะแปลตรงตามภาษาไม่แน่ใจจึงตามตาเรื่อง (๑) ออกไปให้มาค้นดูหนังสืออรรถ แกก็จดออกไปให้ อนิมมิลอีก เลยไม่นึกรแวงสงไสยเลย ที่ทรงเตือนมานี้ เห็นว่าถูกต้องดีมาก เพราะเปนอนิมิสหลายสถาน จึงได้สั่งให้กรมหลวงนเรศรแก้เปนอนิมิสตามรับสั่งแล้ว เห็นจะเปนวางพระธุระได้ ไม่ต้องกังวลต่อไป ในกิจที่จะค้นหาอีกแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร.

ป.ล. ความจาฤกยาวนั้นไม่เปนไร เพราะอื่น ๆ น้อยแลตัวโต ๆ สคริปเซอรนี้เขียนตัวย่อม ๆ เมื่อที่จาฤกยาวก็ย่นบรรทัดน้อยลงได้ เห็นจะไม่ขัดข้อง.

---

(๑) พระมหาวิชาธรรม (เรือง) เปรียญ ต่อมาได้เป็นพระยาพจนสุนทร

(ฉบับที่ ๑๐๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายแผนที่สัตตมหาสถานตามที่มานั้น ๆ สามแห่ง ที่แย้งกันได้หมายไว้ ที่ควรอธิบายได้ลงเชิงอรรถไว้ ฯ ในปฐมสมโพธิ ๓๐ บริจเฉท ภาษาไทยกล่าวว่าต้นมุจลินท์อยู่ทิศปราจิณ เห็นซ้อนกับต้นอัชปาลนิโครธซึ่งว่าอยู่บุรพา ได้ตรวจสอบกับฉบับภาษามคธมีคำว่า ปาจิณโกเณ มุมทิศปราจิณ ฯ คำนี้ได้ทั้งอีศานแลอาคเนย์ แต่ที่อีศานมีอนิมิสเจดีย์แล้ว แลต่อไปก็จะเสด็จจากทิศนั้นไปต้นราชายตนะ ซึ่งอยู่ทิศทักษิณ จึงสันนิษฐานว่ามุมทิศปราจิณในที่นี้ คือทิศอาคเนย์ ฯ ต้นมุจลินท์อยู่มุมทิศปราจิณสมกับแห่งอื่น ๆ สันนิษฐานว่าในฉบับไทยจะตกคำว่ามุม ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ.

(ฉบับที่ ๑๐๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายประทานมาด้วยเรื่องเทียบสัตตมหาสถาน ซึ่งทรงสันนิษฐานว่ามุมปราจิณเปนอาคเณย์ดีแล้ว ทิศอื่น ๆ ก็ตรงกันหมด ยัง

เกี่ยงกันอยู่แต่รัตนฆร ได้เขียนหมายเลข ๑—๒—๓— ตามเนื้อความ ๓ แห่งรวมลงในใบเดียวกัน อันจะเห็นได้ง่ายนั้นส่งมาถวาย แต่พื้นที่ ๆ เขียนนี้หมายความว่าวัดเบญจมบพิตร อันตั้งอยู่ตามทิศเช่นนี้ ถ้าหากว่าวินิจฉัยว่า รัตนฆรอยู่ตวันตก เปนอันว่างหว่างทิศใหญ่อยู่ ๒ ด้าน แต่เปนด้านยาวของที่วัด ซึ่งถ้าจะเว้นเสียไม่ทำอันใด เปนแต่ทางเดินได้ แต่ถ้าหากว่าต้องเว้นมุม อยู่ข้างจะประดักประเดิด แลประตูจะซัดไปอยู่ข้างริมคลอง ค่อนจะอยู่ข้างไม่เข้าที่ ถ้าว่าตามความต้องการของหม่อมฉัน หม่อมฉันเชื่อว่าอยู่มุม จึงขอทรงวินิจฉัยอีกครั้งหนึ่ง

ความคิดเรื่องที่จะทำนี้ เปนความคิดเก่าแก่ แต่รั้งรอไว้ให้การอื่นร่วมเสียก่อนนั้นอย่างหนึ่ง โรเรใจด้วยว่างอยู่ ๒ ทิศ แลจะทำพระมารวิไชยๆ ได้ครั้ง แม้แต่รัตนบัลลังก์เปล่า ๆ สำหรับไปบูชาทิศก็ไพล่ไปอยู่มุม ไม่เข้าที่จริง ๆ จึงรั้งรอมาจนถึงครั้งนี้ที่สบเหมาะแก่ใจเข้า จึงกลับนึกขึ้นอีก รัตนบัลลังก์นั้นทอดธุระ โดยหักใจเสียว่าจะไม่ให้การก่อสร้างอะไรทับรากต้นโพธิ์ จะเว้นทิศไว้เปนทางเข้าออกเสียทิศหนึ่ง เว้นเพราะไม่มีอะไรจะมาประจุลงได้ แต่ที่ขาดอีกทิศหนึ่งนั้น คิดจะเอาปัจจุบัน คือพระเจดีย์พุทธคยาย่อม ๆ ตั้งแทนเปนที่ว่าเจดีย์ถานสร้างขึ้นภายหลัง แต่ที่จริงก็ไม่จำเปนที่จะต้องเว้นจะเบิดทางกำแพงแก้วเสียเปน ๔ ช่องก็ได้ แต่ความคิดอันนี้มันใหญ่

โตประณีตนัก ไม่แน่ใจว่าจะทำสำเร็จ เปนแต่ถึงเวลาที่จะคิดก็ลองคิดดูว่าจะทลุไปได้ทางใดเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร.

การช่างในเมืองไทยผีดเคืองเต็มที ทำบุญหม่อมฉันไม่ได้หวังสวรรค์ หวังความปลื้มใจ หวังจะเห็นการเจริญดำเนินไป มาต้องทำการพกโมโหโทโษอยู่ครึ่งค่อน ดูไม่นับว่าเปนบุญเลยท้อใจไปเสียแล้ว

กรมนเรศร์บอกวันนี้ ว่ารับสั่งเรียกหุ่นพระถวายเนตรไปทอดพระเนตรโปรด แลติเตียนบ้างบางอย่าง เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูปนี้ คงจะได้ทรงทราบเมื่อครั้งรังสิตเข้ามาบ้าง เปนเรื่องที่ตั้งอยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หาคนปั้นไม่ได้ดังใจ อยากเห็นพระเปนคนอยากให้เห็นหน้าเปนคนฉลาดอดทนมีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้งไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับเผลอไผล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะหน้าตาพระพุทธเจ้าของหม่อมฉันเปนเช่นนี้ เห็นรู้จักปรากฏแก่ใจ เว้นแต่หากมือทำไม่เปน ไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยมือตนเอง ไม่สามารถที่แนะนำให้ช่างแก้ไขให้ถึงใจได้ จึ่งหมดฝีมือกันอยู่เพียงเท่านี้เอง แต่ตาคนนี้ (๑) เปนผู้ที่เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวงที่เคยเข้าใจถ้อยคำหม่อมฉัน

---

(๑) ช่างปั้นอิตะเลียน ชื่อ ทอรนาเรลลี (Tornarelli)

แต่ถ้าเอามหาปุริสลักขณเข้ายันแล้ว เปนไม่ถูกทั้งนั้น เพราะทูลตามตรงได้ว่าไม่เชื่อ แต่หม่อมฉันทราบใจรังสิตว่าคงติว่ายังไม่สู้ฉลาด

จ.ป.ร.

(ฉบับ ที่๑๐๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘ ๔๒

ขอถวายพระพร

ทิศที่ตั้งรัตนฆรเจดีย์นั้น วินิจฉัยให้ชอบแก่เหตุ ควรเปนดังนี้ หนังสือปฐมสมโพธิเปนเรื่องคุมเข้าใหม่ เห็นชัดว่ากล่าวถึงทิศนี้ เก็บจากชาตกนิทานแลอรรถกถามหาวรรค แต่ที่แย้งกัน ก็เลือกกล่าวตามเห็น เปนดุจพยานที่ได้ฟังต่อมา ๆ ส่วนชาตกนิทาน ก็เปนเรื่องคุมเข้าเหมือนกัน เมื่อแย้งกับอรรถกถามหาวรรค จะถือคำในอรรถกถามหาวรรคเปนหลักก็ควร เพราะเปนหนังสือแก้อรรถบาฬีที่เปนหลักเดิม ๆ เพราะฉนั้น พระราชดำริห์จะไว้ข้างมุมก็สมเหตุ ฯ

อาตมภาพพอใจเหมือนกันที่จะได้เห็นพระพุทธรูป เปนรูปคนมีคุณสมบัติเช่นนั้น แต่เห็นยังเปนพ้นวิสัยของช่างไทยจะทำได้ ฯ พระพุทธรูปหน้าเบี้ยว ๆ บูด ๆ หรือหน้าเจี๋ยมเจี้ยม หรือหน้าเฉยเมย เห็นเข้ารำคาญใจ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไรได้ ไม่สมเปนวัตถุฉลองพระองค์ของพระพุทธเจ้าเลย ฯ มหาปุริสลักขณะเปนอาการที่ผิดธรรมดา น่าจะแต่งออกจากรูปพระเปนเจ้า ถ้าเก่ากว่ายุคพระพุทธเจ้า ไม่เช่นนั้น

ก็ออกจากรูปพระพุทธเจ้าเอง ที่คนทำในเวลาฝีมือนั้นยังไม่เจริญ ๆ รูปภาพสามัญที่เขียนผนังโบสถ์ วิหาร ล้วนแต่รูปคนมีลักษณะอย่างสูงทั้งนั้น ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

ป.ล. ข้อที่ไม่แน่พระราชหฤทัยว่าจะทรงสร้างสำเร็จ แม้แต่เพียงทรงพระราชดำริห์เบิดเผยไว้ ก็ยังเปนประโยชน์ที่คนภายหลังจะถือเปนอย่างอยู่ดี อ่านหนังสือเก่าเห็นคนโบราณแสดงความคิดความปรารถนาไว้อย่างใด คนภายหลังถือเอาความอย่างนั้นเปนทางแลประกอบต่อก็มีหลาย ไม่ต้องกล่าวถึงทรงวางแบบอย่างสำเร็จ ข้อนี้ย่อมมีประโยชน์ปรากฎชัดอยู่เอง ๆ

ว.ว.

สัตตมหาสถาน

ตามอรรถกถามหาวรรคพระวินัย

(๑) คำมคธว่า ในรวางที่เสดจยืนกับพระมหาโพธิ หันด้านยาวทางบุรพาไปหาปัศจิม ฯ

(๒) คำมคธว่า มุมทิศปาจิน ฯ

สัตตมหาสถาน

ตามชาตกนิทาน แห่งอรรถกถาชาดก

อิกสามตำบลไม่ได้รบุทิศ

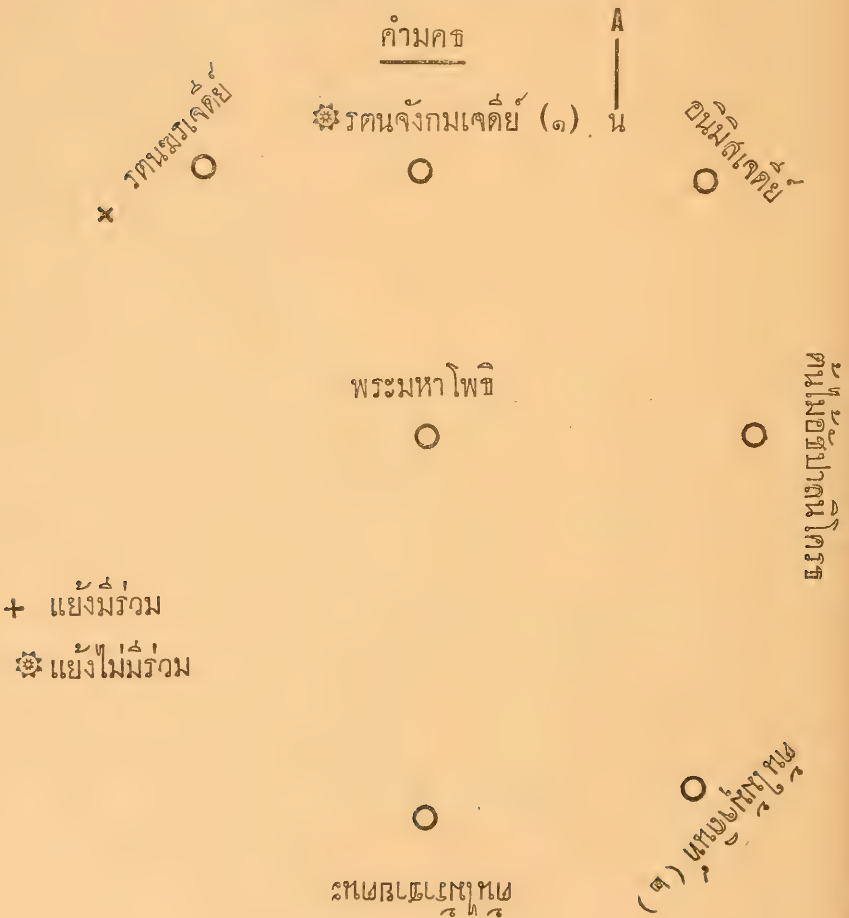
---

(๑) คำมคธเหมือนในอรรถกถามหาวรรค

(+) แย้งมีร่วม

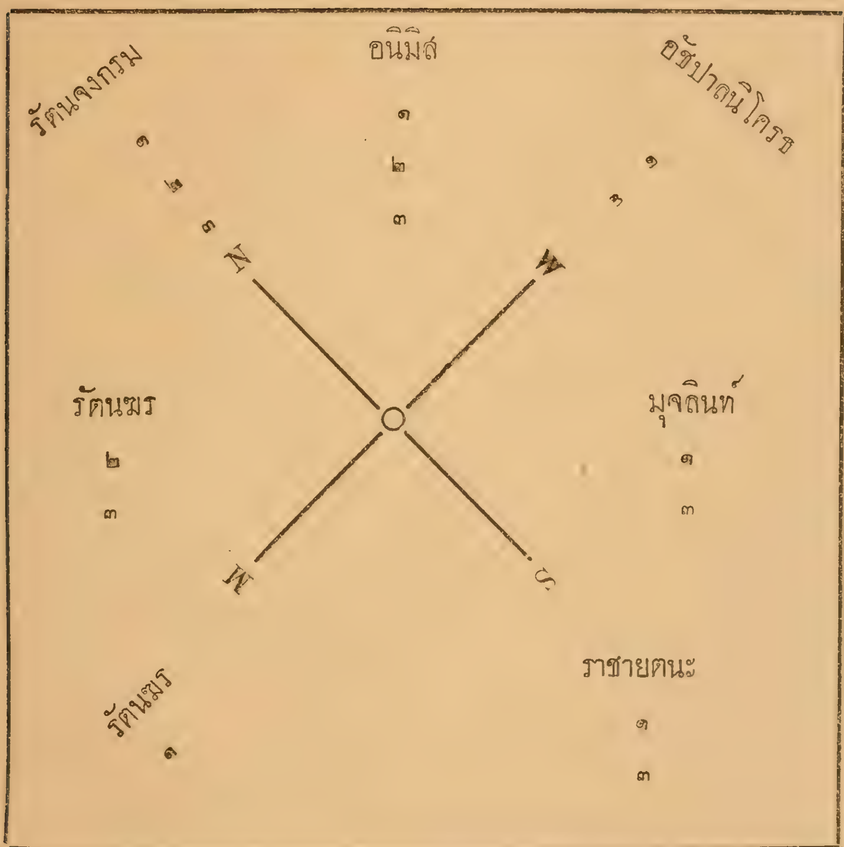
สัตตมหาสถาน

ตามปฐมสมโพธิ ๓๐ บริเฉท

(๑) คำมคธว่า อุตฺตรปสฺเส ด้านอุดร ฯ

(๒) ว่าปาจินโกเณ มุมทิศปาจิน ฯ

รัตนจงกรม
๑
๒
๓
อนิมิส
๑
๒
๓
อชัปาลนิโครธ
๑
๓
N
W
รัตนฆร
๒
๓
มุจลินท์
๑
๓
M
S
รัตนฆร
๑
ราชายตนะ
๑
๓

เรื่องทรงปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส

(ฉบับที่ ๑๐๓)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หม่อมฉันซื้อที่จะทำเปนท่าเรือ สำหรับสวนดุสิต ข้างวัดราชาธิวาส คิดจะขุดคลองมีประตูน้ำกั้น เปนท่อไขน้ำเข้าในวัง แลขังให้น้ำเต็มอยู่เสมอ เรือเดินเข้าออกได้ทั้งเวลาน้ำขึ้นน้ำลง คลองนั้นจะขุดแต่ในกำแพงวัง ลงไปบัญจบคูด้านใต้ของวัดราชาธิวาส แต่คลองคูเดิมไม่ตรงได้ฉาก ปากคลองบิดลงไปข้างใต้ ข้างหัวเลี้ยวที่จะไปหลังวัดบิดขึ้นข้างเหนือ เมื่อแก้ชักเส้นให้ตรง ข้างปากคลองจะกินที่วัดเข้าไปสัก ๕ วาตอนข้างชายเขน แต่เมื่อเข้ามาข้างในที่สวนซึ่งหม่อมฉันซื้อกลับติดเข้าไปข้างวัดมาก กับเมื่อเวลาที่จะผ่านถนนสามเสน คลองตรงเข้ามาขึ้นถนนใบพร ในการที่จะให้คลองนั้นเข้ามาในวังได้ จึ่งต้องโยนเข้าไปในชายสวนวัดข้างริมถนน ซึ่งเปนที่คนอาไศรย เมื่อวัดที่กลบลบกันลง ก็เกือบจะแลกเปลี่ยนกันได้ แต่เพื่อจะให้สิ้นรังเกียจ หม่อมฉันจะใคร่บำรุงการเล็กน้อยบางอย่าง คือจะคิดต่อท่อน้ำเข้าไปหาคูในวัดให้คูในวัดมีน้ำขังอยู่เสมอ เช่นคลองในหว่างพระอุโบสถแลกุฎีวัดเบญจมบพิตร แลอยากจะจัดการในพื้นที่วัดให้สอาดหมดจดขึ้น มีถมดินที่ลุ่มให้ราบเสมอเปนต้น แต่มีความท้อถอยกลัวพระจะรักษาไม่ได้

ถ้าหากว่าพระรักษาวัดอย่างวัดโสมนัศ การที่จัดทำขึ้นนั้นก็จะคงที่บริบูรณ อยู่ได้

เมื่อพูดปรารภเช่นนี้ กรมหมื่นสวัสดินั่งอยู่ในที่นั้นด้วย เธอเปนผู้คุ้ยอยู่ จึ่งต้องพูดไต่ถามเธอ เธอพูดขึ้นว่าลองเลี้ยงพระภัทรมุข (๑) ดูเปนไร วัดเครื่องวัดก็โทรมมากแล้วบำรุงไม่ขึ้น หม่อมฉันเห็นด้วยในส่วนตัวพระภัทรมุข เห็นเปนผู้มีความรู้แลสามารถ ทั้งทางศาสนาแลทางช่าง ดูเหมือนจะเปนคนมีความอุสาหะ น่าจะเปนผู้ปกครองวัดดีได้คนหนึ่ง ไปตกอยู่เสียที่วัดไม่มีทางบำรุงก็น่าเสียดาย พระภัทรมุขเปนคนชอบอัธยาไศรยของหม่อมฉันอันทรงทราบอยู่แล้ว ถ้าได้มาการบำรุงวัดเห็นจะสำเร็จ

แต่มีทางที่จะเกิดขัดข้องได้ก็ที่จะลงกับพระเก่าได้ฤๅไม่ เห็นว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (๒) ไม่มีอะไร แต่พระครูปลัดเปนคนรู้ราชการงานเมืองดี ถ้าหากว่ามาเข้ากันได้ จะยิ่งเปนประโยชน์ดีขึ้น แต่ถ้าสมเด็จพระพุฒาจารย์ล่วงไป ก็ยังไม่แลเห็นว่าพระครูปลัดจะเปนพระราชาคณะเจ้าอาวาศต่อไปควรฤๅไม่ เพราะพระครูปลัดเปนเจ้าคณะเช่นนี้ มักจะเปนแต่ตัวรอง ถ้าพระภัทรมุขแล้วจะสืบต่อไปได้ยืดยาว ขอให้ทรงพระดำริห์พิจารณาดูว่าควรประการใด

ถ้าหากว่าเปนการสมควร จะได้ตรวจดูกุฏีที่ทิ้งอยู่เกือบจะร้างแก้ไขเยียวยาขึ้นพออยู่ได้ ย้ายพระภัทรมุขมาเสียในวรรษานี้ เมื่อจะ

---

(๑) พระภัทรมุขมุนี (จาบ)

(๒) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขียว)

ทำกุฎีที่มั่นคงถาวรต่อไปจึงค่อย ๆ ทำไป เวลาที่จะซ่อมกุฎีน้อยอยู่สักหน่อย จึงอยากจะทราบความตกลงเสียโดยเร็ว

ส่วนวัดเครือวัลนั้น จะทรงจัดให้ผู้ใดไปอยู่ก็แล้วแต่จะโปรด ถ้าพระภัทรมุจจะมาจะมีพระมาด้วยหลายรูป ก็เห็นจะพอรับอยู่ ด้วยกุฎีว่างมีมาก การที่จะจัดวัดกระนี้ ไม่ใช่จะตกแต่งให้งดงามครึกครื้นเปนพระอารามหลวง คิดจะจัดให้เปนวัดที่อยู่สบายอย่างวัดบ้านนอก อย่างที่ฝรั่งควรจะเรียกว่ามอนาสเตริ ไม่ใช่รอแยลเชปเปอล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗ (๕๓)

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ แต่ในเวลานั้นกำลังบัศฆาตจับอยู่ ยังไม่สามารถจะถวายตอบได้ จึงต้องงดมา เปนแต่ได้สั่งไปถึงพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช ให้ช่วยกราบทูลไว้พลาง ๆ

พระราชดำริห์ที่จะบำรุงวัดราชาธิวาสนั้น ชอบแก่เหตุหลายประการที่เปนสำคัญนั้น จะได้เปนตัวอย่างสำหรับวัดข้างน่า ที่ควรจะตั้งอยู่ได้

ด้วยอย่างไร บัดนี้ถึงเวลาดำริห์อยู่แล้ว เพราะการเปลี่ยนแปลงของวัดเปนไปอยู่เสมอ เมื่อได้ทรงทำนุบำรุงวัดราชาธิวาสเปนตัวอย่างที่เรียกว่ามอนัสเตอรี่ จะได้เห็นว่าวัดแท้ควรเปนเช่นนั้น แลตั้งอยู่ได้ด้วยอาการเช่นนั้น ๆ ย่อมจะเปนที่พอใจของผู้บำรุงแลทายกทั่วไป ฯ อาตมภาพขอถวายอนุโมทนาในพระราชดำริห์นี้ จะทรงอย่างไร สุดแล้วแต่พระราชดำริห์ ฯ

ข้อที่จะต้องพระราชประสงค์พระภัทรมุขมุนีไปอยู่วัดราชาธิวาสนั้น เห็นว่าพอจะเปนราชการได้ ถึงหากว่าจะยังไม่เข้าใจการนักก็พอแนะนำ เธอเปนคนมีความซื่อตรงดี นับถือผู้ที่มีอุปการะ เปนผู้ที่สมควรจะได้รับความชุบเลี้ยง ทั้งเปนผู้มีอุตสาหะ เปนแต่มีอาการเกินปรกติอยู่สักหน่อย แต่ยังดีกว่าพระญาณรักขิตมาก ฯ อาตมภาพได้เรียกพระภัทรมุขมุนีมาแลแจ้งกระแสพระราชดำริห์ให้ทราบ พระภัทรมุขมุนีเต็มใจจะฉลองพระเดชพระคุณ แลพระที่จะมาด้วยราว ๕ รูปทั้งพระภัทรมุขเอง เพราะพระภัทรมุขเปนคนกตัญญูจัด ยังมีโยมผู้หญิงอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชที่เธอเปนห่วงอยู่ เมื่อปีกลายนี้ได้ขอลาอาตมภาพเพื่อจะกลับออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช แต่เปนเวลาที่เสด็จพระราชดำเนิรยุโรป อตมภาพได้ขอผัดไว้ ด้วยอ้างว่า ทรงพระเมตตาเฉพาะตัวเธออยู่ ขอให้เธอคอยถวายพระพรลาเอง ฯ เมื่อจะต้องพระราชประสงค์ให้มาอยู่วัดราชาธิวาส อาตมภาพได้แนะว่า ให้รับโยมมาไว้บำรุงในที่วัด ส่วนเย่าเรือนนั้น อาตมภาพรับจะทูลขอ บางทีจะมีเรือนที่พอควรแก่ฐานานุรูป จะพระราชทาน

ได้บ้าง พระภัทรมุขว่า ถ้าอาตมภาพขวนขวายเรื่องนี้สำเร็จ เปนอันพระภัทรมุขสิ้นวิตก จะโปรดให้อยู่ไหนหรือใช้ไปไหน ฉลองพระเดชพระคุณได้ทั้งนั้น ฯ

ข้อที่จะเข้ากันกับพระเก่าได้หรือไม่นั้น ถ้าเข้ากันได้แต่ต้นไปก็เปนดี ฯ ในวัดนั้นกรมหมื่นสวัสดิมีคุ้นเคยอยู่มาก ทั้งคุ้นเคยกับพระภัทรมุขด้วย ได้กรมหมื่นสวัสดิไว้คอยดูแลเกลี่ยไกล่การก็เห็นจะตลอดไปได้ หากจะไม่เข้ากันได้ ก็เห็นไม่สำคัญนัก เพราะพระครูปลัดหาได้เปนที่นิยมของพระวัดนั้นแลพวกญาติพวกศิษย์ของสมเดจพระพุฒาจารย์ไม่ เมื่อสิ้นสมเดจพระพุฒาจารย์แล้ว ก็น่าที่จะเอาไว้ไม่อยู่ ฯ ส่วนพระภัทรมุขนั้น ถ้าทรงพระเมตตาอยู่ ก็คงจะตั้งตัวได้ในที่นั้น ฯ เพื่อป้องกันข้อนี้ ถ้าคิดจัดน่าที่ไว้แต่แรกว่าสมเดจพระพุฒาจารย์ตั้งต้นเปนจางวางอยู่แล้ว การวัดให้พระภัทรมุขเปนผู้ดูแล พระครูปลัดเปนรอง เช่นนี้พระภัทรมุขจะเข้าติดตั้งแต่แรกไป ถ้าปล่อยให้ฐานาจัดการไป ในนามสมเดจพระพุฒาจารย์ เช่นนี้พระภัทรมุขจะไปลอยอยู่จะเข้าได้ยาก ฝ่ายฐานาก็หามีกำลังจัดการให้ดีขึ้นไม่ ฯ ได้เคยมีตัวอย่างมาคราวหนึ่ง เมื่อครั้งพระภัทรธรรมธาดาถูกถอนมาจากสงขลา คิดจะได้ไว้เปนกำลังในวัดราชาธิวาส แต่พลาดด้วยไม่ได้จัดการเรื่องนี้ ในที่สุดพระภัทรธรรมธาดาต้องกลับไปอยู่วัดส้มเกลี้ยงตามเดิม แต่พระภัทรธรรมธาดานั้น มีส่วนเสียในตัวท่านเองด้วยเปนผู้ฉุนเฉียว แต่พระภัทรมุขหาเปนเช่นนั้นไม่ ฯ

เมื่อย้ายพระภัทรมุขมาแล้ว ผู้จะไปอยู่วัดเครือวัลลินั้น เห็นอยู่ ๒ รูป คือพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณ วัดโสมนัสวิหาร หรือพระครูขันตยาคมวัดเทพศิรินทร์ ฯ วัดเครือวัลลิเวลานี้ มีท่าทางที่จะบำรุงขึ้นยาก ด้วยเหตุหลายประการ ข้อที่สำคัญนั้น ไม่ใคร่มีใครบวช หาพระยาก สมภารต้องเปนคนกว้างที่จะหาบริษัทมาจากอื่น แลต้องมีกำลังพอจะเลี้ยงบริษัท ฯ บางคราวถึงกับมีปัญหาที่ต้องดำริห์ว่า จะรักษาไว้ได้หรือไม่ ฯ พระครูปลัดวัดโสมนัสนั้น เข้าใจว่าวาสนาไม่ถึงวัดโสมนัส พระพิมลก็ดูเหมือนจะไม่หวงนัก กว้างขวางพอจะชักบริษัทมาจากอื่นได้ แลเปนนักเทศน์มีกำลังพอจะเลี้ยงบริษัท แลได้ทราบจากพระภัทรมุขว่ามีญาติอยู่แถบนั้นด้วย ฯ ฝ่ายพระครูขันตยาคมในเวลานี้พระเทพกวีเปนผู้ใหญ่ปกครองบริษัทได้สิทธิขาดตามพระวินัยแล้ว น่าจะย้ายให้ไปครองวัดอื่น เปนผู้กว้างขวางแลอาจจะปลูกความกว้างขวางได้ จะอยู่ในวัดเทพศิรินทร์ก็คงขึ้นไปไม่ได้ถึงไหน ฯ อาตมภาพเห็น ๒ รูปนี้รูปใดรูปหนึ่ง จะควรอย่างไรสุดแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับจดหมายที่ประทานมานั้นแล้ว หม่อมฉันได้ไปตรวจตราวัดราชาธิวาศ เรียกว่าเอกสปลอเรชั่นก็ได้ตลอดแล้ว มีความเห็นแลได้คิดอ่านล่วงน่าไว้ถึงว่าได้พบพระครูปลัดแต่ไม่เคยพูดให้ทราบเลย ด้วยหวังจะคอยฟังพระดำริห์ก่อน

ในเบื้องต้นหม่อมฉันขอสรรเสริญพระครูปลัด ว่าเปนผู้มีใจอุสาหะจะบำรุงวัดจริง มีคนนิยมนับถือก็ไม่น้อย แต่แต้มคูเพียงเท่านั้นก็ไปไม่ได้มากถึงไหน แต่เปนคนฉลาดอยู่ ความคิดที่จัดการวัดในเวลานี้คิดตามโครงที่กรมพงษาได้เริ่มขึ้นไว้ คืออยากจะย้ายกุฎีข้างเหนือไปข้างใต้ให้หมด คิดบำรุงโรงเรียนซึ่งมีนักเรียนถึง ๑๐๐ เศษ แต่ได้แยกย้ายกันเรียนในสถานที่ต่าง ๆ เปนที่เก่า ๆ ทั้งนั้น เสนาศนที่มีขึ้นใหม่ทำอย่างเลว ๆ แต่ยังอยู่ได้ พื้นวัดรักษาไม่ไหว รักษาได้แต่เฉพาะน่าพระอุโบสถ กับคิดจะให้ขายเลนเปนคลังดินข้างน่าวัด ผลประโยชน์ของวัดมีค่าเช่าสวน ทราบว่าได้อยู่น้อย แต่ส่วนวัดผู้ที่เช่าดูรักษาดี มีเรือนแพให้เช่าตามน่าวัด แพนั้นยังคงอยู่ เรือนถูกคลองต้องรื้อเสียสองหลัง เรือนสองหลังนั้นได้ถามดูว่าไม่ได้เช่า เปนแต่ได้อาไศรยอยู่มาช้านาน รับเรือของพระฝากไว้บ้าง นี่เปนส่วนประโยชน์ของวัดที่หม่อมฉันทำให้สูญไปซึ่งจะคิดใช้ แต่ที่ดินเห็นจะพอแลกเปลี่ยนกันได้ตามที่ทูลมาแล้ว

หยาดน้ำบนผนังอยู่ด้วยผิดแผนการก่อสร้าง ไม่ถาวรอยู่ได้ วัดราชาธิวาศนี้เคยแยกถึงค้อกเศษเจียนจะล้ม น่ากลัวจะต้องหันลงไปตามแบบเดิม เพราะไปเห็นผนังคราวเสียแล้ว อีกประการหนึ่งถ้าหลักอินทขีลปักลงไปแล้วเช่นนี้ หลังคาโบถจะเปนแบบวิลันดาอยู่อย่างเดิม จะเข้ากันไม่ได้ คงจะต้องแก้หลังคา ชั่วแต่เครื่องประดับให้เข้าเปนอย่างไทย โบถนั้นคงอยู่ตามเดิม มีสิ่งซึ่งชำรุดมาก หอรฆังเซจะล้ม คิดจะแก้จากเก๋งจีนเปนกุฎีสี่น่า ยังมีอะไรอีกหลายอย่าง แต่มันยังกีดกันเกะกะ ต้องค่อยดัดแปลงไปเห็นจะหลายปีกว่าจะสำเร็จ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาวันวานนี้แล้ว ฯ พระราชดำริห์ในอันจะจัดวัดราชาธิวาสนั้น เข้าทีมาก ลองนึกดูว่า ได้เข้าไปในวัดเช่นนั้น น่ารู้สึกว่า เปนรัมณิยสถานเนื้อกระไร กุฎีที่จะสร้าง ใช้ตำหนักของเก่า สมแก่สถานที่และเปนอันได้รักษาของเดิมไว้ดูเปนตัวอย่าง ทั้งเปนที่อยู่สบายด้วย ฯ

อาตมภาพได้แจ้งแก่พระภัทรมุนีผู้มาอยู่พยาบาลณที่นี้ ให้ทราบพระราชประสงค์ ในข้อที่จะให้เข้ากันได้กับพระเก่า พระภัทรมุนีรับจะทำให้จงได้ ๆ เรื่องพระผู้จะรักษาวัดเครือวัลลิ์นั้น จะรับพระราชทานถามดูก่อน ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์ที่ประทานมานั้นแล้ว ไม่ทราบว่าพระภัทรมุนีไปพยาบาลอยู่ที่ตำหนัก จึ่งได้สั่งกรมขุนสมมตให้นัดมาพบกันที่วัดราชาธิวาศ ในเวลาที่ฝนไม่ตกสักวันหนึ่ง ถ้าอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์เช่นนี้ยิ่งดีหนักไม่มีทางคลาดแคล้ว ถ้าเวลาหม่อมฉันจะออกไปเมื่อใด จะให้รถไปรับมาจากวัดบวรนิเวศน์ทีเดียว โปรดรับสั่งให้เธอทราบด้วย ซึ่งอยากจะพบนี้เพื่อจะได้ดูเสนาศน จะต้องการให้แก้ไขอย่างไรบ้าง เดี๋ยวนี้กำลังจะลงมือซ่อมแซม พระยาสามภพรับว่าจะทำให้แล้วภายใน ๑๐ วัน แต่การที่ซ่อมครั้งนี้เป็นการเยียวยาอยู่ชั่วนี้เดียวพอให้กุฎีที่ทำใหม่แล้วสำเร็จ ได้

สั่งให้ลงมือถางพื้นที่ในวัดนั้นทั้งหมด ตั้งต้นรักษาพื้นที่ปลูกต้นไม้ไปก่อน การที่จะต้องแก้ไขยังมีมาก ตลอดจนถึงพระอุโบสถไม่เปลี่ยนแปลงแต่จะทำให้มั่นคงขึ้น เดี๋ยวนี้มีกำมะลอบุ่ปะอยู่มากเต็มที คิด ๆ จัดการไปก็เกิดสนุกในใจขึ้นมา จนเปนเครื่องผูกพันอันหนึ่งซึ่งได้เวียนไปดูเนือง ๆ เพราะการอื่น ๆ แล้วเสียแล้วไม่มีอะไรทำอดนิ่งอยู่ไม่ได้

อนึ่งได้สั่งกรมหลวงดำรง ให้ช่วยจัดการให้พระภัทรมุนีแลพระครูปลัดออกไปเที่ยวเมืองเพ็ชรบุรี ได้เห็นวัดใหญ่ซึ่งเปนวัดโมเดลอันหม่อมฉันชอบใจว่าเปนวัดเปนวา ให้เข้าใจท่วงทีไว้ก่อนพรรษานี้ ค้างสักคืนหนึ่ง กรมหลวงดำรงรับไว้แล้วว่าจะจัดการให้สำเร็จ ท่วงทีของวัดนั้นเห็นจะโบราณคร่ำคร่าอยู่คงไม่เข้าตาพวกโซ๊ด แต่จะเอาให้ออกปากว่าดูสบายดีให้จงได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ลายพระราชหัตถ์วันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว อาตมภาพได้แจ้งแก่พระภัทรมุนีแล้ว วัดใหญ่ที่เพ็ชรบุรีนั้นรักษาดีมาก ได้เคยชมอยู่เสมอ

พระภัทรมุนีก็ได้เคยไปเห็นแล้ว ๆ คิดว่าจะเรียกพระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์ มาแจ้งพระราชดำริห์ ในอันจะทำนุบำรุงวัดราชาธิวาสนั้นให้ทราบไว้ด้วย ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๙)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

พระภัทรมุนีได้เห็นวัดใหญ่เมืองเพ็ชรบุรีแล้วก็ไม่จำเป็นต้องให้ออกไปอีก พระครูสุวัฒนสมณาจารย์หม่อมฉันได้พบ แต่ไม่ได้บอกเพราะหมายจะให้รับสั่งเสียก่อน ซึ่งจะรับสั่งให้หาขึ้นไปชี้แจงเสียก่อนนั้นดีแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระภัทรมุนีสมัครจะไปวัดใหญ่เพ็ชรบุรีอีกคราวหนึ่ง เพื่อจะตรวจตราให้เลอียด

ไปคราวก่อนเปนแต่เพื่อเที่ยว ความสังเกตจะไม่รอบคอบเหมือนดังไปด้วยธุระ ฯ พระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์นั้น ได้เรียกมาพูดเมื่อวันวานนี้แล้ว แสดงให้ทราบพระราชดำริห์ที่จะทรงทำนุบำรุงวัดราชาธิวาส แลการที่โปรดให้พระภัทรมุนีไปอยู่นั้น ใช่จะเปนเพราะความเสียหายในส่วนเธอหามิได้ ทรงยกย่องความเอาใจใส่ในการวัดของเธออยู่ แต่วัดเช่นนี้พระเช่นพระครูปลัดจะขึ้นไปไม่ถึงที่เจ้าอาวาสที่ต้องการพระมีความรู้มากขึ้นไป เมื่อทรงจับทำนุบำรุง จึ่งได้ทรงจัดไว้ทีเดียว เพื่อจะให้การติดต่อกันส่วนเธอมีพระราชประสงค์จะให้คงอยู่ที่นั่นแลเปนผู้รองเจ้าอาวาส เพื่อจะได้ช่วยจัดการงารให้สำเร็จดังพระราชประสงค์ เมื่อได้ทรงทราบความดีของเธออยู่ ในกาลข้างน่าก็คงจะทรงยกย่องให้ได้เปนพระราชาคณะในวัดนั้น อย่าให้วิตกไป ฯ พระครูปลัดมีความยินดี ที่ทรงทำนุบำรุงวัดนั้น พวกมิจฉาทิฏฐิจะได้เกรงพระบารมี ไม่กล้ารังแกวัด แลพระครูปลัดนั้น รู้จักประมาณตนดีอยู่ว่าเปนเสกันด์คลาส ก่อนแต่นี้เธอก็ได้ตั้งใจอยู่ว่า เมื่อสิ้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ก็จะร้องขอให้มีผู้ใหญ่ไปอยู่เปนเจ้าอาวาส ความประสงค์ของเธอมีแต่เพียงว่าจะอยู่ที่วัดนั้นเท่านั้น ฯ พระเหล่านี้รู้จักกันทั้งนั้น วานนี้ก็ได้พบกับพระภัทรมุนี ได้เจรจาสัมโมทนียกถากลมเกลียวกันดีอยู่ ฯ เปนอันได้แนะนำแล้วทั้งสองฝ่าย เข้าใจว่าคงจะเข้ากันได้เรียบร้อยตั้งแต่ต้นไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๓๑๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๙ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

หม่อมฉันมีความยินดีมาก ที่ได้ทราบทางรับสั่งให้พระครูปลัดเข้าใจชัดเจน ในความประสงค์ของหม่อมฉันอันตรงแท้เช่นนั้น วันนี้กรมหลวงดำรงว่าได้พบพระภัทรมุนี แต่ดูเหมือนจะเข้าใจว่าพระภัทรมุนีได้เห็นวัดใหญ่พอแล้วไม่ต้องออกไปอีก จะได้จดหมายไปถึงกรมดำรงให้ทราบในข้อที่พระภัทรมุนียังปรารถนาจะไปอีกครั้งหนึ่ง

กุฎีได้ลงมือซ่อมวันนี้ ได้ลงมือถางลานวัดแลถางถนน ในชั้นต้นนี้คิดจะจับพื้นแผ่นดินแลถนนให้เรียบเสียก่อนอื่น ได้กำลังดำริห์เรื่องหลักอินทขีล ในชั้นต้นนี้จะใช้หลักไม้เคี่ยมก่อน กำลังทำตัวอย่างจะส่งไปทำหลักด้วยศิลาแลงที่เมืองจันทบุรี เมื่อได้ตัวอย่างแล้วจะส่งขึ้นไปทำกำแพงเพ็ชรแลเมืองอุตรดิฐ หลักอินทขีลนี้จะปักตามแนวคูแลด้านเหนือรอบนอกกำแพงแก้วเปนเขตร์อีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะให้เห็นเปนวัดอย่างโบราณมั่นคง ข้อซึ่งได้ทูลว่าจะไม่จับแก้ไขพระอุโบสถอย่างใดนั้นเห็นจะไม่สำเร็จ พระอุโบสถเดิมของเขาเปนจั่นหับน่าหลัง ซึ่งถูกสไตล์กับโบถทูลกระหม่อมท่านไม่โปรด ถ้าเปนวัดที่ทรงปฏิสังขรณ์แล้วแก้เสียแทบทุกแห่ง เช่นวัดโมฬีโลกย์แลวัดราชาธิวาศนี้เปนต้น ก่อเปนหลังคาทรงเก๋งฝรั่ง แอบขึ้นไปกับผนังเดิมเปนหลังขวาง วางรางบนปลายผนังอยู่ได้สัก ๗–๘ ปีของใหม่กับเก่าก็แยกออกจากกัน เพราะใหม่กับเก่า

ย่อมต่อกันไม่ติด ซ้ำรางขึ้นไปก็จะถึงเส้นหนึ่ง จะปราบลานวัดให้เตียน ปลูกไม้ให้ร่มครึ้ม แลยกพระทรายบันดาศักดิ์ไปก่อในที่นั้นให้พ้นเปนทรายลานวัดเตียนอย่างวัดบ้านนอก คูซึ่งเปนเขตร์สีมาน่าวัดเวลานี้พระปล่อยให้สัปรุษปลูกศาลา เรียกว่าสันตสมาคม คร่อมลงไปบนนั้นเสียแล้ว เปนที่น่าเสียดายเปนอันมาก แต่มีท่าทางที่จะแก้ง่าย คือยกเลื่อนขึ้นไปเสียให้พ้นจากคู แล้วจะแต่งคูนั้นให้ชายรกเรียบแลช่วยขุดให้ลึกพอควร จะมีท่อไขน้ำจากในลำคลองท่อซึ่งมีประตูปิดเต็มอยู่เปนนิตย์ ให้เข้าไปเต็มอยู่ในลำรางนั้นเปนนิตย์ ปลูกบัวสายให้มีสีขาวสีแดง ถ้าจัดได้เช่นนี้ คูวัดนั้นจะเปนรมณิยสถาน เมื่อเข้าไปแล้วเห็นเปนที่เยือกเย็นร่มรื่น ที่เผาศพจะคงไว้ตามเดิม แต่จะจัดพื้นที่ให้สอาดเรียบร้อยตลอด จะพยายามชักชวนผู้มีบันดาศักดิ์ให้มาเผาศพในวัด ซึ่งจะเปนทางเกิดประโยชน์สำหรับรักษาวัด

ข้างฝ่ายการโรงเรียนนั้น จะได้เงินซึ่งกรมหมื่นมหิศรอุทิศทำอนุสาวรี แลโรงเรียน ประมาณสัก ๓๐,๐๐๐ บาท แต่ผู้ตายได้คิดตัวอย่างอนุสาวรีนั้นไว้ พอจะช่วยประจบประแจงให้เปนโรงเรียนได้ดี โรงเรียนนี้คิดว่าจะไปตั้งไว้ท้ายพระเจดีย์ริมกุฎีหลัง เพราะได้ทราบว่านักเรียนมาทางบกทั้งนั้น ถ้าหากว่าโรงเรียนอยู่ทางหลังเช่นนี้จะได้ไม่เข้าไปเกรียวกราวในหมู่กุฎี ส่วนกุฎีเก่าก็จะทิ้งให้คงอยู่ตามเดิม เพราะเห็นว่าจะไม่ถาวรไปเท่าไรนัก คงรักษาแต่พระตำหนัก บางทีจะเปลี่ยนเปนศาลาการเปรียญ ฤๅอะไรต่อไปตามเวลาที่ไม่มีเจ้าของอยู่

การที่คิดนี้ไม่ได้คิดเปนการปฏิสังขรณ์ดึงดัง คิดเปนการรักษาวัด ค่อยทำค่อยไป จะเขียนแผนที่ลงไว้เสียก่อน ว่าความปราถนาที่จะให้วัดนี้เปนอย่างไร เมื่อมีทุนฤๅมีเวลาควรจะทำได้เท่าไร ก่อย ๆ ทำไปกว่าจะทำได้เต็มตามแบบที่มุ่งหมาย เพราะเหตุฉนั้นจึงได้ต้องการเจ้าอาวาศที่จะมอบความคิดนี้ให้ไว้ ให้ค่อย ๆ ทำไป ถ้าจะมีนายด้านนายทางไปทำการซึ่งชำนานหลายปีกว่าจะสำเร็จมักจะจืดจาง ความคิดก็ลืมละลายไปเสียหมด

ข้อซึ่งจะให้พระภัทรมุนีมาอยู่ แล้วจะให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ซึ่งทำงานไม่ได้เอง ถานาทำแทน ให้พระภัทรมุนีมาอยู่ลอย ๆ นั้นไม่มีประโยชน์อะไรเลย พระภัทรมุนีต้องมาเปนเจ้าอาวาศทีเดียว ยกสมเด็จพระพุฒาจารย์ขึ้นเปนจางวาง ข้อที่จะปราบปรามกันไม่ลงนั้น หม่อมฉันไม่ใคร่จะกลัว เพราะไปหนุนหลังเธอแล้วเธอคงทำได้ ที่ว่าเดียวนี้เห็นว่าพระครูปลัดเธอก็ดีอยู่ ถ้าพระภัทรมุนีเอาไว้ได้ก็จะเปนกำลัง อย่าให้เปนพวกเขาพวกเราพวกเก่าพวกใหม่ได้แล้วเปนดี ถ้าหากว่าเอาไว้ไม่อยู่ก็ไม่เห็นจะเสียหายอันใด พระภัทรมุนีทำการได้แล้วก็แล้วกัน

เรื่องที่เปนห่วงโยมนั้น ที่วัดมีมากถมไป คงจะจัดให้อยู่ได้ในที่ใกล้ ๆ ถึงจะมีผู้ได้เช่าถือไปจากพระ ก็เห็นจะพอว่ากล่าว

ส่วนความคิดของหม่อมฉันนั้นเปนอย่างใหม่ กลับกันกับความคิดกรมพงษา พิเคราะห์เห็นว่า วัดราชาธิวาศนี้ ความคิดเดิมเขาเอากุฎีไว้ข้างเหนือ โบถไว้ข้างใต้ เหตุด้วยคลองวัดราชาธิวาศยืนแต่แม่น้ำขึ้นไปถึงถนนสามเสน กั้นระหว่างบ้านเขมรกับวัดเปนคลองลึกเรือเดินได้

ส่วนคลองข้างใต้ที่เรียกว่าคลองวัดราชาธิวาศเหมือนกันนั้น ปากคลองกว้างจริงแต่ข้างในเล็ก มาสุดทางเพียงท้ายพระเจดีย์ แล้วเลี้ยวตัดหลังวัดขึ้นเหนือไปบัญจบคลองด้านเหนือที่กล่าวแล้ว เห็นชัดว่าเปนแต่คูวัดเท่านั้น ไม่ได้ขยายขึ้นไปตลอดส่วนของวัดเช่นข้างเหนือ เหตุฉนั้นกุฎีเดิมด้านเหนือซึ่งยังเหลืออยู่เปนอันมากเวลานี้ เปนเรือนที่ทำอย่างประณีต ดีกว่ากุฎีซึ่งทำขึ้นใหม่ข้างใต้เปนอันมาก ข้อที่ไปมีกุฎีอยู่ข้างใต้นั้น เดิมเห็นจะมีแต่พระตำหนักที่ทูลหม่อมเสด็จไปประทับ แต่ครั้นเมื่อมีธรรมยุติการขึ้นในวัดนั้น เพื่อจะแยกให้เปนคนละคณะธรรมยุติกาจึงได้ไปอยู่ข้างใต้ ที่ข้างใต้ซึ่งปลูกกุฎีใหม่นี้คับแคบกระชั้นพระอุโบสถข้างหนึ่งคลองข้างหนึ่ง ข้างเหนือเมื่อมหานิกายไม่มีแล้วก็ทิ้งร้าง มีผู้ร้ายงัดรื้อเอากระดานไปเสียก็มาก เวลานี้พระครูปลัดต้องจ่ายพระไปเฝ้า เธอจึงอยากให้รื้อไปเสียข้างใต้ คิดเบิดข้างเหนือเปนสนามตามความคิดกรมพงษา ซึ่งหม่อมฉันเห็นว่าพระรักษาไม่ไหว เพราะที่กว้างถึงเส้นเศษ ยาวเกือบ ๓ เส้น

ครั้นเมื่อขุดคลองท่อตามแนวคลองคูวัดขึ้นแล้ว ปากคลองจะมีประตูน้ำซึ่งจะเปิดเข้าออกได้เปนเวลา การที่พระจะเอาเรือมาไว้ในคลองนั้นก็ไม่ได้ แลอยู่ใกล้ชิดตำหนักแพ ห่างจากทางเพียงสัก ๑๑-๑๒ วาทั้งลำคลองด้วย เห็นว่าจะไม่มีความศุข หม่อมฉันจึงได้คิดหมายจะทำกุฎีใหม่ ยกขึ้นไปไว้ริมคลองข้างเหนือ ในเวลานี้ถ้าพระกัทรมุขจะมา จะเข้าไปอยู่ในหมู่ข้างใต้น่าจะไม่สู้สดวก ไม่มีท่าทางเปนผู้ใหญ่ผู้น้อย เพราะเหตุที่ตำหนักสมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านอยู่ แต่พระครูปลัดเองยังต้องสร้าง

เรือนไม้ขึ้นในหมู่กุฎี พระอนุจรคงจะมีที่อยู่ เพราะเวลานี้กุฎีว่างด้วยพระมีน้อย แต่เห็นว่าให้อยู่ข้างเหนือดีกว่า ได้สั่งให้ไปโย้รวนกุฎีพระราชาคณะเดิม ซ่อมแซมขึ้นให้ทันพระภัทรมุนีมาอยู่ชั่วคราวนั้น ต่อไปคิดจะปลูกขึ้นใหม่ข้างริมคลอง ได้กะจะรื้อท้องพระโรงกรมหลวงบดินทรมาเปนหอนั่งพระภัทรมุนี โดยจะมีเทศนาอาการเปนหอสวดมนต์ก็ได้ จะรื้อเรือนกรมหมื่นนฤบาลแลเรือนในวังกรมหลวงบดินทรตามแต่จะต้องการมาปลูกเปนที่พระภัทรมุนีแลที่พระสงฆ์อยู่ เมื่อกุฎีใหม่แล้วย้ายไปขึ้นกุฎีจึงรื้อกุฎีเก่าซึ่งซ่อมแซมขึ้นชั่วคราวนี้ไปปลูกเข้าในแนวเดียวกัน ยื่นขึ้นไปตามคลองจนถึงคูท้ายวัด ถ้าหากว่ารื้อกุฎีเก่านี้ลงหมดแล้ว จะมีลานวัดในระหว่างกุฎีมาถึงพระอุโบสถ กว้างราวสัก ๑๗-๑๘ วาฤาบางทีแบ่งปันกันได้ เมื่อได้ความตกลงเช่นนี้แล้วจะให้ลงมือทำการซ่อมแซมกุฎีเสียทีเดียว เพราะวันจวนมากอยู่แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

ป.ศ. เรื่องวัดเครือวัลย์นั้น ขอให้ทรงเลือก แลฟังความสมัคของเธอด้วยก็ดี.

จ. ป. ร.

(ฉบับที่ ๑๑๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๕๑
วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๙ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระอุโบสถในวัดราชาธิวาศในที่ก่อฝากันนั้น พระครูปลัดเคยบอกว่า แตกจากกันแลฝนรั่ว ของก่อสร้างที่แก่งแย่งกันด้วยแบบอย่างในทางช่าง มักจะเปนมาก เช่นในวัดนี้เอง แก้ไขอย่างไรจะงามนั้น อาตมภาพเคยนับถือว่าทรงถนัดอยู่ หอระฆังเปนรูปกูบสี่น่าดูจะงามดี สมกับกุฎีที่เปนอย่างไทยเหมือนกัน เมื่อได้ปักอินทขีละแล้ว จะแลเปนวัดเก่าขึ้นมาก

เมื่อมีกำหนดวันที่พระภัทรมุขจะไปแล้ว ขอพระราชทานทราบล่วงน่า พอมีเวลาที่พระภัทรมุขจะได้ไปลำลาผู้หลักผู้ใหญ่แลแจ้งแก่สหาย เธออยู่ข้างจะเปนคนกว้าง ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๓)

สวนดุสิต

๕๑
วันที่ ๒๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์แล้ว วันนี้นึกจะให้ไปตามพระภัทรมุขแต่เห็นฝนตั้งมามากจึ่งได้งดเสีย คอยว่าจะตกไม่ตกอดไม่ได้ต้องไป ได้พบพระ

ครูปลัดแจ้งความตามที่รับสั่งให้มาบอกนั้นแล้ว ถนนหินทางแลพื้นวัดถางเตียน ดูเปนรื่นรมณีย์สถานแท้ ชอบใจขึ้นอีกมาก มีเก่งอยู่เรื่องหนึ่ง ไปนึกถึงซ้ำรั้มดั่งว่า พระครูปลัดว่าพวกมิจฉาทิษฐิจะไต้ไม่รบกวน จึงได้ถามพระครูปลัดว่า ทางริมคลองนั้นมีขโมยชุมฤๅ เพราะเวลานั้นขึ้นอยู่ริมคลอง พระครูปลัดว่าไม่รู้ชุมนัก มักจะเกิดขึ้นในเรื่องเปดไก่ พอเหลียวหน้าไปเห็นพระวิเศษสงครามเจ้ากรมฝรั่งแม่นปืนมายืนเฝ้าอยู่ในที่นั้น เลยบอกมอบพระวิเศษสงครามให้เปนโปลิศรักษาทางคลองนั้น เพราะบ้านพระวิเศษอยู่เกือบจะตรงกันข้าม กับที่ซึ่งจะสร้างกุฎีพระภัทรมุนีขึ้นใหม่ พระวิเศษอยู่ข้างจะอวดว่าชอบพอกันกับวัดนี้แต่รับรองแข็งแรงที่จะอุดหนุน เห็นว่าต่อไปภายน่าคงจะเรียบร้อย ด้วยเมื่อเวลาทูลกระหม่อมเสด็จอยู่วัดราชาธิวาศ ได้เคยชอบพอกันกับพระยาวิเศษสงคราม แก่ซึ่งยังมีชีวิตมาจนกระทั่งปีชวดฉศก งานเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ เวลานั้นชรามากแล้ว นำฉลองพระบาทเข้าไปถวายเปนของสมโภชคู่หนึ่ง รับสั่งทักทายโปรดปรานมาก จึงใช้คำตอบชอบใจว่าท่านกล่าวถึงที่เคยทรงคุ้นเคยมาแต่ยังทรงพระผนวช ท่านก็เคยเกื้อหนุนฉันเท่านี้ ถ้าพระสงฆ์วัดราชาธิวาศเดินตามปลัดซองทูลกระหม่อม ทำไมตรีกับเจ้าพวกเหล่านี้ไว้เห็นจะเปนประโยชน์ดี เพราะพวกเขมรไม่สู้จะเกะกะเหมือนพวกญวน วัดราชาธิวาศต่อบ้านเขมร ดีกว่าวัดส้มเกลี้ยงต่อบ้านญวนมาก

เรื่องกำหนดวันได้ส่งไปที่กระทรวงธรรมการ เลยหายสูญเงียบไป จะเปนด้วยเจ้าพระยา[illegible]ป่วยธุระไป การสร้างกุฎีก็ระงับไว้ได้สั่งกรมขุนสมมต

ให้จัดการอย่างชั้นกุฎีวัดปรินายกาวาศ ก็จะไปถวายบริจารที่นั่นเดียว แต่กรมขุนสมมตก็จะรับกินตัวเองเสียแล้ว ไม่ได้สมประกับเจ้าอธิการนั้น จึงไม่มีช่องที่จะพูดจาอันใดกัน เมื่อกำหนดวันที่ใดจะทูลให้ทราบล่วงน่า.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถ์วันวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว ความเปนไมตรีกับคนที่อยู่ใกล้เคียงเปนกิจจำเปนแท้ ผู้ครองวัดที่เห็นกาลไกลย่อมเอาใจใส่อยู่ ๆ ที่วัดส้มเกลี้ยงครั้งพระภัทรธรรมธาดายังอยู่ ได้วิวาทกับพวกญวนเสมอ จนถึงทำการให้เปนที่ทรงรำคาญก็มี แต่มาในชั้นหลังนี้ได้ยินว่าเรียบร้อยแล้ว ในไม่สู้ช้านักอาตมภาพได้ถามพระปลัดเย็นวัดนั้น เธอแจ้งว่าบัดนี้รู้จักกัน ไปมาหาสู่กันได้ เรื่องนี้เปนเพราะพระปลัดเย็นรู้จักผูกไมตรี พระรูปนี้ใจดี ได้เห็นในรายงานปฏิสังขรณ์วัดที่มายื่น รู้จักกับวังเจ้า บ้านข้าราชการแลราษฎรแถบนั้นทั่วถึง ได้กำลังวังแลบ้านเหล่านั้นช่วยปฏิสังขรณ์วัด เปนแต่ยังเซอะซะอยู่ อย่างไรก็ดี ยังรักษาวัดมาได้ยืดยาวในเวลาที่สมภารอาพาธทำอะไรไม่ได้ ๆ ฝ่ายวัดเขมา พระ

วินัยรักขิต เล่าว่าคุ้นเคยกับพวกแขกข้างวัดจนถึงขอแรงมาช่วยตัดต้นไม้ก็ได้ ฯ พระภัทรมุนีเองก็ว่าได้เคยทำไมตรีกับพวกแขกข้างวัดเหมือนกัน ได้คุ้นเคยตลอดไปถึงบ้านพระยาจุฬาราชมนตรี ฯ ที่วัดราชาธิวาศพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์(๑) แจ้งว่า พระครูปลัดขอตั้งโรงเรียน ก็มีความมุ่งหมายว่าจะมีทางชักนำเด็ก ๆ พวกมิจฉาทิฏฐิให้เข้าไปเล่าเรียนหนังสือ เพื่อจะได้มีใจดีต่อกัน ฯ ความคิดอันนี้ก็ได้มีอยู่ว่า เมื่อพระภัทรมุนีไปอยู่แล้วจะให้แผ่ไมตรีออกไปถึงกัน ฯ เมื่อวานนี้มีพระราชดำรัสแก่พระวิเศษสงครามเช่นนั้น ผลที่หวังไว้คงสำเร็จตลอดไป. ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

วันนี้เจ้าพระยาวิชิตบอกกำหนด ที่พระภัทรมุนีจะมาอยู่วัดราชาธิวาศ วันที่ ๔ เดือนกรกฎาคม เห็นว่าเวลาพอที่จะซ่อมกุฎีแล้วเสร็จ จึ่งอยากจะทูลเรื่องที่จะแห่อย่างไร

ขึ้นกุฎีแห่รถม้ามีมา ๓ ครั้งแล้ว เวลานี้เห็นเหมาะดีที่จะแห่ด้วยรถโมเตอร์คาร์ พอที่จะว่ากล่าวขอร้องกันได้ ในพวกเจ้านายแลข้าราชการ

---

(๑) ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จ

เห็นจะประมาณเกือบ ๔๐ รถ แต่เปนวิไสยของพวกที่เล่นโมเตอร์คาร์ อยากจะเดินทางให้ไกล จึ่งได้คิดกะการลงเปนเลาดังนี้

พระภัทรมุขมาจากวัดเครือวัลด้วยเรือหลวง ขึ้นท่าขุนนาง มีรถม้ารับไปส่งวัดบวรนิเวศน์ ขอให้ท่านผู้ที่จะมาส่งพระภัทรมุข ไปประชุมพร้อมกันอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ ตั้งต้นกระบวนที่น่าตำหนัก แล้วให้รถกระบวนน่าจอดต่อกันไป รถพระภัทรมุขให้คอยอยู่น่าพระอุโบสถ รถต่อลงไปให้จอดเลี้ยวไปตามถนนข้างวัดตลอดน่าพลับพลา หม่อมฉันจะไปรับเสด็จขึ้นรถด้วย จากน่าตำหนักจะออกน่านำกระบวน รถพระพุทธ พระธรรมรถหนึ่ง รถพระภัทรมุขรถหนึ่ง ถานาอันดับ ๔ รูปรถหนึ่ง มีรถกระบะบรรทุกเครื่องประโคม ๔ รถ รถอื่น ๆ นอกนั้นให้รับพระเถรานุเถรบรรดาที่จะมาช่วยในการขึ้นกุฎี ขึ้นรถโมเตอร์คาร์เที่ยวกันเสียก่อน คือจะเดินกระบวนไปตามริมกำแพง จนถึงสพานช้างคลองตลาด แล้วจึงเลี้ยวลงถนนสนามไชย ถนนราชดำเนิน ถนนเบญมาศแล้วมาเข้าถนนมังกรรำไปออกถนนซางฮี้ เลี้ยวลงถนนสามเสนไปเข้าถนนวัดราชาธิวาศ กระบวนรถจะไปจอดอยู่ในลานวัดที่น่าเมรุ พระภัทรมุขเข้าในโบถแลขึ้นกุฎีแล้ว มีการเลี้ยงน้ำชาทั้งพระแลคฤหัสถ์ผู้ที่ไปช่วย จะได้จัดผ้าขาวม้าไว้ให้พระภัทรมุขแจก เจ้าพระยาวิชิตต้องได้ผ้าม่วงตามแบบขึ้นกุฎี ครั้นเมื่อเลี้ยงแลแจกกันเสร็จแล้วตั้งกระบวนกลับเปนเสร็จการขึ้นกุฎี

ข้อสำคัญมีอยู่อย่างหนึ่ง แต่ทำไฉนจะรู้ว่าผู้ใดจะมาส่งบ้าง มากน้อยเท่าไรที่ควรจะขึ้นรถ ถ้ารู้จำนวนเปนเลาไว้แล้วพอที่จะกะรถให้

เหมาะได้ จะต้องทรงเปนพระธุระอย่างหนึ่ง เมื่อได้จัดรีวแล้วเสร็จ บอกที่นั่งในรถไปถวาย ต้องทรงเขียนก๊าดให้แก่เจ้าของรถว่าให้รับพระรูปนั้น ๆ ขึ้นรถ แลบอกให้พระรู้เสียด้วยว่าจะต้องขึ้นรถผู้นั้น ๆ ถ้าได้เช่นนั้น เจ้าของรถจะได้เที่ยวตามหาพระที่จะขึ้นรถของตัว พระก็จะได้ตามหาเจ้าของรถที่ตัวจะไปขึ้น เห็นว่าจะเปนการสนุกครึกครื้นดี กลัวอย่างเดียวแต่เรื่องฝน ถ้าหากว่าฝนตก รถที่เปนประทุนคงจะต้องเปียกบ้าง ไม่สนุกอยู่ข้อเดียวเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗ ๔๑

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว พระผู้จะไปส่งนั้นคงจะกำหนดจำนวนได้ยาก ชั้นผู้ใหญ่คงกำหนดได้ด้วยบอกลา แต่ชั้นผู้น้อยที่รู้แล้ว จะพึ่งไปเองด้วยความรู้จักกับพระภัทรมุนี คงกำหนดได้ยาก แต่การที่จะรับพระขึ้นรถนั้น มีทางจะจัดได้สดวก คือกำหนดพระที่เปนชั้นผู้ใหญ่ไว้ เมื่อยังพอจะไปได้อีก ก็ขยายออกไปกว่าจะพอแก่รถ เช่นนี้ เห็นจะเปนการสดวก จัดได้แต่ต้นไปทีเดียว ๆ จะรอคิดกับพระภัทรมุนีก่อน

เมื่อทราบการรำลากันเพียงไรแล้ว จึ่งจะจัดต่อไป ฯ การแห่ดูจะเปนการครึกครื้นอยู่ ถ้าฝนไม่ตก ฯ เจ้าพระยาวิชิตวงศ์จะได้ผ้าม่วงแจก ก็จะอิ่มเอมเอิบ บางคราวถึงต้องให้ไปเอาตัวมา ฯ อาตมภาพทูลขอของแจกพระผู้ไปส่ง เพื่อพระราชทานพระภัทรมุขด้วย ฯ แต่ก่อนเคยมี แต่ในชั้นหลังออกจะเลิกกันไป ฯ เปนของอะไร ๆ พอถือติดมือกลับไป พอได้กันกับผ้าขาวม้าที่จะแจกคฤหัสถ์ ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้มีจดหมายถามพระพิมลธรรม ในการจะขอพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณวัดโสมนัส ไปเปนเจ้าอาวาสวัดเครือวัลลิ์ พระพิมลธรรมยอมให้แล้ว แลได้เรียกพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณมาพูดเพื่อจะให้ไปวัดเครือวัลลิ์ เธอรับจะไปอยู่ฉลองพระเดชพระคุณแล้ว พระครูปลัดรูปนี้แม้ไม่ได้เปนเปรียญ แต่มีความรู้พอเทศนาแก่ชาวบ้านได้แลเปนคนอารีเห็นว่ามีสามารถพอจะรักษาวัดนั้นได้ ทั้งเปนสหชาตเคยได้รับพระราชทานพัดปีฉลูเบญจศกไว้แล้ว เปนคราวสมควรที่จะได้ทรงยกย่องด้วย ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๕๑
วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้ร่างใบนัดพระในการส่งพระภัทรมุขมุนีไปอยู่วัดราชาธิวาส ดังถวายมา ถ้าถูกต้องจะพิมพ์ให้พระภัทรมุขส่งแก่พระที่รับลา ได้พร้อมกับพระภัทรมุขกะรายชื่อพระที่เธอจะลา เลือกแต่ที่เธอรู้จัก รวมทั้งธรรมยุติกามหานิกาย ๘๑ รูปนอกจากอาตมภาพ แต่ยังไม่ได้นับพระวัดเครือวัลลิ์เข้าในนี้ ได้ถวายจำนวนที่แยกเปนราย ๆ มาแผ่นกหนึ่ง จะควรไปในขบวรได้ทั้งนั้นหรือจะเลือกคัดเพียงชั้นไรก็ได้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๙)

สวนดุสิต

๕๑
วันที่ ๒๔ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์เวลาวานนี้ฉบับ ๑ วันนี้ ๒ ฉบับ ไม่ได้ทูลตอบฉบับวานนี้ เพราะกำลังจัดกระบวน จะส่งจำนวนรถไปถวาย ที่จริงรถจะหาได้มากกว่าจำนวน ๔๒ คันแต่ขัดที่จอด กะกันว่าลานน่าเมรุจะจอด

ได้เพียง ๔๐ คันเท่านั้น ทั้งกระบวนที่จัดคราวนี้ รถที่เปนกระบวนน่าเปนรถย่อม ๆ ไม่ได้กะให้พระขึ้นถึง ๑๒ รถ ต่อถึงรถกระบวนพระภัทรมุขต่อไป จึ่งเปนรถพระไปส่ง ล้วนแต่เปนรถใหญ่ ๆ ได้บอกชื่อเจ้าของแลกะจำนวนพระที่จะนั่งได้ แลรถจะเดินเปนลำดับอย่างไรส่งมาถวายในซองนี้ด้วย กระบวนคราวนี้รถเล็ก ๆ ออกน่า รถใหญ่ตามหลัง รถที่รูปคล้าย ๆ กันเดินต่อกันเพื่อจะให้งาม แต่ถึงได้จัดลงเช่นนี้ก็จะรับพระไปส่งได้ถึง ๘๐ ขาดจำนวนบาญชีที่พระภัทรมุขเกาอยู่ ๓ รูปเท่านั้นเห็นว่าจะพอผ่อนผันได้ ทางเดินกระบวนได้แก้ไขไปบ้าง เพื่อจะไม่ให้ซ้ำทาง คือเมื่อมาทางถนนสนามไชยสนามหลวงแล้ว เลี้ยวลงถนนราชินี ไปออกถนนสามเสน แล้วเลี้ยวถนนกรุงเกษม ทางน่าวัดมงกุฎกระษัตริย์ ไปเข้าถนนเบญมาศ แล้วไปเลี้ยวมังกรรำตามเดิม นอกนั้นใบนัดก็เปนอันถูกต้องดีแล้ว วิตกแต่เรื่องฝน ถ้าฝนตกลงมาแล้ว จะลำบากหนักหนา แต่ไม่มีทางแก้ ในเวลาเดินทาง ส่วนที่วัดนั้นจะต้องปลูกโรงใหญ่ต่อศาลาสันตะสมาคมไว้เปนที่พักแลที่เลี้ยงน้ำชา แต่อย่างไร ๆ ถ้าฝนไม่ตกได้นั้นเปนอย่างดี หลังคาที่วัดอยู่ข้างมีน้อย มีศาลาก็ออกไปอยู่เสียห่างเหลือเกิน แลไม่น่านั่งเลย ถ้าจะแยกไปนั่งตามศาลาก็จะขาดความครึกครื้นหมด จึ่งจำเปนจะต้องให้จอแจอยู่ที่น่าพระอุโบสถนั้นเอง ของแจกพระก็หาได้แล้ว

พระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณตกลงจะไปอยู่วัดเครือวัลนั้นดีแล้ว ได้เทียบที่พระราชาคณะไว้ แลพระครูสุวัฒนสมณาจารย์ คิดจะรอไว้ก่อนสักหน่อยหนึ่ง พอให้การวัดวาเรียบร้อยขึ้นอีก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

ป. ล. เรื่องพระที่จะขึ้นรถ ใครจะขึ้นรถใครบางเจ้าของมีความปรารถนาอยู่บ้าง ถ้าทรงจัดให้พระกับคฤหัสถ์เจ้าของรถถูกคอกันจะเปนที่พอใจสดวกดี แต่ที่เจ้าของรถไม่รู้จักพระเลยก็มาก ใครขึ้นรถใครก็จะใช้ได้วังแต่คนที่คบพระให้ถูกใจ ๒—๓ รถเท่านั้นก็พอ หม่อมฉันคงจะไปถึงวัดบวรนิเวศน์ก่อนเวลาบ่าย ๔ โมง หรือพอ ๔ โมง เมื่อดูกระบวนเสร็จแล้ว จะเชิญเสด็จขึ้นรถมาด้วย ล่วงน่ามาคอยรับอยู่ที่วัดราชาธิวาสทีเดียว เช่นนั้นจึงจะได้เห็นกระบวนตลอด แลจะได้แก้ขัดข้องบางอย่างอันจะเกิดขึ้นที่วัดด้วย.

จ. ป. ร.

บาญชีรถยนต์

๑—รถบันฦาฤทธิ์	กรมหมื่นราชบุรี	นำกระบวน
๒—รถออมนิบัส	ทหารบก	แตรวง
๓—รถจำปาห้อยหู	กรมขุนสรรพสาตร์	แห่
๔—รถชมภูห้อยบ่า	กรมหลวงดำรง	,,

๕—รถอากาศประกาย	กรมหลวงประจักษ์	แห่	
๖—รถปทุมรัตน	กรมหลวงเทวะวงษ์	„	
๗—รถออมนิบัส	สมเด็จพระบรมโอรส	ปี่พาท	
๘—รถพลดิเรก	กรมหมื่นกำแพงเพ็ชร	แห่	
๙—รถเมฆขลา	กรมหมื่นนราธิป	„	
๑๐—รถสิบคชประชุม	หลวงนาวา	„	
๑๑—รถอัศวพาหน	พระยาศรีสหเทพ	„	
๑๒—รถกฤศณจักร์	พระยาจักรปาณี	„	
๑๓—รถกำลังสิงห์	หลวงสวามิภักดิ์	„	
๑๔—รถออมนิบัส	ทหารบก	กลองแขก	
๑๕—รถตราจักร์	กรมหลวงดำรง	รับเจ้าพระยาวิชิตวงษ์	นั่งได้ ๔
๑๖—รถสละสลวย	ของหลวง	รับพระพุทธรูปพระธรรม	นั่งได้ ๔
๑๗—รถไอยราพต	ของหลวง	รับพระภัทรมุข	นั่งได้ ๔
๑๘—รถกระสวยทอง	ของหลวง	รับถานานุกรม	นั่งได้ ๔
๑๙—รถลำยองทาบ	ของหลวง	รับพระอันดับ	นั่งได้ ๔
๒๐—รถทรงหณุมาณ	สมเด็จพระบรมโอรส	พระส่ง	นั่งได้ ๒
๒๑—รถวิมานลอย	สมเด็จพระบรมราชเทวี	„	นั่งได้ ๔
๒๒—รถสินาศนรินทร	พระยาวรพงษ์	„	นั่งได้ ๖
๒๓—รถเตร็จฟ้า	สมเด็จกรมพระ	„	นั่งได้ ๔
๒๔—รถอรรคนิวาศ	สมเด็จกรมขุนนครสวรรค์	„	นั่งได้ ๔

๒๕—รถสมิงทอง	พระองค์เพ็ญ	พระส่ง	นั่งได้ ๔
๒๖—รถรามประพาศ	กรมหลวงนเรศร์	,,	นั่งได้ ๓
๒๗—รถกระบวนช่าง	กรมหมื่นกำแพงเพ็ชร	,,	นั่งได้ ๓
๒๘—รถคชากฤษณ์	สมเด็จกรมขุนพิศณุโลก	,,	นั่งได้ ๓
๒๙—รถกลกำบัง	สมเด็จกรมขุนนครราชสิมา	,,	นั่งได้ ๔
๓๐—รถบราเซี่ย	พระองค์วุฒิไชย	,,	นั่งได้ ๓
๓๑—รถอินทร์สมานพล	กรมขุนสรรพสาตร์	,,	นั่งได้ ๔
๓๒—รถอจลศรัทธา	กรมขุนสมมต	,,	นั่งได้ ๓
๓๓—รถพ่องฟ้า	สมเด็จกรมขุนลพบุรี	,,	นั่งได้ ๓
๓๔—รถเรโนต์	พระสรรพการ	,,	นั่งได้ ๓
๓๕—รถสุรางค์สำเริง	เจ้าพระยาสุรวงษ์	,,	นั่งได้ ๓
๓๖—รถอาทิตมณฑล	กรมหมื่นจันทบุรี	,,	นั่งได้ ๒
๓๗—รถพลอยนพเก้า	สมเด็จพระบรมราชเทวี	,,	นั่งได้ ๒
๓๘—รถพลโกษี	หลวงสุนทรโกษา	,,	นั่งได้ ๒
๓๙—รถอินทร์ธนู	พระยานรฤทธิ์	,,	นั่งได้ ๒
๔๐—รถชูเชิดชื่อ	พระยาพิพัฒน์	,,	นั่งได้ ๒
๔๑—รถออมนิบัส	ทหารบก	เล่าโก๋ กรมเมือง	
๔๒—รถอาศน์พระยม	พระยาสุขุม	รั้งกระบวน	

(ฉบับที่ ๑๒๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายบาญชีรายชื่อพระที่กะไว้เพื่อจะให้ขึ้นรถนั้น ๆ ได้เลือกพระที่รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าของรถเฉลี่ยกันไป แต่ไม่ครบทั้งนั้น มีว่างต้องเติมพระอื่นเข้าด้วย ในพระเองก็จัดตามที่เห็นว่าคุ้นเคยกันเปนพื้น ๆ ในพระเหล่านี้ที่ยังจะเปลี่ยนแปลงมีอีก ได้ทราบเมื่อเขียนบาญชีแล้ว เช่นพระศาสนโสภณอาพาธไปไม่ได้ สมเดจพระพุทธโฆษาจารย์กับพระอุบาฬีที่เข้าใจว่าอาพาธแลง่อนแง่น มีตั้งใจว่าจะมา ๆ แลในบาญชีที่กะไว้นี้ ยังเว้นไว้อีก ๓ ชื่อ เพื่อจะต้องแก้ไข ๆ อีกประการหนึ่ง เมื่อเรียงบาญชีนี้ ได้นึกถึงที่นั่งเจ้าของรถ ไม่ทราบแน่ว่าเจ้าของรถอไรจะนั่งไปในที่คนขับหรือจะนั่งไปกับพระ ถ้ารถที่เจ้าของจะนั่งข้างใน จะถอนพระรูปที่สุดออกเสีย ๆ การที่จัดดังนี้ ถ้ายังไม่สดวกหรือจะดีขึ้นด้วยประการใด ขอพระราชทานพระราชดำริห์ด้วย ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ที่ทรงกะพระขึ้นรถมานั้นเข้าทีดีมาก กำหนดคนนั่งที่จดมาในบาญชีนั้น เจ้าของกะมาทั้งสิ้น รถที่เขาจะขับเองเขาจึ่งได้รับพระถึง ๔ ที่เขากะ ๓ ก็ด้วยเหตุที่ตัวเขาคิดจะไป ถ้ากะเท่าจำนวนที่จดไปในบาญชีรถแล้วไม่มีพลาด

น่าสงไสยอยู่แห่งหนึ่ง ที่พระวรญาณมุนีแกเคยเปนคู่ความกับพระยาพิพัฒน์ ๆ แพ้ด้วย หม่อมฉันเปนผู้วินิจฉัยเอง จะชอบกันฤๅยัง ที่จริงบ้านนั้นใกล้ดี แต่แกเปนมิจฉาทิฐิอยู่ก็ไม่ไว้ใจ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ตามพระกระแสที่พระราชทานมา อาตมภาพได้ถอนพระวรญาณมุนีจากรถพระยาพิพัฒน์โกษาไปรถพระยานรฤทธิ์ราชหัช เปลี่ยนพระมหาโคลจากนั้น ไปรถพระยาพิพัฒน์ ๆ พระศาสนโสภณไปไม่ได้ ได้เติมสมเดจ

พระพุทธโฆษาจารย์ผู้จะไปได้ในรถ สมเดจกรมขุนนครสวรรค์ ๆ พระธรรมธราจารย์ไปไม่ได้อีกรูปหนึ่ง ได้เติมพระอุบาฬีผู้จะไปได้ในรถเจ้าพระยาสุรวงศ์ ๆ ส่วนยังว่างอีก ๓ นั้น รถพระองค์จุฬาไชยเติมพระปลัดชื่นบาเรียนวัดสัมพันธวงศ์ รถกรมขุนสมมตเติมพระครูวราโภควัดนี้ รถสมเดจกรมขุนลพบุรีเติมพระครูขันตยาคมวัดเทพศิรินทร์ ๆ

อนึ่งพระภัทรมุนีบอกว่า มีรถบอกช่วยอีก ๔ หลัง พระองค์เจ้าพระสถาพรจะหามาหลัง ๑ พระเจริญราชธนหลัง ๑ หลวงชลภูมิพานิชหลัง ๑ นายกันหลัง ๑ จะควรอย่างไรสุดแล้วแต่จะโปรด พระเจริญราชธนกับหลวงชลภูมิพานิชเขาเปนศิษย์อาตมภาพอยู่ด้วย เมื่อมีการเช่นนี้ขึ้น ก็คงจะปรารถนาที่จะมีส่วนด้วยกระมัง ๆ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒๓)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายที่ประทานมาวันนี้ได้รับแล้ว รถช่วยได้ บอกกรมหลวงนริศให้เข้าต่อท้ายกระบวน ดังไล่แต่เจ้าสถาพรเธอจะไปเอามาจากไหน กลัวพระภัทรมุนีจะฟังผิด พบวันนี้ถามดูก็ยังไม่เข้าใจ รถจะขาดไปเสียหลังหนึ่ง

แล้ว ตุ๊ก [๑] ถูกห้ามไม่ให้มาเฝ้าเพราะเกิดกาฬโรคขึ้นในบ้าน อาลวาดใหญ่ เพราะหม่อมฉันเกณฑ์ให้เปนผู้แต่งดอกไม้รถที่จะรับพระ ๔ รถ แลจัดซื้อ ของแจก ถ้าต้องขังจะไม่ทำอะไรหมด ว่าเปลี่ยนมันจะติด ตุ๊กอาลวาดมาก เพราะเหตุที่แกไม่เชื่อ กรมสมมตนำเนิ่งส่งปล่งจัดที่เดียว บอกว่ามันให้รู้สึก แต่ครั่นตัวแลปวดนั่นปวดนี่ร่ำไป เจ็บที่บ้านตุ๊กนั้นมันก็ชอบกลอยู่บ้าง ตาย ติด ๆ กัน ๓ คนลูก ๒ คนพ่อคนหนึ่ง เปนเจ้ากรมกรมสรรพสาตร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗ [๕๑]

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้จดหมายถามพระองค์เจ้าพระสถาพรแล้ว เธอตอบมาว่า ได้พูดแก่พระภัทรมุขว่า ถ้าต้องใช้รถมอเตอร์ไปส่ง เธอจะยืมของหลวงวุฒิสารไป แต่เมื่อมีรถสำหรับเธอแล้ว เธอไม่ได้คิดจะเอามา ๆ

อนึ่งรถของกรมขุนสรรพสาตรที่จะขาดไปนั้น จะมีรถแทนหรือจะต้องเกลี่ยไกล่ในรถสมทบจะได้คิดจัด ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

---

(๑) กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

(ฉบับที่ ๑๒๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งรถกรมขุนสรรพสาตรชาตไปรถหนึ่งนั้นหาแทนได้ง่าย เช่นกรมมรุพงษ์ก็ไม่ต้องถูกเกณฑ์ ได้สั่งกรมหลวงนริศให้หาเติมขึ้นแทน เว้นแต่รถถ้าเกณฑ์ชนิดใดจะเข้าลำดับไหนให้ทูลไปให้ทรงทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๖)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล ให้ทรงทราบ.

หม่อมฉันรู้สึกว่าขาดความรู้ในเรื่องศาสนา นึกอะไรไม่คล่องทางหนึ่ง คือเรื่องอุปมาธรรม อย่างเช่นเขียนวัดบวรนิเวศ วัดบรมนิวาศสองแห่งนี้ มีเรื่องเปนคำอุปมาทั้งนั้น ไม่ใช่เขียนถ่ายแผนที่ฝรั่งเหลว ๆ หม่อมฉันอยากจะทราบอุปมานั้นทั้งหมดว่ามีกี่ข้อ ทางมาอย่างไร

สองวัดนั้นท่านเขียนเปนรูปฝรั่ง ว่ามนุษย์เวลาไม่รู้ ๆ เห็นผิดอยู่ เพื่อจะได้เขียนถ่ายจากรูปภาพฝรั่งให้แปลก ๆ ตา

ส่วนที่หม่อมฉันต้องการนี้ จะมาผูกเปนลายรูปภาพ ถ้าเหมาะดี จะได้ใช้ในวัดราชาธิวาศ เข้าใจว่ารูปเขียนสองวัด มีจาฤกแผ่นศิลาเชิงผนังฤๅแห่งใดที่พอจะคัดได้ ถ้าไม่มีขอได้โปรดทรงพยากรณ์ปฤษณานั้นประทาน ว่าภาพเช่นนั้นได้แก่ธรรมเช่นนั้น ๆ จะเปนกำลังช่วยความคิดมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ ๑๖ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว รูปภาพที่เขียนผนังโบสถ์วัดนี้นั้น มีคำจารึกอยู่ที่ลายคั่นข้างบน ได้ลอกไว้ก่อนแล้ว ขอพระราชทานถวายมา ๆ ส่วนที่วัดบรมนิวาส ยังรอพระญาณเรักขิต ให้คัดส่งมา ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒๘)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายประทานคำจาฤกรูปภาพ ที่เขียนพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน์มานั้นได้ตรวจแล้ว คำเปรียบนี้เข้าใจว่า เขาจะได้เปรียบไว้แต่ก่อนแล้วมีบ้าง ทำเทียบขึ้นใหม่บ้าง จะเปนเช่นนั้นฤๅไม่

คำเปรียบบางข้อดูพอจะเขียนได้ แต่เปรียบบางข้อไม่น่าจะเปนรูปภาพได้ ทั้งเปนอุปมามีใจความอย่างเดียวกันทั้งหมด ต่างสิ่งซึ่งยกมาเปรียบอยู่ข้างจะจืด

กรมหลวงนริศว่า ได้ทูลเรื่องคำเปรียบที่เธอเห็นว่าจะใช้เปนอศุภได้ทรงรับว่ามีอยู่ ถ้าได้ทางนั้นจะแยบคายดี

การวัดราชาธิวาศยิ่งคิดไปก็ยิ่งยากขึ้น เพราะพิจารณาเข้าก็เห็นหลักตอที่กีดขวาง ไม่เปนการง่ายเลย โทษต้องถึงเอาอินยิเนียร์กรมโยธามาตรวจ แลจะต้องเจาะลงไปดูรากผนังที่ร้าว อยู่ข้างจะมีความหวาดหวั่นกลัวว่าถ้าประทุกอิงอาไศรยผนังเดิมหนักเข้า รากไม่บริบูรณ์จะยุบลงไปได้ พิเคราะห์ดูโดยถ้วนถี่ เปนความเห็นส่วนตัวหม่อมฉันเอง เห็นว่าในหมู่พระอุโบสถนี้ น่าจะไม่มีสิ่งใดซึ่งทำแต่ครั้งกรุงเก่าได้เหลืออยู่เลยดูโดยฝีมือแลท่วงที พระอุโบสถเปนฝีมือแผ่นดินพระนั่งเกล้า ที่หลังฉลอง

ก่อนอาวาศเก้าคราวกัน[๑] กำแพงแก้วศาลาคู่ ศาลาการเปรียญ กุฎีเปน ฝีมือแผ่นดินพระนั่งเกล้าทั้งนั้น การแผ่นดินทูลกระหม่อม พระเจดีย์ ประตูสี่ทิศ หอระฆัง สพานเก่ง สพานน้ำ ในพระอุโบสถก็มีแต่เก่งขวาง น่าขวางหลังแลสพานน้ำอีกแห่งหนึ่งเท่านั้น ยกเสียแต่ที่พระตำหนัก พระเจดีย์นี้น่าจะเปนพระเจดีย์เดิม เสกเสริมให้ใหญ่เหลี่ยมแปลงเปนกลม เหตุฉนั้นจึงได้ผิดสูญไม่ตรงกับพระอุโบสถ หอพระ ๒ หลังก็เปนหอพระใหม่ ไม่มีสิ่งใดที่อายุเกิน ๘๐ ปีสักอย่างเดียว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗ [๔๑]

ขอถวายพระพร

ข้อความในคำจารึกรูปภาพในโบสถ์วัดนั้น ได้พบที่มาโดยมากที่เปนคำตรง เช่นเปรียบว่าเปนนายสารถี นายสำเภา แพทย์ผ่าลูกศรเปนต้น

---

(๑) พระอาราม ๙ ที่ว่านี้ คือ ๑ วัดราชโอรส ๒ วัดพลับ ๓ วัดสังกระจาย ๔ วัดท้ายตลาด ๕ วัดอรุณ ๖ วัดระฆัง ๗ วัดพระยาทำ ๘ วัดสุวรรณาราม ๙ วัดสระเกศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ซ่อมสำเร็จ ฉลองเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔

ที่อาศัยนั้ย เช่นเปนดังดอกบัวบาน ที่ได้ในคาถา ยถา สังการธานัสฺมึ แต่ในคาถานั้นเปรียบของอริยสาวก และเขาหิมพานต์ ที่ได้ในคาถาว่า ทูเร สันโต ปกาเสนฺติ หิมวันโตว ปัพพโต แต่ในที่นั้นเปรียบของสัตบุรุษ อุปมาบางข้อไม่ดี เช่นเปรียบพระพุทธเจ้าเปนผู้ให้สมานกล่าวคือพระพี่เลี้ยง พระสงฆ์เปนพระราชกุมาร ข้อความที่ซ้ำ ๆ กันเข้าใจว่าเปนเพราะมุ่งความในบาฬีนั้นเอง เช่นพระพุทธเจ้าเปนแพทย์ผ่าลูกศรหมายว่าเปนผู้รับรงับทุกข์โศกที่เสียดใจ เปนหมอรักษา หมายว่าเปนผู้ให้ปัญญา แต่เขียนเปนรูปภาพดูซ้ำกัน ๆ

เรื่องอุปมาธรรมเนื่องด้วยอศุภ ที่กรมหลวงนริศคิดจะเขียนนั้นเข้าทีมาก แต่เกรงจะหาได้ไม่ครบเท่านั้น ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๓๐)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ความคิดกรมหลวงนริศเปนความคิดช่างอย่างดีแต่คิดจะง่าย ถ้าได้มุ่งใจจะคิดไปทางที่พูดแล้ว ข้อที่หาไม่ได้นั้นไม่ต้องคิดหาทางเปลี่ยน

ปล่อยติดจนอยู่เพียงเท่านั้น ต้องคอยบากหัวออกจากที่ชัดช้อง แลนำให้เดินไปทางใหม่ที่เปนร่องลึก แลไม่ใช่ทวนกระแสความคิดของแก ถ้าหากว่าเปนทางที่ทวนกระแสก็แจวพายไม่ขึ้น

ข้อซึ่งจะคิดหาข้อความให้ลงกับอศุภ ๑๐ นั้นหม่อมฉันเห็นไม่สำเร็จได้ เพราะตามความคิดหม่อมฉันที่ไม่ถนัดในทางอศุภกรรมฐาน มิใช่ไม่ได้เรียน แต่ไม่มีวาศนาที่จะพิจารณาอศุภกรรมฐานได้ เห็นไปเสียว่าข้อที่แยกไว้นั้นไม่สู้แยบคายสมควรแก่ความพิจารณาส่วนตัวเห็นเปนซ้ำซากไป จะหาคำเปรียบที่ไหนให้ได้ครบถึง ๑๐ แต่พิจารณาตามยังไม่ใคร่เห็นเสียแล้ว ความคิดกรมหลวงนริศเดินไปทางเทวทูตซึ่งมีชราพยาธิเข้าไปปน ก็ไม่คงอยู่ในอศุภได้แล้ว เหตุไฉนจะไม่ปล่อยให้กว้างไปอย่างอื่นบ้าง เรื่องที่จะเขียนจำจะต้องทำธรรมให้เปนรูป ถ้าหากว่าจะไม่มีรูปจำจะต้องใช้อุปมา ข้ออุปมาที่จะเขียนให้งามไม่ได้ เช่นเมฆฝนตกเขียนได้แต่ไม่งาม อุปมาที่เขียนไม่ได้เช่นความอุ่นใจเช่นนี้ ก็ไม่เปนประโยชน์อไร เพราะฉนั้นถ้าหาเรื่องอไรให้เหมาะ ๆ ไม่เคยเขียนที่ไหนเขียนขึ้นเห็นจะงามแลแปลกดี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ๆ เรื่องที่จะเขียนไม่จำกัดเฉพาะอศุภแล้วยังจะเลือกได้อีก ๆ เรื่องที่น่าเขียนนั้น ที่อาจแสดงข้อธรรมโดยบุคคลาธิษฐาน เช่นธิดามาร ๓ คนพากันมายวนพระพุทธเจ้า แลเรื่องอุปมาเช่นพระพุทธเจ้าเข้าพระทัยฝึกหัดบุรุษที่พอฝึกได้ ดุจนายสารถีฝึกม้า แต่เรื่องเช่นนี้ ต้องเลือกเพื่อเขียนรูปภาพเข้าทีได้ด้วย ๆ ข้อว่าพระพุทธเจ้าเปนผู้ให้อุ่นใจนั้นออกจากศัพท์ว่า อัสสาสโก แต่ถึงอย่างนั้น ยังนึกไม่ออกว่ารูปภาพเขียนไว้อย่างไร ไปดูเห็นเปนรูปฝรั่งแต่งอย่างบาดหลวงยืนอยู่สักสองสามภาพ เหี่ยวเต็มที่ แต่พาให้เข้าใจว่า เทียบพระเยซูที่พวกฝรั่งยกว่าเปน Saviour ของเขา ๆ

อนึ่งเมื่อวานนี้ พระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์ พาพระครูธรรมรักขิตวัดราชาธิวาสมาหา ยื่นบาญชีบอกบุญของพระครูสังฆรักขิตเพื่อจะปฏิสังขรณพระอุโบสถแลพระตำหนักตามที่คิดไว้ เมื่อทรงจับปฏิสังขรณพระอาราม จึงมีความยินดีจะขอถวายเพื่อน้อมเข้าในการพระราชกุศล ๆ แต่ทรัพย์รายนี้เดิม ๓,๕๐๒ บาท ๔๐ อัฐ จ่ายเปนค่ากระเบื้อง ๑๓๐,๐๐๐ แผ่นแล้ว คงเหลือแต่ ๒,๑๔๗ บาทถ้วน แต่มีกระเบื้องมุงหลังคาอยู่เต็มตามจำนวนนั้น ๆ พระครูรูปนี้ก็ไม่ปรองดองกับพระครูปลัด จัดการ

บอกบุญก็เปนตามลำพัง ไม่รู้กัน ความพึ่งปรากฏขึ้นว่าเธอได้บอกบุญมีผู้บริจาคไว้ เมื่อทรงจับทำนุบำรุงวัดนั้นขึ้นถึงจะเปนเช่นนั้นก็ตาม อาตมภาพได้พูดยกย่องให้เธอมีใจว่าได้เอาใจใส่ในการวัด แลพูดแก่เธอว่าจะนำเฝ้าในเวลาเสด็จวัดนั้น แต่บาญชีที่ยื่นนั้น ยังต้องสอบชื่อแลแก้ให้ถูกต้อง เสร็จแล้วจะได้นำเฝ้าในเร็ว ๆ นี้

ฝ่ายพระครูปลัดก็มีทายกจะบริจาคในการปฏิสังขรณราวสัก ๘๐๐ บาท เธอแนะให้ถวาย เขาก็ยินดีตาม ถ้าเปนความควร จะขอพระราชทานโอกาศให้เจ้าของได้เฝ้าถวายเองในเวลาที่เสด็จวัดนั้น ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๓๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งทรงพระดำริห์ว่า เรื่องที่แสดงข้อธรรมโดยบุคคลาธิษฐาน จะเขียนได้นั้นถูกแล้ว คำเปรียบอุ่นใจที่ถึงเขียนรูปพระเยซูฤาบาดหลวงลงนั้น ถ้าเปนหม่อมฉันทำเห็นจะถูกนินทาบ้าง ทูลกระหม่อมท่านเปนผู้ที่คนทั้งปวงเชื่อเสียแล้วจึงไม่มีใครรู้สึก

กระเบื้องรายพระครูสังฆรักขิตเรี่ยรายนั้นได้เห็นแลได้ถามเรื่องไม่ได้ความจากพระ ได้ความจากคฤหัสถ์ในวังว่ามีการเรี่ยรายก่อนนานหน่อยหนึ่ง

แต่ได้ถือวิสาสะสั่งพระยาสามภพเมื่อ ๒ วันมานี้เอง ว่ากระเบื้องที่จะมุงศาลาแลมุงกุฎีไม่พอก็ให้เอากระเบื้องที่พระเรี่ยรายนี้ใช้ อย่าเพ่อให้เชดมุงพระอุโบสถเลย เพราะพระอุโบสถจะแก้ไขใหม่ แต่ไม่ทราบเรื่องที่จะปฏิสังขรณ์พระตำหนัก เงินที่เรี่ยรายได้กับทั้งค่ากระเบื้องได้ปฏิสังขรณ์พระตำหนักดีแล้ว หม่อมฉันยังไม่ได้ให้ตรวจการว่าจะเสียหายมากน้อยเท่าใด แต่กรมสัวสดิแจ้งว่าดูเหมือนเสาจะขาด ด้วยเห็นผุภายในทรุดลง

การวัดราชาธิวาสนี้ หม่อมฉันเห็นจะเข้าลักเสียแล้ว การที่คิดไว้ว่าจะทำพอให้เรียบ ๆ อย่างแต่ก่อน ค่อย ๆ เดินไปหาความสมบูรณ์เห็นจะไม่มีอะไรเหลือที่จะไม่ได้จับทั่วทั้งวัด เปลี่ยนเปนคนละวัดกับแต่ก่อนทีเดียว ได้บอกเรี่ยรายได้เงิน ๔๐,๐๐๐ เศษ จะทุนขึ้นมาได้บ้างแต่งานยังมาก

ถวายรายงาน เวลานี้กำลังจัดการคิดเรื่องที่จะทำกุฎี มาปรากฎว่าการที่จะป้องกันพวกมิจฉาทิฐิ เห็นจะป้องกันได้แต่ที่มาข่มเหงตรง ๆ แต่เรื่องขโมยนี้ไม่ว่าสัมมาทิฐิฤๅมิจฉาทิฐิ เขาบอกว่าที่กระดานจะหายสัก ๒ แผ่น จึงตกลงคิดบัญจบกับความคิดเดิม ได้ไปตรวจดูคลองข้างเหนือวัดเห็นตื้นเขินที่ปากคลอง ทั้งดินข้างวัดทลายไปในคลองเสียมากที่วัดแถบข้างเหนือลุ่มอยู่ส่วนหนึ่ง จึงสั่งให้ขุดคลองทิ้งดินขึ้นแต่งฝั่งข้างวัดแล้วลงเขื่อนก่อกำแพงกันทางริมคลองที่ต่อกับบ้านฝั่งตลอดทั้งแถบ ให้มีประตูเปิดปิดเปนท่าน้ำ ห้ามคนไม่ให้เดินผ่านหมู่กุฎีได้ เพราะทุกวันนี้เดินลุยกันอยู่ทั่วไปทั้งวัด แลจะให้ปลูกท้องพระโรงกรมหลวงบดินทรหลังหนึ่ง รื้อกุฎีสมเด็จพระวันรัตไปปลูกหลังหนึ่ง เรียงกันตามเหนือตามใต้ มีกุฎีสำหรับผู้ปฏิบัติอยู่ข้างหลังริมคลอง นอกชานแล่นถึงกัน

ทั้ง ๓ หลัง เปนกุฎีสมเด็จพระพุฒาจารย์ ตำหนักกรมหลวงบดินทร หลังเดียวกับกุฎีอีก ๒ หลัง นอกชานแล่นถึงกัน มีชานดินลงไปจนถึงคลอง เปนส่วนพระภัทรมุนี แต่นอกชานพระภัทรมุนีกับนอกชานสมเด็จพระพุฒาจารย์ ถึงกันใช้หอน้ำอันเดียวกัน สำหรับไปภายน่ารวมเข้าเปนคณะเดียวได้ ตั้งมาจนถึงถนนนั้น คราวนี้ก็จะคณะพระครูปลัดซึ่งจะย้ายจากข้างใต้ขึ้นมาข้างเหนือ ต่อนั้นไปจะเปนกุฎีสามัญจนตลอดถึงคูหลัง คงจะเปนอีก ๒ หมู่ เห็นว่าจะเปนที่พอเพียงกันดี หมู่สมเด็จพระพุฒาจารย์แลหมู่พระภัทรมุนี กับหมู่หลังต่อไปอีก ๓ หมู่ คงจะแล้วได้ในราวออกพรรษา แต่นึกว่า ถ้ากุฎีใหญ่ ๆ ยังไม่แล้ว จะทำกุฎีเล็ก ๆ ให้แล้วเสียให้เสร็จ ย้ายคณะพระครูปลัดไปอยู่ในเวลาออกพรรษา จะย้ายกุฎีข้างใต้ขึ้นมาข้างเหนือ คงจะแล้วสำเร็จภายในเดือนสี่

เมื่อย้ายสมเด็จพระพุฒาจารย์มาแล้ว จึงจะได้ลงมือตรวจซ่อมพระตำหนักต่อไป ที่พระตำหนักนั้นคิดจะให้เปนหอสวดมนต์ แลถ้าจะมีการเรียนพระปริยัติธรรม ควรจะใช้บนพระตำหนักนั้นเปนที่เรียน จะซ่อมแซมหอไตรให้เปนที่เก็บหนังสือ จะควรเก็บได้มากน้อยเพียงเท่าใด หนังสือมีพอ จะให้มีพระไตรปิฎกทั้งจบก็ได้

ที่หมู่กุฎีเดิมนี้อยากจะสร้างเปนการเปรียญ คือย้ายการเปรียญตรงน่าวัดซึ่งอึดทึดไม่งามแลดูสกปรกนั้นเสีย มาปลูกเปนการเปรียญใหม่ แต่ยังนึกไม่เห็นว่าจะได้เรือนแห่งใดจากวังเก่า ๆ มาทำต่อกันเปนศาลาเดียวกับพระตำหนัก สำหรับสัปรุษมาทำบุญฤๅมีเทศนาเดินถนนหลังพระเจดีย์

ไม่ต้องเข้าไปเกะกะในหมู่กุฎีพระสงฆ์ ถ้าหากว่าจะเปนข้างน่าข้างในออกเลี้ยงพระลงเรือมาในคลองท่อขึ้นตพานถึงการเปรียญทีเดียว เห็นจะเปนการสดวกดี

ได้ให้รื้อศาลาริมน้ำที่เปนช่อฟ้าใบรกาเข้ามาปลูกในลานวัด เพื่อจะใช้แทนศาลาดิน ๒ หลังที่จะต้องรื้อเพราะหาประโยชน์อไรไม่ได้ ถูกถนนบัดไปกินศาลาข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งก็บังน่าโบถ จึ่งจะรื้อเสียทั้ง ๒ หลัง เปิดช่องน่าโบถเต็มเหลี่ยมกำแพง ให้แลเห็นโบถแต่ในแม่น้ำขึ้นมา ต้นไม้จะปลูกเปนหมู่ ๆ ไม่ปลูกเต็มทั่วไปทั้งลานอย่างเช่นน่าวัดโสมนัสแลวัดมงกุฎกระษัตริย์

เมรุเดี๋ยวนี้เห็นจะอยู่ไม่ได้ เพราะชำรุดมากแลตั้งอยู่ชิดถนนนัก จะถอยขึ้นไปข้างเหนือ มีสามสร้างแลมีศาลาใหญ่ ๒ หลัง ลักษณสุสานวัดเทพศิรินทร์ แต่สามสร้างกรมพรหมใช้ไม่ได้แคบนัก จะต้องเปลี่ยนเปนขื่อแปลกอีก เรื่องเมรุนี้เปนอยู่หน่อยหนึ่งที่น่าจะช้าไป เพราะจะเอาเงินที่เขาเรี่ยไรทำวัดไปทำเมรุเสียเห็นจะไม่ควร จะต้องแซงใจทำแต่เมรุขึ้นหลังเดียวก่อน บริวารนอกนั้นค่อยทำค่อยไปอย่างสุสานวัดเทพศิรินทร์ ที่สุสานวัดเทพศิรินทร์หม่อมฉันไม่ได้ลงทุนอไรเลย นอกจากพลับพลาหลังเดียว ซึ่งทำขึ้นอุทิศต่อการเผาศพลูก นอกนั้นใครไปทำเขาก็ให้เงิน เราเปนแต่ผู้ก่อสร้าง ที่นี่คงจะไม่ได้มากอย่างวัดเทพศิรินทร์ เพราะเปนแต่ศพคนบ้านกลาง แต่ถ้าทำที่ทางเรียบร้อยขึ้น คนบ้านกลางคงจะมีมาทำบ่อย ๆ พอจะสำเร็จได้ตามความคิดแลเปนประโยชน์แก่พระในวัด

แต่เรื่องโบถอาลวาดนัก เพราะรูปร่างเต็มที่ ๆ เดียว อ้วนแจ้ ยังแก้ไขไม่ตกอย่างลงได้ ทั้งรากโกนก็ไม่มั่นคงเลย กำลังตรวจตรา หาทางแก้ไขกันอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๓)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

พระภัทรมุขแจ้งว่าได้ขึ้นไปเฝ้า ทูลเรื่องที่จะต้องสวดพุทธาภิเศก ในการหล่อพระ การอันนี้ได้คิดไว้ว่าจะทูลให้ทรงจัด แต่ความคิด มันยังไม่บริบูรณ์อยู่สักเล็กน้อย บัดนี้คิดแล้วเสร็จบริบูรณ์จึงจะทูลให้ ทรงทราบ เปนเรื่องที่พระภัทรมุขยังไม่ทราบความประสงค์ ที่ไปบอกให้ รู้นั้นเพื่อจะให้เทียบเสียงพระว่าจะใช้ได้บ้างฤๅไม่ แต่ตัวเรื่องราวนั้นเปน ดังนี้

ในการที่จะแก้ไม่ให้ต้องทนดูพระประธานองค์เก่าซึ่งไม่พึงตา แต่ไม่ ให้ต้องย้ายไปอื่น เพราะเหตุที่ไปทำวัดของท่านแลจะได้ไล่เจ้าของเสีย ดูก็ไม่เปนการสมควร ความคิดจึ่งลงไปข้างถานกันม่านอย่างวัดบวรนิเวศน์ แต่กั้นม่านนั้นเห็นหารู้จะแนบเนียนไม่ ยังเปนการหมิ่นประมาทต่อท่าน องค์ใหญ่ จึ่งได้ยักทางต่อไปใหม่ดังนี้

พระอุโบสถนั้น จะต้องรื้อหลังขวางทั้งข้างน่าข้างหลังออก เพราะเปนเหตุที่จะทำลายโบถเก่าให้ชำรุดอยู่เสมอ หลังขวางด้านหลังจะไม่ทำขึ้นใหม่ แต่จะต่อหลังขวางด้านน่าให้เปนสองห้องติดกัน เพื่อจะให้มีผนังที่แขงแรงอีกสายหนึ่งอยู่ข้างน่าช่วยรั้งพระอุโบสถไว้ไม่ให้เยะอีก ทั้งจะเปนที่กว้างออกสำหรับเจ้านายนั่งเวลากระฐิน ฤๅถ้ามีธรรมสวนะ เปิดประตูสามบานจะนั่งได้ตลอดข้างนอก โบถนั้นคงยาวเท่าเดิมเพราะมีห้องเท่ากัน

จึงคิดจะก่อผนังรับขื่อห้องท้ายขึ้นในพระอุโบสถเดิม ปันเปนห้องนอก ๓ ห้อง ฤๅถ้าจะขยับเข้าไปได้เท่าไรก็จะขยับเข้าไป เหลือเปนห้องใน ๒ ห้องฤๅห้องหนึ่งเศษตามแต่จะเปนได้ ผนังที่คั่นกลางนี้ จะเบิกเปนคูหา ๓ คูหา ๆ เล็ก ๒ ข้างเหมือนประตูโรงลครเปนทางเข้าในของพระอุโบสถ คูหาช่องกลางเปนคูหาใหญ่ ก่อตันจะมีซุ้มรัดเกล้าสูงถึงเพดานตั้งบนเสาหาร ทำนองอย่างเช่นช่องที่พระชินศรีนั่ง แต่ซุ้มข้างบนจะผูกประกอบให้เปนลายเด่นออกมาโดยรูปหล่อประกอบไปด้วยตราแผ่นดินทั้ง ๕ ถานคูหาเปนแท่นแคบ ๆ ย่อเก็จเปนชั้นกู่เหมือนพระเบญจา กลางเก็จย่อจะตั้งพระพุทธรูปองค์ย่อม ๆ เปนพระที่นั่ง ผนังหลังคูหานั้นจะเขียนเปนเรื่องสากยสมาคม มีรูปพระพุทธเจ้ากำลังลอยอยู่ในอากาศ เทวดาทำสักการบูชาทั้ง ๒ ข้าง ที่พื้นแผ่นดินเขียนรูปสากยกระษัตริย์นั่ง ถ้าแลดูข้างบนเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าเหาะลอยอยู่บนเศียรแห่งสากยทั้งปวง ถ้า

แลดูที่แท่นจะเห็นเปนพระพุทธเจ้านั่งอยู่ กระษัตริย์สากยนั่งแวดล้อม ผนังห้องนอกจะเขียนเวสสันตรชาฎกให้เข้าเรื่องกัน

ส่วนห้องใน พระเดิมทั้ง ๓ องค์นั่งอยู่บนถานชุกชีเปนปรกติเช่นเดี๋ยวนี้ ผนังในนั้นจะเขียนอศุภ ๑๐ แต่จะรวมเข้าไว้ในช่องที่จะเขียนได้ให้หมด ถ้าหากว่าเวลารับแขกเช่นกฐินรินหญ้าฤาอุโบสถไหว้พระตามธรรมเนียมทำห้องนอก เมื่อเสร็จการข้างนอกแล้ว ผู้ใดจะเจริญสมณธรรม เข้าไปนั่งสงัดในห้องในได้ ห้องในนั้นจะไม่ใช่มืดอย่างเช่นที่ท่านองค์ใหญ่อยู่เดี๋ยวนี้ ด้วยมีน่าต่างจะสว่างไสวดี

อุโบสถฤาวิหารกั้นห้องเช่นนี้ ของโบราณมีเช่นวัดไลยเมืองลพบุรีเปนต้น หอพระนาคนี้เองก็กั้นถึง ๓ ห้อง วิหารพระอินทรแปลงวัดเสนาศน์ก็กั้น แต่ไม่ถึงเพดานแลไม่ตลอดฝา วิหารวัดสระเกษก็กั้นเช่นนี้ เห็นเปนการแนบเนียนสนิทสนมดีมาก พ้นจากคำครหาแลไม่เสียวาจาที่ลั่นไปแล้วว่าจะเอาท่านองค์ใหญ่ไว้

เมื่อความคิดมาถึงเช่นนี้แล้ว จึงเสาะแสวงว่าพระพุทธรูปห้องนอกจะหาได้ที่ไหน กรมดำรงรับอาษาจะหาแต่หม่อมฉันไม่เชื่อว่าจะได้แปลกก็คงเปนพระเชียงแสนสวรรคโลก โศกโขไทย พิศณุโลกย์เหล่านี้เอง ซึ่งมีเกลื่อนกลาดอยู่โดยมาก จะสู้พระรเบียงวัดเบญจมบพิตร์ก็จะไม่ได้ มีองค์เดียวแต่พระทรงเครื่องลำพูน ที่ตั้งอยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรเปนพระที่มีองค์เดียวไม่มีสองงามเลิศล้น แต่พระเช่นนั้นควรจะอยู่วัดเบญจมบพตร ซึ่งเปนที่รวบรวมพระต่าง ๆ เปนมิวเซียม ไม่ควรจะไปเที่ยวไว้กระจายให้คนไปเที่ยวดูลำบาก จึงคิดเห็นว่าพระสัมพุทธพรรณี

เปนพระซึ่งทูลหม่อมทรงสร้างขึ้นในวัดราชาธิวาศ ประจุพระสุพรรณบัตรแล ดวงพระชันษา เปนพระที่สมควรจะอยู่ในวัดนี้ แต่องค์เดิมที่จะเชิญกลับออกมาไม่ได้เปนอันขาด จึงเห็นควรจะหล่อจำลองขึ้นใหม่ ตั้งช่องคูหาที่กล่าวมาแล้วจะงามเหมาะดี เพราะไม่ใหญ่กว้างกินที่ออกมามาก เหตุว่าถ้าจะตั้งถานซุกซีกว้างกินที่ออกมา โบถแบ่งถวายท่านองค์ใหญ่เสียบ้างแล้ว เหลืออยู่น้อยจะคับแคบไป จึงได้สั่งให้ช่างไปถ่ายอย่างพระสัมพุทธพรรณี การที่ถ่ายอย่างพระองค์เล็ก ๆ เช่นนี้ไม่ยาก จะแล้วสำเร็จได้เร็ว จึงเลยไปถึงกำหนดการที่จะหล่ออย่างไร เพื่อจะให้เปนที่นับถือจับใจแก่พระในวัด แลจะให้ต้องตามแผนองค์เดิม จึงเห็นควรจะหล่อที่วัดราชาธิวาศ เดี๋ยวนี้กำลังปลูกศาลาอยู่ จะใช้ศาลานั้นเปนโรงพิธีในการที่จะหล่ออยากให้มีสวดพุทธาภิเศก เปนพิธีเทียนไชยอย่างน้อย ๒๕ รูป ฤกษ์ก็กำหนดเอาเองตามชอบใจ ให้โหรเขาหาเวลาประจบ กำหนดสวดมนต์วันขึ้น ๑๑ — ๑๒ — ๑๓ ค่ำ ครั้นถึงวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ตรงกับวันประสูตรทูลกระหม่อม เปนวันหล่อ การทำบุญพระบรมอัฐิในวังทำต่อเวลาค่ำ ไม่เปนที่ขัดขวาง ทั้งไม่กีดกับวันมหาปวารณาด้วย

พระที่จะสวดคิดว่าแม่การ ๓ ราชาคณะนั่งปรก ๔ พระสวด ๔ สำรับ ๒๐ เปน ๒๗ รูป แม่การนั้น คือทรงจุดเทียนไชย สมเด็จพระพุทฒาจารย์เจ้าของวัด พระพิมลธรรมดับเทียนไชย พระราชาคณะ ๔ พระภัทรมุนี ๑ พระราชาคณะที่วัดใกล้ เช่นวัดมงกุฎกระษัตริย์ วัดบวรนิเวศน์ อีก ๓ ถานานุกรมแลอันดับวัดราชาธิวาศตามแต่จะเลือกได้ ขอยืมพิธีธรรมวัดโสมนัศมาช่วยเปนแม่คู่สัก ๔ รูปก็ได้ ถ้าพระครูปลัดแลถานานุกรม

ในวัดราชาธิวาศสวดไม่ได้ เติมอิก ๓ รูปเปน ๓๐ รูปก็ได้ ความคิดเช่นนี้ ขอได้ทรงจัดการตระเตรียมให้พร้อมทันกำหนด

อนึ่งเรื่องเมรุนั้นสำเร็จแล้ว เปนเมรุ ๕ มุขยาว ๒ มุขสั้น ๒ มุข ยอดเกี้ยวงามกว่าเก่ามากเหลือเกิน จะให้เปนศาลาในเวลาไม่มีการศพก็ได้ มุขเมรุนั้นได้รื้อศาลาน่าวัดสองศาลา เอาเครื่องบนไปใช้ อื่น ๆ จึงหาของใหม่ประกอบ เสาเมรุคิดจะหล่อด้วยสิเมนต์ ให้เห็นเปนแบบบางสามสร้างของเก่าจะใช้ได้หมด ต่อเฉลี่ยงให้ที่กว้างออก ยังขาดอยู่แต่ศาลา ๒ หลังเท่านั้น ไว้ค่อยคิดต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๗ ได้รับพระราชทานแล้ว โปรดที่ทรงคิดแก้นั้นนึกดูเห็นงามดีหายรุงรัง ๆ อศุภ ๑๐ นั้นอาตมภาพได้ตรวจดูวันหนึ่ง สักว่าเขียนไปอย่างนั้นเองไม่ได้ชุด อศุภในกรรมฐานก็ไม่ใช่ ในนวสีวัตถิกาในกายานุปัสสนาแห่งมหาสติปัฏฐานก็ไม่ใช่ หยิบโน่นบ้างนี่บ้างปนกันวุ่น

ช่องมุมเขียนพระธุดงค์ก็มี ๆ ถ้าได้ทราบประมาณราคาว่าจะเป็นหลังละเท่าไร ถ้าอาจควรจะคิดสำเร็จได้ก็จะโดยเสดจให้เสร็จทีเดียว ๆ

อาตมภาพถวายหนังสือพระราชประวัติทูลกระหม่อมที่เสดจทรงรจนา แลได้ลอกมาจากท่านมา เพื่อว่าข้อความที่ต้องพระราชประสงค์จะมีอยู่ในนี้บ้าง.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่) ๑๓๕

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

เรื่องอศุภที่จะควรเขียนอย่างไรภายน่าจะต้องขอประทานอรรถาธิบาย แต่ยังไม่ต้องการเวลานี้เพราะการแก้ไขยังมาก เมื่อว่าตามจริงแล้ว การปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาศครั้งนี้สร้างใหม่ทั้งวัด ไม่มีสิ่งใดที่จะคงอยู่ตามเดิมแต่สักสิ่งเดียว เว้นไว้แต่เก็บทัพสัมภาระของเก่าใช้ไม่ให้เหลือเศษเสียเปล่า ของที่ผุเสียตัดทอนลงเสียนำไปใช้ในสิ่งเล็ก ๆ อย่างอื่น สิ่งที่ขาดเติมขึ้นไม่มีสิ่งไรที่เก่าล้วน แลไม่มีสิ่งไรที่ใหม่ล้วน นอกจากการเปรียญหลังหนึ่งซึ่งกำลังหาเสา จะให้โตที่สุดอย่างการเปรียญโบราณเล่นให้เป็นนักเลงอย่างเก่า คงจะไม่ต่ำกว่าปี หนึ่งจึงจะหาได้ครบ กับโรงเรียน ศาลา ๒ หลังที่จะทรงทำนั้นจะถวายเครื่องบนศาลาเดิมหลังหนึ่ง

การเปรียญเดิมแบ่งมาใช้ได้พอให้เบาเงิน ราคาเห็นจะไม่สู้หนักหนานัก เวลานี้ยังทำไม่ได้ ด้วยขัดข้องไม่มีที่ให้เด็กเรียนหนังสือ เมื่อจะทำเมื่อใดจะประมาณไปถวาย

พิธีหล่อพระนี้เปนพิธีตามอัตรา คือแม่การ ๑ นั่งปรก ๔ รูป สวดพิธี ๕ สำรับ ๆ ละ ๔ รูปเปน ๒๐ เปนอัตราพิธีเขา ๒๕ จุดเทียนไชยเวลาบ่ายไม่มีตั้งน้ำวงด้าย แต่อาจจะถวายพระขึ้นได้อีก ๕ รูปเปน ๓๐ พระตัวพิธีคง ๒๕ นอกนั้นเปนผู้มาช่วย ถ้าว่าตามแบบเขาแล้วแม่การก็ไม่ต้องมาทุกวัน เหมือนพิธีพรุณศาตร เสด็จท่านมาจุดเทียนวันเดียวเท่านั้นนอกนั้นก็ทำกันไป ๒๔ รูป จึงจัดถวายใหม่

ทรงจุดเทียนไชย	๑
พระองค์เจ้าพระสถาพร	๑
สมเด็จพระพุฒาจารย์	๑
พระพิมลธรรม ดับเทียนไชย	๑
พระธรรมปาโมกข์	๑
พระเทพกะวี	๑
ยกเปนแม่การ	
พระราชมุนี	๑
พระภัทรมุขมุนี	๑
พระธรรมวิโรจน์	๑
พระครูปลัดสุวัฒนสมณาจาริย์	๑

๔ รูปนั่งปรก

พุทธาภิเศกถานาวัดราชาธิวาศเทียบเสียงได้สำรับแล้วสำรับ ๑ น่าจะได้วัดราชาธิวาศอิกสำรับ ๑ วัดบวรนิเวศน์สำรับ ๑ วัดโสมนัศสำรับ ๑ เปน ๔ สำรับเห็นจะพอได้

วิธีสวดเชาสวดผลัดละ ๖ ชั่วโมง จึงเปนวันละ ๔ สำรับ

จดหมายเสด็จนี้ท่านได้คัดมาประทานแต่ท่อนจำได้อยู่แต่จะหาเดี๋ยวนี้หาไม่พบ กรมดำรงได้ไปคัดที่หอสมุดมาให้แต่ท่อนต้น ที่มีจาฤกเสาศิลาดีอยู่ขอประทานไว้ดูก่อน

ตาแลเห็นห่าง ๆ เลื่อนเปื้อนมาก ใส่ใจว่าพระสัมพุทธพรรณีเปนฐานถมยาดำ ครั้นไปยกลงมาถ่ายพิมพ์ครั้งนี้ ได้ความว่าฐานทองเหลืองนี่เองเซาะเปนลาย ลอองจับมาแต่ครั้งไหนไม่ได้เคยเช็ดปัดเลยเห็นเปนถมยาดำไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๖)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หนังสือที่ประทานมานั้นอ่านตลอดแล้ว ได้ส่งคืนถวายมา น่าเสียดายที่เสด็จทรงจด พระทัยท่านผูกหนังสือจาฤกเสาศิลา ท่านไปแต่ง

เทียบเขาจึ่งเปนจดหมาย แต่ความอัศจรรย์ทั้งนั้น หนังสือฉบับนี้ทรงแต่ง เมื่อเวลาหม่อมฉันบวชเณรในกระบวนข้างต้น ซึ่งเปนเวลาอ่านหนังสือเล่าศิลา ออกแล้ว กำลังให้นักองค์ศิริวงษ์ ที่บวชเปนพระมีฉายาว่า ปุญวังโส แปลเล่าที่เปนอักษรเขมร ถ้าแต่งให้กว้างออกไปกว่านั้นก็จะยิ่งดี เดี๋ยวนี้ เรื่องราวออกจะสูญ ๆ ไปเสียหมดแล้ว

กรมหลวงดำรงบอกว่าได้ทราบจากรับสั่ง ว่าพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน์นั้นทำตามรูปเมรุเจ้าจอมมารดาน้อยแขก ความเรื่องนี้ไม่ยักมีใครเล่าให้หม่อมฉันฟัง ทั้งที่ได้ทราบเรื่องเผาศพเจ้าจอมมารดาน้อยแขก ตั้งแต่ตายไปจนกระทั่งเผาแลเกิดอินซิเดนต์ ทราบว่าทำศพที่วัดบวรนิเวศน์ ตลอดจนเหม ๓ ยอด แต่ไม่ทราบว่าโบถทำตามรูปเมรุ

อนึ่ง เวลาวันนี้รถผ่านมาทางน่าวัด เห็นช่อฟ้าฤาช่อดอกไม้ที่พระอุโบสถชำรุดเสียแล้ว จะทรงเห็นฤาไม่

เรื่องโบถวัดราชาธิวาศเกิดติดขัดกันมาก ผเอิญเมื่อเวลาวานนี้พอตัดสินอย่างตกลงก็ไปพบพระพิมลธรรม พูดกันถึงเรื่องโบถ ท่านเตือนว่าให้รังที่ขับนาคจะไม่พอ เวลานั้นนึกได้ว่าได้วัดดู ตั้งแต่น่าแท่นพระออกมาถึงประตู ๓ วา ๒ ศอก เผลอไปรับยืนยันว่าพอ ครั้นกลับมานึกไปนึกมาที่ไหนเล่าลืมหัตถบาสสงฆ์ พระพิมลกำหนดว่า ๔ ศอกเปนอย่างแคบ เพราะฉนั้นก็ขาดไปเสีย ๒ ศอกแล้ว ก็จริงนาคจรออกไปยืนมุขนอกก็พอได้ไม่ขัดขวางอะไร แต่กลัวพวกพ้องที่เขามาบวชนาคเขาจะไม่เห็นขลัง จะเห็นเปนไปบวชนอกโบถ อึดอัดมาแต่คืนนั้นจนวันนี้ยังค่ำ กรมหลวงนริศ

ก็ดีอหนักด้วย แต่ครั้นเวลาล้านตกลงกันได้ เปนขยายออกไปอีกห้องหนึ่ง เปน ๙ ห้อง ต้องเสียบรรณแถลงซึ่งได้คิดไว้มีข้างละ ๓ เปน ๘ ห้อง เสียเลยทำไม่ได้ แต่เห็นจะไม่สู้สำคัญอันใดนัก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา แลหนังสือพระราชประวัติที่พระราชทานคืนมานั้นแล้ว ฯ พระราชประวัตินั้น ชรอยเสด็จท่านจะทรงเชื่อตามความนิยมกันในครั้งนั้น ต้องการจะให้เห็นว่ามีบุญเปนที่ตั้ง ความต้องการไปคนละอย่างกันในทุกวันนี้ ด้วยข่าวอะไรที่เกิดขึ้น ท่านก็ได้พบเองแล้ว ไม่ประหลาด แต่ในทุกวันนี้ต้องการข่าวมากกว่าอยากรู้อัศจรรย์ ๆ ในบัดนี้ผู้รู้เห็นอิศราวินิจฉัย ๆ ในเวลายังไม่ได้กลับทรงผนวช กรมสมเด็จพระอมรินทร์สวรรคต ท่านได้เข้าไปสรงน้ำในหมู่เจ้านาย

ช่อดอกไม้ยอดน่าบันชั้นในที่ชำรุดนั้น ไม่รู้สึกจนได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ฯ ได้พบมาหลายครั้งแล้วว่าในตาอยู่ข้างจะใช้ไม่ได้ เปนเหตุเพราะเรื่องสำรวมจักษุนี้เองติดตัว ไม่ชอบดูอะไรที่อยู่สูง ๆ เมื่อ

คราวเสดจเมืองสมุทปราการ ตรัสชมช่อฟ้าวัดกลาง ก่อนนั้นอาตมภาพก็ได้ไปวัดกลาง แต่หาได้นึกว่าจะดูหน้าตาไม่ ผู้ชั้นต้นไม่มีตัวแล้ว คงยังมีแต่ผู้ได้ฟังจากท่านก่อน ๆ เล่าต่อกันมา ถ้าจะลองเรียงตามความคิดในเรื่องตำนานเฉพาะพระองค์ เปนส่วนหนึ่งแห่งพระราชประวัติทั่วไปในตอนทรงผนวชก็จะชอบกล เกรงแต่จะเก็บข่าวไม่ได้พอความต้องการในบัดนี้ ๆ

พระอุโบสถวัดนี้ ที่ว่าทำตามรูปเมรุเจ้าจอมมารดาของพระองค์ดารานั้น เสดจพระอุปัชฌายตรัสเล่าว่าเมรุมีสี่มุข โบถก็เปนสี่มุข พระชินสีห์ตั้งอยู่มุขหลัง เมื่อเชิญมามุขน่าแล้วรื้อมุขหลังแลก่อพระเจดีย์ โบถเหลือแต่สามมุข ๆ แลท่านตรัสเล่าถึงเรื่องที่กรมพระราชวังมหาศักดิพลเสพ ทรงพระโทมนัสว่าพระนั่งเกล้าไม่พระราชทานโทษ จึงทำหีบประดับกระจก เรียกว่าหีบแก้ว แลทำการปลงศพที่วัดนี้แล้วจึงสถาปนาเปนพระอาราม เสดจท่านตรัสยกย่องกรมพระราชวังพระองค์นั้นอยู่ ว่าทรงเห็นแก่ทูลกระหม่อมในเวลานั้น ทรงสร้างพระตำหนักที่วัดราชาธิวาสถวาย ๆ พระองค์ท่านเมื่อพระชนม์ได้ ๑๔ ประชวรไข้ทรพิษ มีพระอาการหนักถึงต้องลาผนวชจากสามเณร ครั้นรักษาพระองค์หายแล้ว กรมพระราชวังพระองค์นั้น ทรงจัดการให้ได้บรรพชาอีกที่พระที่นั่ง ๆ โบถวัดราชาธิวาสนั้น เดิมเข้าใจว่าจะพอทำการอุปสมบท เพราะพระวัดนั้นไม่มากหัตถบาสไม่ชักกว้าง แต่ต่ออีกห้องหนึ่งได้ เปนดีขึ้น ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

เรื่องที่วัดนรนาถ

(ฉบับที่ ๑๓๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๒/๕๕ วันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘ ๓๒

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยคงจะทรงทราบอยู่แล้วว่า หม่อมฉันไปดูการที่สวนดุสิตอยู่เกือบจะเสมอทุกวัน ตามนิไสยซึ่งนิ่งอดไม่ใคร่จะได้ ไปเห็นอไรกลางทางก็คุ้ยเขี่ยทีละเล็กละน้อย บัดนี้ได้สมประสงค์อย่างหนึ่งในการที่ขู่ท่านสุเมธ[๑] ว่าไม่รักษาวัด ปล่อยให้ต้นโพธิ์ต้นไทรขึ้นเต็มพระเจดีย์ แลลานวัดรกเรี้ยว เดี๋ยวนี้ได้ลงมือบัดกวาดชำระต้นไม้ เชื่อว่าคงจะกวดขันเอาให้ดีได้ ส่วนวัดพระยืนที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ โต ไปสร้างที่บางขุนพรม เจ้าของเธอทำรั้วแลบัดกวาดของเธอเอง ก็ได้ไปสรเสริญความอุส่าห์สำเร็จแล้ว เดี๋ยวนี้ยังแต่ป่าช้าวัดสามพระยา ซึ่งยังจะแก้ไขยากอยู่สักหน่อยเพราะเหตุที่ต้องลงทุน

อิกวัดหนึ่งนั้นคือวัดนรนารถสุนทริการาม เฉพาะอยู่ที่หัวแง่ถนน ซึ่งเปนที่งาม ถึงว่าเปนวัดมีเจ้าของก็จริง แต่ไม่สู้บริบูรณ์เหมือนแต่ก่อนเสียแล้ว ครั้นจะพูดแก่ลูก กลัวจะไม่มีใจสรัทธา จะไปพาให้แม่พลอยเลอะเทอะไปด้วย จึ่งคิดไว้ว่าจะพูดกับตัวสุ่น[๒] เอง เพราะ

---

(๑) พระสุเมธาจารย์ (ศรี) วัดชนะสงคราม

(๒) คุณหญิงสุ่นโชฎึกเศรษฐี ข้าหลวงเดิม ผู้สร้างวัดกับพระยาโชฎึก (เถียน) สามี

วัดนี้เกี่ยวด้วยต้องใช้ทุนมากเหมือนกัน คือกำแพงเดิมก็นย่อไว้เปนหล่ายชั้น ถูกถนนตัดเฉียดไปข้าง ๆ ก็กลายเปนมีที่รกอยู่ริมถนน ว่าเจ้าของวัดไปทำรั้วริมถนน การที่ทำนั้นก็เลวเต็มที ซ้ำผู้ที่รับจ้างทำนั้นก็หนีเสียด้วย จึ่งเปนอันเลยค้างแลกลับหักพังลงไปอีกแล้วด้วย แต่เห็นว่าถึงจะทำรั้วขึ้นก็ไม่หายน่าเกลียดได้ วัดนี้ควรจะมีประโยชน์ขึ้นวัดได้คือมีที่สวนวัด ซึ่งถนนผ่ากลางเข้าไปที่ตกไปอยู่ฟากถนนตรงวัดข้ามซีกหนึ่ง ถ้าจะทำเปนตึกฤๅแม้แต่โรงไม้ให้เช่า ก็คงจะมีคนติด เพราะที่นั้นไม่ห่างคลอง ถ้าได้รื้อกำแพงวัดซึ่งเลี้ยวไปเลี้ยวมา ไปทำตึกเสียฟากข้างหนึ่ง ฟากข้างวัดกั้นแต่รั้วไม้ให้โปร่ง ลานวัดรักษาให้ได้เกลี้ยงเกลาเหมือนวัดมงกุฎกระษัตริย์แลวัดโสมนัศ ก็จะงามมาก คิดจะลองพูดกับเจ้าของดูสักทีหนึ่ง แต่นึกกลัวเรื่องรื้อกำแพงวัด จะเปนการขัดข้องเสียไปอย่างไรฤๅไม่ ถ้าหากว่าจะเปนการขัดข้องเห็นเปนการเสีย รื้อกำแพงกั้นใหม่ก็ได้ แต่ออกเปลืองมาก กลัวเจ้าของวัดจะท้อถอย แลกำแพงนั้นไม่ได้เกิดประโยชน์อันใดแก่วัดเหมือนอย่างตึกแถวฤๅโรงแถวนั้นด้วย ถ้าหากว่าไม่ได้ทำอันใดขึ้น ในส่วนอีกฟากหนึ่ง ตกไปถึงชั้นลูกกลัวส่วนนั้นจะเลยสูญ ส่วนรายนี้อยู่ติดต่อกับที่พระยาเทเวศร์ ที่แฉลบเปนชายธงด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าหากว่าทำตึกวัดรายนี้ขึ้นได้ ขายที่ข้างหลังซึ่งเหลือจากตึกให้พระยาเทเวศร์เสีย ที่ก็จะเปนเหลี่ยมด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เงินที่ขายที่ได้ จะได้มาเพิ่มเปนทุนในการทำตึก การที่

รักษาต่อไปให้สอาดหมดจด หวังใจว่าคงจะทรงจัดการให้พระรักษาได้ ยังไม่ได้พูดอันใดไปเพราะจะหารือเสียก่อน ถ้าทรงเห็นอย่างไรขอให้ทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๒๔ วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๓ ๒ ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาเรื่องวัดนรนารถแล้ว การที่ทรงพระราชดำริห์นั้นชอบยิ่งนัก ต่อไปภายน่าวัดทั้งหลายจะตั้งอยู่ได้ก็ด้วยมีที่กัลปนา ซึ่งให้เกิดประโยชน์พอบำรุงพระอาราม กำแพงนั้นเห็นว่ารื้อได้ด้วยจะทำประโยชน์สงฆ์ให้เจริญ แต่ที่เศษนั้นจะขายขัดอยู่ด้วยมีข้อห้ามในพระวินัย ไม่ให้ทำผาติกรรมคือการแลกเปลี่ยนเพื่อเจริญประโยชน์สงฆ์ให้ขาดผล เหมือนอย่างที่สวนวัดมกุฏกษัตริย์ได้ค่าเช่าปีหนึ่งสามสิบบาทเศษ กรมหมื่นปราบปรปักษ์เคยแนะนำให้ขาย เอาเงินไว้ในแบงก์จะได้ดอกเบี้ยมากกว่าข้อนั้นเปนจริง แต่ขัดอยู่ด้วยพระวินัยเช่นนี้ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องจะตัดถนนผ่านวัดมกุฏกษัตริย์และวัดตรีทศเทพ

(ฉบับที่ ๑๔๐)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๔/๓๖๘ วันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทราบ

ด้วยได้ทูลเรื่องตัดถนนแต่สวนดุสิตมาต่อถนนดินสอข้างวัดรังษีระยะทางวัดบวรนิเวศกับสวนดุสิตจะเพียง ๓๐ เส้นเศษนั้น เดิมคิดจะตัดจากถนนเบญมาศ แต่ครั้นเมื่อตรวจดูเห็นว่าต้องเลี้ยวโอนมาก จึ่งได้ตัดตรงไปบัญจบถนนอุณากรรณซึ่งจะไปออกถนนเฟื่องนครตรงถนนเข้าสาร ส่วนที่จะไปต่อถนนดินสอนั้น ต้องตัดใหม่อีกสาย ๑ ออกจากถนนซ่มมือเลียบไปตามริมคลองข้างวัดมงกุฎกระษัตริย์ แลดูเหมือนจะต้องผ่านวัดตรีทศเทพไปด้วย เพราะถนนนี้จะต้องผ่านไปในวัด จึ่งต้องทูลขออนุญาตหวังว่าจะไม่เปนที่ทรงรังเกียจ เพราะถนนที่จะทำไปนั้นจับแนวริมคลอง นอกกำแพงสระฤๅไรซึ่งเปนทางคนเดินอยู่แล้ว ถ้าหากว่าที่ข้างหลังวัดมีอยู่ ก็คงจะเปนประโยชน์ดีขึ้น แต่วัดตรีทศเทพนั้นยังไม่ทราบว่าจะถูกอย่างไร แต่ถนนนี้ไม่ใช่เปนถนนตรง จะตัดโอนไปโอนมาตามแต่จะเปนได้ เพราะต้องโอนเลี่ยงแต่วัดมงกุฎกระษัตริย์ไปแล้ว เพราะฉนั้นแก้ง่ายที่จะไม่ให้โดนที่ก่อสร้างอันใดซึ่งเปนสลักสำคัญแต่วัดตรีทศเทพคงได้ออกถนน

อนึ่ง ถนนทั้ง ๒ นี้ ทำตามซิสเตมใหม่ เพื่อจะไม่ให้เปนที่เสียเปรียบกันทั้งรัฐบาลแลเจ้าของที่ ทั้งส่วนเจ้าของที่ต่อเจ้าของที่ด้วย

กันเองเปนเหมือนหนึ่งเรี่ยรายกันทำ แต่ส่วนวัดนั้น จะจัดการให้เปน แต่ผู้ได้ผลฝ่ายเดียว ที่ที่ออกไปจะต้องเปนของรัฐบาล เปนแต่จะต้องยอมให้ที่เปนถนนเหมือนอย่างร้างน่าวัด หวังว่าจะเปนที่พอพระทัย ผลแห่งการตัดถนนนี้ จะเดินจากวัดบวรนิเวศไปวัดมงกุฎกระษัตริย์ทาง ๒๐ เส้นจะมีเสศกึ่งนิดหน่อย ฤๅบางทีก็จะน้อยกว่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๕๕ วันที่ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ [๓๒]

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๔/๑๖๘ เรื่องตัดถนน ทราบแล้ว การตัดถนนตามวิธีซึ่งจัดขึ้นใหม่นั้นดีมาก เพราะคนผู้ถูกที่เปนถนนหมดได้ทุนไปหาที่อยู่ใหม่ ฝ่ายคนอื่นถึงไม่มีเงินจะซื้อที่ซึ่งจะแพงขึ้นให้ได้รับประโยชน์จากการตัดถนน แต่เมื่อถนนยังไม่ได้ตัดก็ไม่เคยได้ประโยชน์นี้เหมือนกัน ที่ซึ่งต้องออกเปนถนนก็ไม่ต้องออกไปเปล่าเหมือนกัน แลรัฐบาลก็สามารถจะสร้างถนนบำรุงบ้านเมืองได้สดวกขึ้น

ในการจะตัดถนนผ่านที่วัดมกุฎกษัตริย์และวัดตรีทศเทพนั้น ได้รับพระราชทานตรวจแผนที่กรุงเทพ ฯ ประกอบกับความจำได้ เห็นว่าถ้าตัดพ้นคลองวัดมกุฎกษัตริย์ ผ่านพ้นที่กัลปนาของวัดนั้น จะเปนประโยชน์หลายสถาน

๑ ที่เศษตั้งแต่กำแพงวัดไปตกคลอง อยู่ข้างจะแคบ ทั้งจะหลบไม่ให้ถูกของก่อสร้างยากด้วย

๒ ตัดทางนั้น ไม่มีประโยชน์แก่วัดเหมือนตัดในพื้นที่กัลปนา ที่จะได้ทำโรงเช่าเปนค่าบำรุงวัดได้

๓ ทางจะตรงกว่าตัดไปในวัด

๔ ถนนนั้น เมื่อผ่านวัดตรีทศเทพจะไปทางหลังวัด ไม่ถูกของก่อสร้างเหมือนจะตัดไปในวัด

แต่เพราะไม่เคยกำหนดหมายว่าถนนล้มมืออยู่ที่ตรงไหน จึงยังไม่ทราบว่าถนนที่จะตัดมานั้น ทางข้างทิศตวันตกหรือตวันออกของวัดมกุฎกษัตริย์ เปนแต่อาศัยหลักที่ว่าจะผ่านวัดตรีทศเทพจึงเข้าใจว่าข้างทิศตวันตก ถ้าจะตัดมาทางข้างทิศตวันออก ผ่านในวัดทางตรงกว่า แต่อย่างไรก็ดีไม่มีประโยชน์อะไรแก่วัด เพราะที่กัลปนามีน้อยเปนหย่อม ๆ เปนอันไม่ต้องคิดถึงประโยชน์ของวัด

วัดตรีทศเทพนั้น ที่ภายในก็เปนวิสุงคามสีมาทั่ว แต่ในเวลานี้หม่อมเจ้าแก้วกัลยาเรียรายปฏิสังขรณ์ คิดจะผูกสีมาอยู่ การที่ตัดถนนผ่านไป จะไม่เปนที่ขัดขวาง

วัดเปนอันมาก ย่อมเปนทางเดิรของคน ไม่น่าจะรังเกียจด้วยการตัดถนนซึ่งจะไม่เสื่อมเสียประโยชน์ของวัด เปนแต่ยังมีข้อที่ควรจะได้รับพระราชทานเปนพิเศษเฉพาะที่ของวัดเปนวิสุงคามสีมาหรือทั่วไป วัดมีอำนาจจะห้ามคนสัญจรที่เกี่ยวกับพิธีในศาสนา เช่นในเวลาทำสังฆกรรม

แลใครมาก่อการวิวาทขึ้น ต้องเปนบุกรุกตามกฎหมาย จะถือว่าเปนเหมือนถนนหลวงอื่นไม่ได้ ที่วิสุงคามควรได้บริหารอย่างนี้แท้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๕/๓๗๐ วันที่ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๕๕ ตอบเรื่องตัดถนนนั้นได้ทราบแล้ว ได้ทราบชัดในความคิดซึ่งรับสั่งนั้น แลก็ออกเห็นด้วย บัดนี้ถือเอาได้ว่าเปนอันเลิกจะไม่ตัดถนนไปตามข้างวัด คิดจะย้ายลงไปตัดต่อถนนดวงดาว ต่ำลงไปข้างตวันตกประมาณสัก ๒ เส้น แต่น่ากลัวจะไม่ถูกที่กัลปนาของวัด คงจะเปนที่มีราคาขึ้น ว่าโดยทางซื้อขาย แต่ถ้าเปนที่ของวัดที่ขายไม่ได้ ก็เห็นจะไม่มีประโยชน์อันใด เปนอันคงอยู่ตามเดิม แต่วัดตรีทศเทพยังว่าไม่ได้ว่าจะถูกอย่างไร แต่ถ้าย้ายลงไปเช่นนี้ ถนนจะได้ตรงขึ้นกว่าที่จะตัดมาข้างวัด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๕๐ วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ (๓ ๒)

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๕/๓๙๐ แล้ว ถนนที่จะตัดต่อถนนดวงดาวนั้น ถ้าเลื่อนไปข้างตวันตกจากที่ซึ่งกำหนดไว้เดิมสักสองเส้น คงจะอยู่ในที่กัลปนาของวัดมกุฎกษัตริย์หรือเฉียดไป ซึ่งจะเปนประโยชน์แก่วัด ส่วนวัดตรีทศเทพ ถ้าถนนตัดตรงไปข้างวัดมกุฎกษัตริย์ ก็คงจะถึง แต่ถ้าตัดเฉข้างวัดมกุฎกษัตริย์คงจะไม่ถึง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๖/๓๘๗ วันที่ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเรื่องถนนได้สอบส่วนดู ตัดตรงแต่ถนนดวงดาวเข้าบัญจบถนนบำรุงเมืองใต้วงเวียน เปนทางตรงตั้งแต่คลองสามเส้น ๙๔ เส้น ที่ปากช่องริมถนนกรุงเกษม เปนที่กัลปนาทั้ง ๒ ฟาก แต่ไปพาดกินมุม

วัดเข้าไปหน่อยหนึ่ง มุมกำแพงจะตั้งอยู่บนทางคนเดินไม่ยิ่งกว่า ๖ ศอก หม่อมฉันมีความรำคาญเปนอันมาก ไม่อยากที่จะให้เกี่ยวเข้าไปในที่วัด มีท่าทางอย่างเดียวแต่ที่จะต้องโยนถนนหนี ก็ต้องเปนถนนคดอย่างธรรมดาไปเสีย นี่อยากจะให้เห็นว่าเปนถนนตรงอย่างแปลก แต่วัดศรีทศเทพนั้นไม่เกี่ยวข้องอันใดเลย แต่การที่ตรวจนี้จะเอาเปนแน่ยังไม่ได้ ที่ทูลมาให้ทราบนี้กลัวว่าจะถือกันให้เปนที่ตกพระทัยอย่างไรบ้าง จะคิดแก้ไขอย่างดีที่สุดที่จะทำได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๕)

วัดบวรนิเวศ

ที่ ๑๕๓ วันที่ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ ๓ ๒

ขอถวายพระพร

เรื่องถนนที่พาดมุมกำแพงนั้น ถ้าการที่มุมกำแพงจะตั้งอยู่ที่บนถนนจะดีกว่าถนนคดแล้ว ถึงถนนจะไปทางนั้นก็ได้ ถ้ายังไม่ได้ผูกพัทธสีมาแล้ว จะรื้อกำแพงก่อย่อเหลี่ยมเข้าไปก็ได้ แต่บัดนี้เปนพัทธสีมาเสียแล้ว ดูเหมือนจะคิดแก้ไขยาก นอกจากปล่อยให้ยื่นออกไป

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๖)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๘/๓๙๓ วันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๕๓ เรื่องตัดถนนนั้นแล้ว หม่อมฉันจะพยายามแก้ไขไม่ให้ต้องเกี่ยวมุมกำแพงซึ่งผูกสิมาแล้ว แต่คงจะต้องพาดเข้าไปในคู หวังว่าจะไม่ทรงรังเกียจมากนัก.

สยามินทร

หมวดที่ ๗

การเทศนา

เทศนาพระราชประวัติ

(ฉบับที่ ๑๕๗)

วัดบวรนิเวศ

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายร่างเทศนา บุรพกิศานมัสนธรรมที่จะให้พระสุคุณคณาภรณ์ (๑) ถวายในการพระบรมอัฐิ ตามที่ถวายพระพรทูลไว้เมื่อคืนนี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยทรงจดหมายลงวันนี้ ส่งร่างเทศนาบุพพกิศานมัศนธรรม ซึ่งพระสุคุณคณาภรณ์จะเทศนานั้น หม่อมฉันได้ตรวจเพิ่มเติมความลงไป

---

(๑) ม. ร. ว. ชื่น นพวงศ์ เดี๋ยวนี้เปนสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์

บ้างตามที่รู้สึกในใจ แต่จะเกินปากพระสุคุณคณาภรณ์ไปสักหน่อยฤๅอย่างไร จะทรงแก้ไขอย่างไรก็ได้ เกินว่าเติมลงไปมาก จึงได้วงพลความซึ่งได้เคยทรงเทศนามาแต่ก่อนแล้วนั้นเสียบ้าง พอจะได้แปลกกันไป

ในกระบวนที่พรรณาถึงพระเดชพระคุณทูลกระหม่อมยังมีอีกมาก แต่จะพิศดารมากเกินไป คนฟังเขาจะเบื่อเพราะเขาเห็นเปนการล่วงลับไปนานแล้ว แต่ความรู้สึกในใจของหม่อมฉันยังรู้สึกอยู่เหมือนเวลาเมื่อวานซืนนี้ แต่จะหาใครรับเออนอห่อหมกเปนพยานก็ไม่มีตัวเสียแล้ว จะมีอยู่แต่พระองค์โสม (๑) ก็เปนผู้หญิงอยู่ข้างใน ลางทีจะเปนอวดดีเกินไป จึงได้ยังไว้เสีย ตัวอย่างนั้นเช่นกับ ท่านจะทรงสังเกตอย่างใดไม่ทราบ ในเมื่อจวนจะเสด็จหว่ากอนนั้นเองเปนครั้งหลัง ได้รับสั่งกับสมเด็จเจ้าพระยาครั้งหนึ่ง รับสั่งต่อหน้าขุนนางครั้งหนึ่ง รับสั่งข้างในครั้งหนึ่ง ว่าได้ทรงพิเคราะห์ดูน้ำใจแลอัธยาไศรยหม่อมฉัน ผิดกันกับคนอื่นที่ได้สังเกตมา เชื่อว่าจะไม่เบียดเบียฬพี่น้องแลลูกเมียของท่านแลไว้ใจว่าคงจะมีน้ำใจเมตตาปราณีเปนที่พึ่งพาอาไศรยกันได้ คำที่รับสั่งนี้เปนเครื่องเตือนใจอยู่เนืองนิตย์ ถ้าจะพูดตามอย่างฝรั่งเขาว่าเปนที่เย่อหยิ่งแลรู้สึกจองหอง ซึ่งภาษาไทยกลายเปนไม่ดี แต่ภาษาฝรั่งเขาว่าดี เพราะเหตุที่เย่อหยิ่งจองหองเช่นนั้นแล้ว ย่อมอยากจะทำให้สมกับคำซึ่งทำให้ใจตัวกำเริบ จะรับสั่งโดยทรงเห็นได้จากเอกเพียงเท่านั้นจริง ฤๅโดยทรงพระกรุณาหลงไปฤๅ โดยยั่วใจให้เย่อหยิ่งก็ตาม แต่

---

(๑) พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ

มีผลแรงเสียจริง ๆ ในใจหม่อมฉัน ซึ่งจะลืมเสียไม่ได้เลย เรื่องเช่นนี้ จะเอาลงไปในแห่งใดก็กระไรอยู่ จึงได้นิ่งเสีย

ซึ่งทรงเรียงด้วยเรื่องเจ้านายนั้นเปนความจริงดีนัก ได้ถวายต้นร่างคืนมา ถ้าจะทรงแก้ความที่ซ้ำ ๆ กับที่ทรงเทศน์ครั้งก่อน ให้เปนสำนวนอย่างอื่นสั้นเข้า ก็แก้ได้ไม่เสียหายอันใด เพราะฉบับก่อนได้ตีพิมพ์ไว้แล้ว ถ้าถูกคนที่เขาเคยอ่าน เขาจะเห็นเปนจืดไปก็เปนได้ เทศนาครั้งนี้ลงพิมพ์เสียด้วยก็ดี ขอให้ส่งประทานมาที่กรมขุนสมมต เมื่อเวลาคัดขึ้นใหม่แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๙)

วัดบวรนิเวศ

วันที่ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒ (๓๖)

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๖ แลวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ข้อความที่ทรงเพิ่มเติมลงในหนังสือเทศนานั้น เปนข้อที่จับใจอยู่ ทั้งจะเปนจดหมายเหตุสำหรับให้ความรู้แก่คนชั้นหลังด้วย ขอพระราชทานคงไว้ เทศนากัณฑ์นี้ อย่างไรก็เกินฝีปากพระสุคุณคณาภรณ์มาแต่เดิมแล้ว เทศนาเช่นนี้ผู้ฟังผู้อ่านรู้จักตัวผู้แต่งง่าย แต่ก็รู้กันว่าสำหรับเปนจดหมายเหตุอย่างดี

พระราชดำรัสของทูลกระหม่อมนั้นเปนข้อน่าที่จะทรงพระกระหยิ่มตาม เปนพระเกียรติอย่างดี ไม่เฉพาะแต่พระองค์ท่านที่จะต้องทรงสังเกตให้มาก แต่เพียงพวกเจ้านายเอง เชื่อว่าไม่มีใครปฏิเสธแม้ด้วยน้ำใจซึ่งพระเกียรติ นั้น คงรับรองทั่วกัน หาช่องจะกล่าวพรรณาถึงพระคุณที่ทรงมีแก่พวก เจ้านายอย่างไรนานมาแล้ว พอสบเหมาะในเทศนากัณฑ์ นี้ เชื่อว่าทุก คนคงมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน เทศนาคราวนี้เสียดายที่เวลาจวน หาไม่ จะทำได้ ดีกว่านี้ แต่หวังว่าคงจะฟังไม่จืด

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒ (๓ ๖)

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ข้ออ้างถึง พระราชโอรสพระเจ้าจักรพรรดิยังธรรม ๑๐ ประการให้เจริญในเทศนาบุรพกิ ศานมิสันธรรมนี้หมายจักรวัติวัตร การนับสังขยาจักรวัติวัตรลงเสมาใน อรรถกถาแล้ว ในบาฬีจักรวัติสูตรกล่าวตะไป หาได้นับข้อไม่ อรรถกถา จับนับเปนข้อ ๆ ไป แรกนับว่า ๑๐ ภายหลังชรอยจะลังเลขึ้นมาต่อ

ลงไปว่า ถ้าแยกข้อนั้นออกก็เปน ๑๒ และยังเห็นขาด แก่อีกนัยหนึ่งว่า เติมข้อที่ไม่ได้กล่าวในบาฬีเข้าบ้าง ก็เปน ๑๒ ประการเหมือนกัน แปลความบาฬีและอรรถกถาถวายมาเพื่อทรงทราบเอียด ทั้งนับอย่างนี้แล้ว ก็ยังมีทางจะนับไปอย่างอื่นได้อีก คือ อันโตชนัส์มิ ชนภายในกับ พลกายัส์มิ หมู่พล ไม่น่าจะรวมกัน ด้วยมีวิธีสงเคราะห์ต่างกัน ขัต์ติเยสุ อนุยัน์เตสุ น่าจะประสงค์สีเชื้อพระวงศ์ เพราะครั้งนั้นยังไม่ได้เปนจักรพรรดิ์ ยังไม่มีอภิสิตราชเปนเมืองออก กรีฑาพลไปเอาเมืองเหล่านั้นเมื่อภายหลังแก้ พ์ราห์มณคหปติเกสุ หาเหมาะไม่ พราหมณ์แก้เหมือนสมณไป และซ้ำกับพราหมณ์ในคำสมณะ คฤหบดีแก้เปนราษฎร เหมือนกับชาวนิคมและชาวชนบทไป พ์ราห์มณคหปติเกสุ น่าจะได้แก่พราหมณ์ที่ทำราชการเปนเสวกามาตย์ สมกับพวกพราหมณคฤหบดี ๑๒ นหุตราชบริวารของพระเจ้าพิมพิสาร สมณพ์ราห์มเณสุ ได้แก่พราหมณ์ที่เปนสมณะ ข้อที่ไม่ลงร่องเช่นนี้ อยากจะรับพระราชทานหาความว่าจักรวัตีวัตรสูงไปกว่าวิสัยของพระอรรถกถาจารย์กระมัง ท่านผู้แต่งคำแปลเมื่อกล่าวนับข้อตามอรรถกถา ต่างถือเอานัยตามชอบใจตนจึงต่างกันเช่นกรมสมเดจพระปรมานุชิต ชรอยจะมุ่งความเปนใหญ่ จึงทรงไว้ในคำโคลงเรื่องสร้างวัดพระเชตุพน เปน ๑๒ ตามนัยที่เติม อธัม์มราคัส์สปหานํ ละความกำหนัดรักใคร่อันไม่เปนธรรม กับ วิสมโลภัส์สปหานํ ละความโลภกล้าที่ไม่ได้กล่าวในบาฬีเข้าด้วย ส่วนสมเดจพระสังฆราช ชรอยจะโปรดเท่าแต่ที่มีในบาฬี จึงทรงไว้ในหนังสือ

ฉบับนี้เปนแต่ ๑๐ แต่นัย ๑๒ เพราะแยกคฤหบดีจากพราหมณ์ แล แยกบักษีจากมฤคไม่เข้าที่ จึ่งหาพบใครเลือกกล่าวไม่ ส่วนอาตมภาพหาพอใจนัยข้อนี้ไม่ ชอบกล่าวตะไปตามบาฬี แต่หนังสือนี้ สมเดจพระสังฆราชทรงไว้ แลหาได้ทันตรวจยกสังขยาเลยไม่

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ข้อความในจักรวัติสูตร

ข้อความในบาฬีจักรวัตีสูตร ในทีฆนิกายปาติกวรรค (สมุดพิมพ์น่า ๖๖) แสดงจักรวัติวัตรโดยความเปนพระบรมราโชวาทของพระเจ้าจักรพรรดิราช พระราชทานแก่พระเชฐโอรส ว่า เตนหิ ตฺวํ ตาต ธมฺมํเยว นิสฺสาย ฯลฯ ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺตึ สํวิทหสฺสุ ดูก่อนพ่อ ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงอาศัยธรรมนั่นเทียว สักการธรรม ทำเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม อ่อนน้อมธรรม มีธรรมเปนธวัช มีธรรมเปนธง มีธรรมเปนอธิบดี จงจัดความรักษาป้องกันรวังอันชอบธรรม อนฺโตชนสฺมึ ในชนภายใน พลกายสฺมึ ในหมู่พล ขตฺติเยสุ ในกษัตริย์ทั้งหลาย อนุยนฺเตสุ ในผู้ไปตามทั้งหลาย (หรือจะแปลเปนอพภันตรกิริยาของขตฺติเยสุว่า ผู้ไปตามก็ไม่ผิดวิธีเวยยากรณ์) พฺราหฺมณคหปติเกสุ ในพราหมณคฤหบดีทั้งหลาย เนคมชานปเทสุ ในชาวนิคมชาวชนบททั้งหลาย สมณพฺราหฺมเณสุ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย มิคปกฺขีสุ ในมฤคแล

ปักษีทั้งหลาย มา จ เต ตาต วิชิเต อธมฺมการ ปวตฺติตฺถ ดูก่อนพ่อ อนึ่งกิจการอันไม่เปนธรรมอย่าได้เปนไปแล้วในแว่นแคว้นของเจ้า เยจ เต ตาต วิชิเต อธนา ดูก่อนพ่อ อนึ่งชนทั้งหลายใดในแว่นแคว้นของเจ้า หาทรัพย์มิได้ เตสญฺจ ธนํ อนุปทชฺเชยฺยาสิ เจ้าควรตามเพิ่มให้ซึ่งทรัพย์แก่คนทั้งหลายเหล่านั้นด้วย เยจ เต ตาต วิชิเต สมณพฺราหฺมณา ฯลฯ ยํ กุสลํ ตํ สมาทาย วตฺเตยฺยาสิ ดูก่อนพ่อ อนึ่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายใดในแว่นแคว้นของเจ้า เปนผู้เว้นแล้วจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นแล้วในขันติ คือความอดทน แลโสรัจจ คือความสงบเสงี่ยม ทรมานตนผู้เดียว ยังตนผู้เดียวให้สงบระงับ ยังตนผู้เดียวให้ดับรอบ เจ้าพึงเข้าไปใกล้ซึ่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว พึงไต่ถามไล่เลียงว่า สิ่งไรเปนกุศล สิ่งไรเปนอกุศล สิ่งไรมีโทษ สิ่งไรหาโทษมิได้ สิ่งไรควรเสพ สิ่งไรไม่ควรเสพ สิ่งไรเจ้าทำอยู่จะพึงเปนไปเพื่อผลอันไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความเปนทุกข์แก่เจ้าสิ้นกาลนาน อีกอย่างหนึ่ง สิ่งไรอันเจ้าทำอยู่ จะพึงเปนไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เจ้าสิ้นกาลนาน ครั้นได้ฟังคำของสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นดังนี้แล้ว สิ่งไรเปนอกุศล เจ้าพึงเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งไรเปนกุศล เจ้าพึงสมาทานประพฤติสิ่งนั้น อิทํโข ตาต ตํ อริยํ จกฺกวตฺติวตฺตํ ดูก่อนพ่อ นี้แลจักรวัติวัตรอันประเสริฐนั้น ในบาฬีจักรวัติสูตรแสดงจักรวัติวัตรไว้ โดยมิได้นับสังขยาดังนี้

สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกายปาฏิกวรรค พรรณาความแห่งจักรวัติสูตร แสดงว่า พระโอรส พระธิดา แลพระมเหสี ตลอดถึงพระ

สนม กล่าวโดยศัพท์ว่า ปุต์ตทาระ จัดเปนชนภายใน ให้ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีลสังวร แลให้พระราชทานผ้าของหอมและเครื่องประดับดอกไม้เปนต้น แลห้ามอุปัทวทั้งปวง พลกายเปนต้นก็เหมือนกัน แต่พลกายนั้นควรสงเคราะห์ด้วยพระราชทานภัตตาหาร แลพระราชทานพระราชทรัพย์ ไม่ก้าวล่วงกำหนดกาล พวกกษัตริย์ผู้ได้อภิเษกแล้ว ควรทรงสงเคราะห์ด้วยพระราชทานแม้ซึ่งรัตนมีม้าอาชาไนยเปนต้น ส่วนอนุยนตกษัตริย์ คือกษัตริย์ผู้ตามเสดจ พึงทรงปลุกใจให้ยินดีด้วยพระราชทานยานพาหนะตามสมควรแก่เธอ พวกพราหมณ์ควรพระราชทานไทยธรรม มีเข้า น้ำ แลผ้าเปนต้น พวกคฤหบดี ควรพระราชทานภัตตาหาร พืชสำหรับใช้เปนพรรณเพาะปลูก ไถแลโคเปนต้น ชาวนิคมแลชาวชนบทก็เหมือนกัน เหล่าสมณพราหมณ์ผู้มีบาปอันให้สงบแล้ว แลมีบาปอันลอยเสียแล้ว พึงทรงสักการด้วยพระราชทานสมณบริขาร หมู่มฤคแลปักษี พึงปล่อยให้ได้ความสดวกใจ ด้วยพระราชทานอภัย คือห้ามไม่ให้ใครทำร้าย ไม่ต้องกลัวภัย ครั้นแก้อรรถตามศัพท์หมดตอนแล้ว จัดประเภทจักรวัติวัตรเปน ๑๐ ประการ รวม อันโตชนัสมึ พลกาเย คือชนภายในกับพลกายเข้าเปน ๑ แยก ขัตติเยสุ ซึ่งอธิบายว่าได้แก่กษัตริย์ผู้อภิเษกแล้วเปน ๑ แยก อนุยันเตสุ ซึ่งอธิบายว่าเปนกษัตริย์เชื้อพระวงศ์ผู้ตามเสดจเปน ๑ รวม พฺราหฺมณเคหปติเกสุ คือพราหมณคฤหบดี เปน ๑ รวม เนคมชานปเทสุ คือ ชาวนิคมชาวชนบท เปน ๑ รวม สมณพฺราหฺมเณสุ คือ สมณพราหมณ์เปน ๑ รวม มิคปักขีสุ คือ มฤคแลปักษี เปน ๑ นับอธัมมการปฏิกเขโป คือ ห้ามกิจการอันไม่เปนธรรม

เปน ๑ นับ อธนานํ ธนานุปปทานํ คือ การพระราชทานพระราชทรัพย์ แก่คนผู้ไร้ทรัพย์ เปน ๑ นับสมณพราหมเณ อุปสังกมิต์วา ปัญหา ปุจ์ฉนํ คือการเข้าไปใกล้ซึ่งสมณพราหมณ์แล้วแลถามปัญหา เปน ๑ สรูปเปน ๑๐ ประการ ฯ แลกล่าวต่อไปว่า ถ้าแยกคฤหบดีกับปักษีชาติออก ก็เปน ๑๒ ประการ อิกอย่างหนึ่ง เมื่อถือเอาข้อวัตรที่ไม่ได้กล่าวแล้วในก่อน ก็ได้จักรวัติวัตรเปน ๑๒ ประการ ด้วยอำนาจการละอธรรมราค คือ ความกำหนัดรักใคร่โดยไม่ชอบธรรม แลการละวิสมโลภ คือความโลภบกล้า ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกายปาฏิกวรรคพรรณาความไว้ฉนี้

(ฉบับที่ ๑๕๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ ต. ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยหม่อมฉันได้ตรวจดูร่างเทศนานั้นแล้ว พอประสบเวลาที่มีการกวนใจขึ้นบ้าง ช่างให้เกิดความอัดอั้นในใจ รู้สึกว่าการที่ต้องทรงเรียงเทศนานี้ จะมีความหนักพระทัยสักเพียงใด การที่จะเรียงพงษาวดารประจุบัน ให้สั้นแลให้บริบูรณปราศจากความกระทบกระทั่ง เปนอันยากอย่างยิ่ง ส่วนการที่เปนอดีตล่วงมา ก็หายากค้นยาก จึงเปนความลำบากทั้ง ๒ สถาน

จะทูลด้วยการที่หม่อมฉันแก้ความในรัชกาลที่ ๔ นั้นก่อน ตามลำเนาที่เทศน์กระจาดใหญ่ครั้งก่อนอยู่ข้างจะเปนเล่าสู่กันฟัง แต่ล่วงมาถึงบัดนี้แลเฉพาะงานครั้งนี้ กลายเปนออกหน้าใหญ่โตไป ข้อที่ยกย่องว่าทูลกระหม่อมได้ทรงตั้งต้นไว้เช่น ทหารบก ทหารเรือรวมเลย เปนพระเกียรติยศดีอยู่ แต่กลับนึกไปอีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่เขาอยู่ในเมืองซึ่งสมบูรณมาแล้วนาน เขาจะว่านี่ฟังพ้นจากเปนลิงกลายเปนคนขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จึงได้ตัดเรื่องเลยแลเกลื่อนเรื่องทหารบกทหารเรือ ให้เหมือนหนึ่งมีรากง่าวมานานแล้ว แต่ความจริงก็มีสิ่งปายมาแต่แผ่นดินพระนั่งเกล้าเรื่องเมืองเชียงตุงนั้น เพราะมีเจ้านายประเทศราชลงมา ครั้งนั้นแม่ทัพนายกองของเราใจคอเลาะและไม่สู้ดี จึงได้ตัดชื่อเมืองออกเสีย

อนึ่งเรื่องเงินพระคลังข้างที่นั้นก็คลาศเคลื่อนไป จะมีผู้ทักท้วงได้ความจริงนั้น เงินพระคลังข้างที่มีมาแต่รัชกาลที่ ๑ คือเงินกำไรค้าสำเภาซึ่งมีกำไรมาก เพราะห้ามไม่ให้ราษฎรบรรทุกสินค้าซึ่งมีราคามาก มีงาช้างเปนต้น ออกไปจำหน่ายต่างประเทศ บรรทุกได้แต่สำเภาหลวง ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ เงินแผ่นดินไม่พอจ่ายราชการ จึงได้เอาเงินกำไรการค้าขายนี้จ่ายราชการ มีเจือเงินเบี้ยหวัดเปนต้น ครั้นรัชกาลที่ ๓ บ้านเมืองสมบูรณขึ้น จึงตั้งภาษขึ้นใหม่ ได้เงินพอใช้ราชการ เงินส่วนค้าขายจึงยกไว้เปนพระคลังข้างที่ ท่านทรงขวนขวายมากเพราะสันทัดแต่งสำเภาแต่เดิมมา จึงได้จำนวนเงินนั้นมากขึ้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงเริ่มแต่งกำปั่นไปค้า ก็ไม่สู้ได้ดีเหมือนรัชกาลที่ ๓ เพราะตัวบุคคล แต่ไม่ก็เทียว

ก็ทำหนังสือสัญญากับฝรั่ง สัญญานั้นจักกับรัฐบาลค้าขายอย่างแต่ก่อน จึงกลายเปนภาษีร้อยชักสาม ภาษีเบ็ดเสร็จ ครั้นจะยกมาเปนพระคลังข้างที่แทนการค้าขายก็ไม่มีฤๅไม่ได้ จึงได้ปฤกษาเสนาบดี ยกเงินภาษีอากรทุกอย่างถวายเปนร้อยละห้าในเงินที่ขึ้นใหม่ ที่ว่าร้อยละ ๕ ก็แต่เงินค่านา เงินที่ได้มาเหล่านี้ไม่เท่าไรเพราะค้างมาก ที่ได้ทรงใช้ก็แต่พระราชทานลูกเธอ สร้างนันทอุทยานแลวังสราญรมย์ กับพระราชทานใหญ่ครั้งบรมบรรพต ที่ท้องสนามหลวง ราชการอื่นนอกนั้นไม่ได้ใช้อันใดใช้เงินคลังไม่มีกำหนดอย่างแบบเก่านั้นเอง การเปนดังนี้

ถ้าจะว่าด้วยข้อนี้ กลัวจะไปเข้าหมวดภาษี ข้อที่ดีนั้น ก็แต่เพียงการไม่ค้าขายปิดประโยชน์คนทั้งปวง ปล่อยให้คนอื่นค้าขายได้ดีกว่าแต่ก่อน แต่จะวางลงในที่ใดยังไม่แน่ใจ จึงได้ทูลมาต่างหาก เพื่อจะได้ทรงตรวจตราหาที่แซก แล้วแต่จะทรงเห็นควร

ข้อวิเศษของรัชกาลที่ ๔ นั้น คือเปนพระราชธุระไม่ให้ผู้ดีข่มเหงไพร่นายข่มเหงทาษ ศาลแพ่งกระเษมมีอำนาจมากขึ้นในครั้งนั้น ทาษฟ้องส่งค่าตัว มีหมายไปนายเงินไม่มาแก้คดี ให้วางเงินไว้ต่อศาล ทาษนั้นหลุดเปนไทย ดังนี้เปนต้น

ส่วนแผ่นดินประจุบันนี้ ทรงเรียบเรียงกลมกล่อม แลบรรจุแน่นเต็มที่ จะเพิ่มเติมอันใดอีกไม่ได้ มีแต่จะพาให้ยาวเลื้อยไป ตัดได้แต่ตอนหนึ่งซึ่งกล่าวด้วยไมตรีส่วนตัวกับเอมเปรอรัสเซีย ซึ่งถึงว่าเปนการจริง ก็ยังเปนการที่จะมีในอนาคตอยู่ นอกนั้นเปนแต่เพิ่มเติมเล็กน้อย

เทศนาฉบับนี้ ๒ รัชกาล มีปีมากกว่ากันถึงครึ่งหนึ่ง แลรัชกาลโน้นการก็ไม่หนักขับขันเหมือนประจุบันนี้ จึงทำให้เห็นเปนต้นโหรงปลายแน่นไป แต่เปนการแก้ไม่ไหว

ตัวธรรมซึ่งทรงยกมาเข้าความสนิทดี สมเปนเทศนาที่ควรกล่าวในประชุม แต่ขอทูลเตือนให้ทรงสังเกตว่า อย่าว่าถึงคนฟังเทศน์เลย แต่อ่านเทศน์ก็ไม่สู้จะเข้าใจสนัด ขอให้แยกหมวดธรรมทั้ง ๔ อย่างนั้นออกให้เปนคนละวรรค ถ้าหากว่าจะยกศัพท์ ฤๅจะเทอะทะไป จะแยกแต่วรรคให้ตั้งต้น จำแนกเปน ๑.๒.๓.๔. ให้ชัดได้จะดี ได้ส่งต้นร่างถวายคืนมาด้วยแล้ว.

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ไหน ๆ ได้เล่าถวายเรื่องพระคลังข้างที่แล้ว เล่าปรับทุกข์ถวายเสียให้ตลอดสักเรื่อง พอเปนนิทัศนในความลำบากที่ถูกแกล้งอย่างไร อนุสนธิข้อความที่ได้ทูลไปแล้ว

ผลประโยชน์พระคลังข้างที่ในรัชกาลที่ ๔ ยังมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง คือเงินภาษีอากร เวลานั้นแบ่งขึ้นเจ้านาย เงินขึ้นเดิมของทูลกระหม่อมมีอยู่บ้างเล็กน้อยนั้น ยกขึ้นเรียกว่าพระคลังเดิม เมื่อประมูลเงินภาษีอากร

ขึ้นใหม่ เงินพระคลังเดิมมีอยู่ในอากรรายใด นายอากรอยากจะหาความชอบเฉพาะพระองค์ ก็ประมูลขึ้นถวายบ้างตามชอบใจ แต่คงอยู่ในประมาณไม่เกินร้อยละ ๕ ของเงินแผ่นดิน ซึ่งเรียกว่าเงินงวด แต่มีส่วนแบ่งไปแจกตรงเฉพาะเจ้านายลูกเธอเสียบ้างในร้อยละ ๕ นั้น เงินพระคลังข้างที่จึงขึ้นได้น้อย รวมเงินแผ่นดินในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีเถาะนพศกหมดด้วยกันปีละ ๔๐,๐๐๐ ชั่งเท่านั้น

ครั้นถึงแผ่นดินประจุบันนี้ เงินขึ้นเดิมมีประมาณสัก ๑,๐๐๐ ชั่ง ยกขึ้นเปนพระคลังเดิม บวกเข้ากับเงินพระคลังเดิมในรัชกาลที่ ๔ เงินพระคลังข้างที่ซึ่งเดิมกะเปนจำนวนร้อยละ ๕ นั้นคงอยู่ แต่เงินกำนาซึ่งเคยได้กว่าร้อยละ ๕ เปนปีละ ๒,๐๐๐ ชั่งนั้น ควรจะเปนส่วนของเจ้าพระยาพลเทพ แต่หากเจ้าพระยาพลเทพ คิดถึงพระเดชพระคุณทูลกระหม่อมที่ได้ยกขึ้นเปนเสนาบดี จึงส่งมาถวายปีละ ๒,๐๐๐ ชั่ง คราวเดียวทุก ๆ ปี เมื่อส่งมาถวายคราวใด ก็มีพระราชหัตถ์ขอบคุณยกย่องว่า มีบุญคุณแก่พระองค์แลบุตรภรรยา เมื่อเจ้าพระยาพลเทพได้รับคำยกย่องอย่างนี้เสมอก็เข้าใจผิดเสีย เหมือนเสนาบดีทั้งปวงเข้าใจ ว่าภาษีอากรที่ขึ้นกระทรวงใดกระทรวงนั้นจำต้องส่งแต่เพียงเท่าที่กะให้ส่งฤๅตามเคย เหลือนอกนั้นเท่าใดเปนของเสนาบดี เงินที่มีขึ้นลงอยู่แต่เฉพาะในคลังสินค้าแลคลังมหาสมบัติ

ที่แท้เงินที่ได้ในรัชกาลที่ ๔ เปนล้ำสันแต่เงินพระคลังข้างที่ในคลังมหาสมบัติ ซึ่งกรมวิศณุนารถ กรมเหศวร แลหม่อมฉันเปนผู้ตรวจ

ตราต่อกันมา คลังสินค้าก็ไปอยู่ในมือกรมหลวงวงษา ซึ่งถือตัวว่าเปนเสนาบดีองค์หนึ่ง เพราะฉนั้นเงินพระคลังข้างที่ที่ได้ในส่วนอื่น ๆ นอกจากเงินค่านา จึงมีจำนวนปรากฏว่าปีละ ๒,๐๐๐ ชั่ง แต่ที่แท้ไม่แน่นัก เพราะหักขาดแลบวกขึ้น พอชดเชยกัน เงินค่านา ๒,๐๐๐ ชั่งนั้นจึงเปนสำคัญ เพราะได้ตัวเงินมาจริงทันที เมื่อเจ้าพระยาพลเทพตัดเงิน ๒,๐๐๐ ชั่งนี้เสีย เงินพระคลังข้างที่ก็คงเหลือมีชื่อว่า ๒,๐๐๐ ชั่งตามเดิม

แต่วิบัติอันมีขึ้นแต่รัชกาลที่ ๔ คือชาวต่างประเทศเอาสุราเมืองจีนเข้ามาขายไม่ยอมเสียภาษี ซึ่งเปนเหตุให้แต่งทูตออกไปปารีศครั้งแรก ทำให้เงินอากรสุรากรุงเทพ ฯ ซึ่งอยู่ในกระทรวงกระลาโหมลดมาก ในคลังมหาสมบัติ สุราหัวเมืองก็ลดบ้าง แต่ไม่สู้มากนัก ภายหลังสมเด็จเจ้าพระยายกทำเปนรัฐบาล ก็ตัดเงินพระคลังข้างที่หมด เปนได้เท่าไรส่งคลัง เงินขึ้นเจ้านายก็พลอยขาดด้วยกันหมด ที่แท้เงินคลังนั้นก็หาได้ส่งไม่ ผลประโยชน์สุราเกิดขึ้นเท่าใด ก็เปนของเจ้าพระยาสุรวงษ์หมด ครั้นเมื่อนายนุชยาหารว่ากรมนา ก็ยกเงิน ๒,๐๐๐ ชั่งที่เคยเปนพระคลังข้างที่นั้นไปให้สมเด็จเจ้าพระยา

ในเวลารุ่งปีต่อมา เงินภาษีอากรก็ลดเกือบทุกอย่าง ลดลงไปเปนลำดับจนถึงปีมะแมตรีศก เงินแผ่นดินที่เคยได้อยู่ปีละ ๕๐,๐๐๐ ๖๐,๐๐๐ ชั่งนั้น เหลือจำนวนอยู่ ๔๐,๐๐๐ ชั่ง แต่ไม่ได้ตัวเงินก็มากน้อย แต่เงินเบี้ยหวัดปีละ ๑๑,๐๐๐ ชั่ง ก็วิ่งตาเตก ได้เงินในคลังมหาสมบัติซึ่งเปนเจ้าน่าที่ต้องวิ่งหาเปนพัน นอกนั้นก็ปล่อยให้ค้าง ที่ได้ตัวเงินจริงมีประมาณสัก ๒๐,๐๐๐ ชั่งเท่านั้น เงินไม่พอจ่ายราชการ ต้องเปนหนี้ตั้งแต่งาน

พระบรมศพตลอดมาจนถึงปีมะแมนี้ เปนเงิน ๑๐๐,๐๐๐ ชั่ง เพราะเหตุเช่นนี้ หม่อมฉันจึงนิ่งอยู่ไม่ได้ จับจัดการคลังมหาสมบัติลงมือจัดหวยแลบ่อนเบี้ยซึ่งรวมกัน จับแยกออกให้มีผู้ว่าประมูลจริง ๆ เดิม ๔,๐๐๐ ชั่ง ขึ้นเปน ๘,๐๐๐ ชั่ง ในปีแรกนั้นเปนต้น ทำได้กับแต่ภาษีคลังมหาสมบัติที่อื่นยืนอยู่ จึงต้องไปจับกรมนา เหตุว่ากรมนานี้รู้ง่าย เข้าออกจากประเทศเท่าใด มีจำนวนรักเจนอยู่ที่โรงภาษี ที่กินกันเสียในบ้านเมืองไม่คิด แต่กระนั้นแล้ว ถ้าคิดเปนค่านาตามจำนวนเข้า มากกว่า ๔,๐๐๐ ชั่ง ที่ส่งเปนอันมาก จึงได้เปนความใหญ่ครั้งนายนุช ลงมือเก็บค่านาปีแรกได้ ๘,๐๐๐ ชั่ง ปีที่สอง ๑๒,๐๐๐ ชั่ง แต่มิได้จัดการอย่างไรขึ้น อย่างเก่านั้นเอง เปลี่ยนแต่ตัวบุคคล แลรับภาษีอื่น ๆ ต่อไป

ในเวลานี้เงินขึ้นเจ้านายทุก ๆ คนถูกตัดอากรสุรา ถูกเฉลี่ยร้องขาดเงินแผ่นดินตก ถูกต้องไปทวงเอง พ่อตาย เจ๊กมันไม่ยำเกรง มันก็ให้บ้าง ไม่ให้บ้าง ตัวอย่างของผู้ที่ได้น้อยอย่างที่สุด คือศรีพัฒนาแลเสมอ (๑) เงินที่สมควรจะได้รับมีอยู่ปีละ ๒ ชั่ง แต่ความจริงนั้นไม่ได้รับเลย เพราะไปทวงไม่ได้ คงได้แต่เบี้ยหวัดปีละ ๒ ชั่ง เปนที่น่าสังเวชถึงเพียงนี้ ผู้ที่ได้เงินขึ้นมากนอกจากพระคลังข้างที่ก็มีอยู่น้อยคน พากันจนบ่นไปเช่นนี้ จึงต้องลงมือทำการให้เกิดขัดเคืองกันขึ้น เมื่อได้เงินมา จึงเปลี่ยนธรรมเนียมเสียใหม่ ไม่ให้เจ้านายต้องไปทวงแก่เจ๊ก แจกออกจากคลังทีเดียว นี่เปนต้นเดิมของเงินกลางปีที่เกิดขึ้น แต่ฝ่ายวังน่าถูกฟ้องขาด

---

(๑) พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าศรีพัฒนา แลพระองค์เจ้าเสมอสมัยหรรษา

ลงไว้พร้อมกันกับวังหลวง ครั้นจัดการใหม่ไม่ได้ให้บวกขึ้น เหตุว่าข้างวังหลวงเขาเลิกบวกขึ้นในเจ้านายเสียแล้ว แกก็ดื้นว่าแกไม่ได้ขึ้นบ้าง แต่มิได้พูดแก่ผู้ใด เว้นไว้แต่สมเด็จเจ้าพระยา ๆ ก็ไม่เอามาพูด ความจึงอื้นอยู่จนถึงไปพ้องฝรั่ง เงินพระคลังข้างที่ครั้งนั้น บวกขึ้นร้อยละ ๕ ตามแบบเดิม แต่เฉพาะในคลังสินค้ากลังมหาสมบัติ

มาจนรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ฤๅ ๑๑๑ เงินแผ่นดินขึ้นมาก เสนาบดีจึงปฤกษากันบวกขึ้นเปนร้อยละ ๒๐ มาจนถึงศก ๑๑๗ ครั้น ๑๑๘ จึงเปลี่ยนใหม่ เห็นว่าเงินราชการที่ต้องจัดขึ้นใหม่ ๆ มาก แบ่งมาเปนพระคลังข้างที่เสียมาก เงินใช้ราชการน้อยไป จึงยอมกำหนดเปนส่วนเงินพระคลังข้างที่แลเงินใช้ในกระทรวงวัง เงินนี้เจ้านายข้าราชการที่เปนอันโตชน แลซ่อมแซมรักษาพระราชวัง การพระราชกุศล ให้กะงบประมาณเพียงหกล้านบาท แต่มีการที่จะขึ้นได้เมื่อไม่พอ แต่ครั้นเมื่อกำหนดแล้วก็ยังเหลือใช้ ไม่เคยขอขึ้นเลย

รวมเงินแผ่นดินทั้งสิ้น เมื่อแรกเปนเจ้าแผ่นดิน กำหนดว่าจะได้ ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท ใช้ราชการทั้งแผ่นดินทั่วไป แต่หาได้จริงไม่ มาจนบัดนี้เงินแผ่นดินขึ้นเปน ๔๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

เซ็นส์ของพระคลังข้างที่ที่ทรงไว้ในเทศนานั้น ต้องเข้าใจว่าถึงเช่นนี้ จึงจะเต็มบริบูรณ์

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒ ๓๖

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาสองฉบับ กับร่างเทศนานั้นแล้ว พระเดชพระคุณเปนอย่างยิ่ง ข้อที่ไม่บิดการค้าขายนั้น เห็นท่าเหมาะในตอนบำรุงการเลี้ยงชีพของราษฎร ได้เรียงถวายมา ที่ขีดเส้นไว้นั้นเรียงเติมลงใหม่ แต่ไม่ได้ว่าตรงว่าเรือหลวง

ข้อธรรมที่ห้วนไปนั้น ชรอยจะเปนเพราะเมื่อเรียงถึงนั่น จวนพระกฐินหลวงอยู่แล้ว ก็รีบจะเขียนให้จบก่อน หาไม่ก็จะต้องเริดไปนานจึงจะจบ ยังจะต้องช่วยตอบกฐินติดต่อไปนาน ได้รับพระราชทานแก้ไขตามที่ทรงแนะนำมาแล้ว

ข้อความเรื่องเงินขึ้นนั้น เปนที่ถูกใจมาก เปนข่าวที่เลอียดแลเห็นชัดว่าต้องทรงฝ่าอุปสัคสักเพียงใด ในชั้นต้น ออกน่าหวั่นใจ แต่อาศัยการที่ทรงถือท้ายดี ในที่สุดควรได้ทรงรับความพลอยยินดีตาม.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๔)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒
๓๖

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยประทานหนังสือมาวันนี้ ได้ทราบแล้ว ความที่ทรงตกแซกมานั้น ยังขยักขย่อนอยู่ ได้ลองเรียงถวายมาใหม่ เรื่องชื่อเทศนาที่ทรงเปลี่ยนเปน จตุรงคธรรมสมาคม นั้นเหมาะดี

สยามินทร

ร่างเทศนาที่ทรงแก้

ทรงอุดหนุนในการเลี้ยงชีพ ลดหย่อนเงินค่านาฟางลอยให้เบาชักนำให้ราษฎรทำนามากขึ้น ทำที่รกร้างว่างเปล่าให้เปนประโยชน์ ภาษีอากรกำหนดพิกัดให้เปนหลักฐานสมควรแก่กำลังราษฎรที่จะเสียได้ เลิกข้อบังคับห้ามสินค้าซึ่งแต่ก่อนไม่ให้บรรทุกไปต่างประเทศ จำหน่ายได้แต่ของหลวงอย่างเดียวนั้นเสีย ตั้งพิกัดเก็บเปนภาษีในสินค้าเหล่านั้นให้ราษฎรทั้งปวงจำหน่ายออกไปต่างประเทศได้ ราษฎรก็มีทรัพย์สมบัติเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน(๑)

---

(๑) มากับพระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

(ฉบับที่ ๑๕๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว พร้อมด้วยกระแสความที่จะแทรกในเทศนา พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ได้รับพระราชทานแทรกตามความนั้นแล้ว

อนึ่งเห็นว่าในตอนแผ่นดินปัจจุบัน ควรกล่าวถึงการจัดกระบวนพระคลัง (Financial organizatoin) สักตอนหนึ่ง ซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าเงินแผ่นดินขึ้นกว่าเก่าเปนหลายเท่า ได้เรียงถวายมา ถ้าไม่เปนการมีที่ขัด จะได้จัดเติมลงในหมวดราชประเพณีอีกข้อหนึ่ง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป. ล.

อนึ่งชื่อหนังสือเทศนานั้น ได้รับพระราชทานเปลี่ยนเปนจตุรงคธรรมสมาคมกถา ฯ

ว. ว.

(ฉบับที่ ๑๕๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๗ ๕๑

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายร่างเทศนาในพระราชพิธีรัชมงคล แต่งต่อความกับเรื่องเมื่อศกหลัง ๆ ยังไม่มีเวลาจะเกลาความแลกล่อมสำนวนเมื่อกระแสความใช้ได้แล้ว จึงจะทำเมื่อภายหลัง เพียงนี้เวลาอ่านราวโมงหนึ่งกับ ๑๐ นิมิต เปนแต่อ่านคำณวนดู ไม่ได้เทียบตลอด ถวายศีลบอกศักราช อรหํ สัมมาสัมพุทโธต่างหาก จะรวบรัดให้น้อย ต้องเรียง ๆ แก้ ๆ ถึง ๓ คราวทั้งนี้ ยังไม่ลดลงได้ ในที่สุดถ้าเวลามากไป จะต้องอ่านลัดยกข้อที่จืด ๆ ออกเสียบ้าง อ่านแต่ใจความบ้าง จะย่อเกินไป ก็เกรงจะเปนอ่านบาญชี ไม่มีความเห็นออกในนั้นบ้าง แลไม่มีชักเรื่องอื่นมาเทียบให้ไพเราะในเชิงแต่งหนังสือบ้างเกรงจะจืดนัก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ ๕๑

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้อ่านร่างเทศนาแล้ว ข้อความที่จะแก้มากมายเห็นจะยุ่ง ที่ทรงไว้นั้นเลอียดถ้วนถี่ดีหนักหนาแล้ว ขอถวายแต่ออบเซอเวชั่นบางแห่ง เรื่อง

ตั้งกรุง ข้อที่ว่าเพราะเปนทางที่พม่าข้าศึกจะยกมาถึงง่ายก็เปนความจริงอยู่ แต่ถ้าอ่านยันลงมากับคำสรรเสริญฝั่งตวันออกว่า เพราะเหตุที่มีแม่น้ำกั้นกันไม่ให้ข้าศึกเข้าถึงได้ถนัด ดังนี้ ถ้าเปนคนที่เรียนพงษาวดารโดยเลอียด เขายังจะค้านอยู่ได้บ้าง ว่าเมืองธนบุรีเดิมฝั่งตวันตก มีแม่น้ำล้อมรอบดีกว่าฝั่งตวันออกนี้เสียอีก แต่พึ่งมาเห็นตื้นเขินไปภายหลัง ยกเหตุขึ้นกล่าวติเตียนเมืองโน้น โดยไม่ได้พิจารณาถึงการเก่า

ตามในพระกระแสที่ลงไว้ในที่หลายสถาน ฤๅในพงษาวดารเก่าเขากล่าวว่าพระราชวังอยู่ในอุปจารวัด คับแคบอึดอัดไปขยายไม่ออก ที่ฝั่งตวันออกนี้เปนไชยภูมิดี มีแม่น้ำเปนคูอยู่กว่าครึ่ง เมื่อขุดคลองกว้าง ๑๐ วาสกัดด้านหลัง ก็เปนที่น้ำล้อมรอบได้ดังเมืองธนบุรีเก่า เพราะเปนที่ปลายแหลม จึงเปนที่ไชยภูมิดี เมืองเก่าอยู่ท้องคุ้งมีแต่ตลิ่งจะพังเข้าไปทุกที อีกนัยหนึ่ง ที่เปนของทูลกระหม่อมแท้ แต่ดูก็ไม่น่าจะใช้ ดูคำเช่นนั้นจะเกินเวลา คือว่าพระมหามณีรัตนปฏิมากร ไม่ควรจะอยู่เมืองธนบุรีซึ่งเปนเมืองขึ้นกรุงทวารวดี เปนเมืองน้อยจึงสร้างถวายใหม่

อีกแห่งหนึ่งนั้น ในตอนที่ว่าด้วยความสัมพันธ์แห่งกรุงสยามกับต่างประเทศ ยกอังกฤษโปตุเกศ ๒ ชาติ กับว่าในรัชกาลที่ ๓ อังกฤษได้เมืองแถบนี้ไว้ในปกครอง ครั้นมาในตอนรัชกาลที่ ๔ ว่าชาติอังกฤษได้เปนเจ้าของแห่งประเทศอินเดีย

ข้อความที่ทรงกล่าวพรรณาเรียรายอยู่เหล่านี้ ก็เข้าใจได้ว่าทรงหมายความแหลมมลายู ชวา แลเมืองจีน อินเดียก็หมายความว่ารัฐบาล

อังกฤษเข้าเปนเจ้าของปกครอง เปนการที่ถูกโดยเอกเทศ แต่ถ้าหากว่าฟังตามเรื่องราว สังเกตว่าเปนการรู ๆ ปลา ๆ อยู่ คือประเทศอินเดียนั้นกัมปนี อังกฤษ ฝรั่งเศส โปตุเกศ ได้ยึดถือบ้านเมืองเปนอาณาเขตรเฉพาะส่วนมาถึง ๓๐๐ ปีแล้ว เกาะลังกาก็เปนเมืองอยู่ในอำนาจโปตุเกศมา ๒๐๐ ปีแล้ว วิลันดาก็เปนเจ้าของเกาะชวามา ๓๐๐ ปีแล้ว มีอำนาจปกแผ่มาจนถึงแหลมมลายูตอนมลกา ภายหลังอังกฤษแย่งชวาจากวิลันดาแย่งลังกาจากโปตุเกศ ครั้นเมื่อสงบศึกเปลี่ยนกัน คืนชวาให้วิลันดายึดเอาแหลมมลายู คืนถิ่นในอินเดียให้โปตุเกศยึดเอาลังกา เขาแย่งกันวุ่นวายมาเสียช้านาน การค้าขายที่เราติดต่อกับประเทศอินเดียแต่ก่อนค้ากับอังกฤษ ชวาค้ากับวิลันดา การที่อังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญากับเรานั้น ทำกับกัมปนี ภายหลังจึงเปลี่ยนมอบให้รัฐบาลอังกฤษ เหตุด้วยเขตรแดนกว้างขวางแลการงานมากขึ้น การที่เปลี่ยนนี้หมิ่นแผ่นดินพระนั่งเกล้ากับแผ่นดินพระจอมเกล้า การศึกพม่าครั้งแรกรบกับกัมปนี รบเมืองจีนเปนการเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ข้างต้น ฮ่องกงแตมาเกาเปนเกาะเปล่าขออาไศรย เมืองเซี่ยงไฮ้ฉอที่เข้าไปตั้งประดังกันอยู่ ๓—๔ ชาติ อเมริกันที่เข้ามาทำสัญญากับเราก็เพราะเขามีเมืองอยู่ที่เซี่ยงไฮ้เหมือนกับฝรั่งเศสแลอังกฤษ ข้อความที่จะกล่าวถึงเหล่านี้ ให้ละเอียดก็ไม่ต้องการ แต่จะกล่าวให้เปนคำตายตัวกลางเกลื่อนก็ไม่ดี ควรจะกล่าวเปนการประเมินไว้ ด้วยความตั้งใจว่าจะพูดถึงเมืองเราต่างหาก

การเปลี่ยนแปลงราชการของแผ่นดินปัจจุบันนี้ หม่อมฉันได้ร่างขึ้นไว้ว่าจะกล่าวในคำตอบมกุฎราชกุมาร ว่าการที่พระจอมเกล้าเปิดทางสัมพันธมิตร

ไมตรี เปนทางให้เกิดประโยชน์ทำมาหากินดีขึ้นต่าง ๆ ซึ่งต้องการความปกครองแก้ไขไปจากอย่างแต่ก่อน แต่ได้แก้ไขมาเปนการเยียวยาพอควรแก่กาลสมัย ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ การเปลี่ยนแปลงก็ยิ่งมากขึ้น ส่วนปกครองที่จะเปนแต่แก้ไขเยียวยาพาพอแก่ความต้องการไม่ จึงต้องตั้งวิธีปกครองใหม่ในทางที่เปนหลักฐานมั่นคงให้ควรแก่สมัย เห็นว่าบางทีจะทรงใช้ได้บ้าง จึงถวายไอเดียมากว้าง ๆ ดังนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องเทศนาในงานศตพรรษ

(ฉบับที่ ๑๕๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ร. ศ. ๑๒๓ (๓๗)

ขอถวายพระพร

เทศนาในการสตพรรษ (๑) ของทูลหม่อมพึ่งเรียงแล้ว ขอพระราชทานถวายมา เพื่อได้รับพระบรมราชปฏิภาณ์ เห็นวันจวน ให้คัดขึ้นลานไว้แล้ว แต่เตรียมเพื่อจะเพิ่มเติมหรือตัดทอนได้ทันกาล

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

---

(๑) งานบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อคำณวนปีพระชันษาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๑๐๐ ปี

(ฉบับที่ ๑๕๙)

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยประทานจดหมายลงวันที่ ๒๒ ส่งลำเนาเทศนางานพระบรมอัฐิมานั้น หม่อมฉันได้อ่านตรวจตลอด จะนึกเติมอะไรก็ยังนึกไม่ออก เห็นวันจวนนักจึงรีบส่งคนมาถวาย เอาเปนใช้ได้ เมื่อนึกอันใดได้สั้น ๆ จะเขียนถวาย สำหรับเขียนกระดาษทาบใบลานใช้ชั่วคราว

มีข้อหนึ่งซึ่งจะเปนด้วยเหตุใดไม่ทราบ แต่หม่อมฉันก็ไม่ได้เคยคลาดจากทูลกระหม่อมถึงวันฤๅแม้แต่เวลาเดียวที่ควรจะเฝ้าได้ นอกจากไปบวชเณรแลไปราชบุรี ๗ วันเท่านั้น ไม่ได้เคยทราบเลยว่าทูลกระหม่อมทรงอุโบสถศีลแต่สักครั้งเดียว ต่อเมื่อสวรรคตแล้ว จึงได้มีผู้กล่าวเช่นนั้นแต่ก็ล่วงมาหลายปี หม่อมฉันไม่ได้เคยเถียงใครที่ห่าง ๆ นอกจากพี่น้องที่เคยสนทนากันอยู่เนือง ๆ มิใช่คัดค้านเปนแต่บอกว่าไม่เคยเห็นเช่นนี้ น่าจะเปนผู้ที่อยู่ห่าง ๆ กล่าว ฤๅผู้ที่อยู่ใกล้แต่ชอบยกย่องให้มากกล่าว หลักที่จะสังเกตได้ว่าไม่ได้ทรงอุโบสถศีลนั้น คือวันพระสังฆการีอาราธนาอัษฎางคิกศีล ทรงทราบเมื่อจบสุรา อย่างเช่นหม่อมฉันทำตามแบบของท่านอยู่จนทุกวันนี้ แต่ไม่ได้ทรงเครื่องผิดจากที่เคยทรง นอกจากทรงแดงแลฉลองพระองค์ขาวสองชั้นตามปรกติ มีเครื่องผูกข้อพระแสง แล

เครื่องห้อยฉลองพระเนตร และเข็มกลัดพระศอ ถ้าจะว่ายิ่งกว่านั้นก็เห็นทรงพระสุคนธเสมอ ด้วยหม่อมฉันเคยเฝ้าใกล้กว่าคนอยู่เปนนิตย์ จึงไม่อยากจะกล่าวตามผู้ที่ยกย่อง ซึ่งหม่อมฉันเห็นว่าเหลือเกินไป แลออกจะรำคาญ ๆ อยู่ด้วยบ้าง แต่ถ้าทรงได้หลักฐานจากผู้ใดที่ควรเชื่อ ก็เห็นจะเอาเปนถูกได้ หม่อมฉันจะไม่ทราบด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง

เรื่องประทานธรรมนั้น ครั้งแรกเริ่มที่จะมีเปนการใหญ่ เหตุที่เกิดขึ้นนั้น ทรงธรรมพระที่นั่งไพศาลในการกาลานุการ กริ้วพระสงฆ์ถวายเทศน์รับสั่งกับเจ้านายผู้หญิงที่เฝ้าอยู่ที่ชานพัก ว่าฉันเทศน์ดีกว่านี้ เจ้านายมีเสด็จแก่ (๑) เปนต้น กราบทูลว่าอยากฟังทรงเทศน์เพราะไม่ได้ฟังมานานแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็รับสั่งเนือง ๆ มีผู้ทูลอาราธนาเนือง ๆ จนลงปลายที่สุดเปนอันมีกำหนดวันจะพระราชทานธรรมที่พระที่นั่งทรงธรรม ได้เสด็จลงเทศนาในเวลาบ่าย หม่อมฉันเปนผู้แบกคำภีร์ลานกำสั้นนำเสด็จ ข้าราชการถวายเครื่องกัณฑ์มาก แต่ที่จำได้โปรดของเจ้ากรมพิมเสน จะเปนอไรก็จำไม่ได้ ว่าเปนของเจ้าพระยาวงษาสุรศักดิ์บิดา กับของเถ้าแก่แตง เปนกระถางหยกสี่เหลี่ยม มีต้นไม้ดอกใบเงินลงยามาแต่เมืองจีน ว่าเปนของพระนั่งเกล้าพระราชทาน แต่เมื่อยังทรงกรมคู่หนึ่ง แล้วเลยได้ฟังนิทานเรื่องพระนั่งเกล้าโปรดยายแตง ซึ่งเปนข้าหลวงสมเด็จพระศรีสุริเยนทร ๆ กริ้วอย่างไร สมเด็จพระศรีสุราไลยกริ้วอย่างไร ตั้งแต่พระราชทานธรรมครั้งนั้นแล้วมา เว้นอีกสัก ๓ ปีจึงได้ทรงเทศน์ที่พุทธมณเฑียร ที่ทรง

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ พระองค์เจ้าหญิงปุก

เทศน์ครั้งแรกจำไม่ได้ว่าปีไร แต่ก่อนปีชวดสมเด็จพระเทพศิรินทรสวรรคตแล้ว จำเวลาสกัดน่าสกัดหลังได้เพียงเท่านี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องเทศนาในงานพระอัฐิ
สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

(ฉบับที่ ๑๖๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายร่างเทศนาที่จะให้หม่อมเจ้าสถาพร[๑] ถวายในการพระบรมอัฐิกรมสมเดจพระเทพศิรินทร์ เรื่องเทศน์เขียนไม่ทันมีแต่กถานำ เวลาจวนนัก แลทั้งมีการแทรกอยู่ จะให้เรียบร้อยทีเดียวไม่ได้ ได้ยินกรมสมมตว่า การพระอัฐิกรมสมเดจพระสุดารัตนจะแยกวันเช่นนั้นตัดออกเสียก็ได้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๖๑)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์
วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หม่อมฉันได้ตรวจดูร่างเทศนาซึ่งประทานมานั้นแล้ว เห็นว่าที่ทรงเรียบเรียงนี้ดีแล้ว แต่เพราะเรื่องสมเดจพระสุดารัตนเลื่อนไปเวลาอื่นจึงจำต้องตัดออกเสียบ้าง ได้ส่งถวายคืนมาแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

---

(๑) คือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรศิริวัฒน์บัดนี้

หมวดที่ ๘

การปกิรณก

เรื่องไต่สวนนาย ก.ส.ร. กุหลาบ

(ฉบับที่ ๑๖๒)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ที่ ๒๘/๑๕๓๙ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๙

ด้วยนายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์เปนเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช มาให้ ๒๐๐๐ เล่ม มีความประสงค์จะให้แจกในงานเมรุ เห็นว่าหนังสือที่นายกุหลาบเรียบเรียงแต่งขึ้นนี้ ไม่ควรจะแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง หรือคนอื่น ๆ ทั่วไป เพราะเปนถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อ จะพาให้คนทั้งปวงลุ่มหลงไปในถ้อยคำอันนายกุหลาบกล่าวเท็จปนจริงเช่นนี้ สมเด็จพระสังฆราชก็นับว่าเปนหลักเปนประธานเปนที่นับถือของคนเปนอันมาก จึ่งเห็นควรจะไต่สวนเรื่องประวัตินี้ ให้ได้ความว่านายกุหลาบกล่าวเท็จเพียงไร กล่าวจริงเพียงไร ขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวงนเรศรวรฤทธิ พระยาศรีสุนทรโวหารพร้อมกันไต่สวน แลให้มีอำนาจที่จะเรียกตัวนายกุหลาบกับทั้งเรื่องราวทั้งปวงมาไต่สวนได้จนตลอด แล้วให้ทำรายงานบอกมาให้ทราบ

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๖๓)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๙/๕๙๑ วันที่ ๒๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ขอให้ทรงสังเกตความหน้าด้านของอ้ายกุหลาบ สยามประเภท วันพระแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ มีเรื่องพระราชทานน้ำศพเจ้าวังน่า กล่าวคือกรมขุนนรานุชิต ตรงกับที่รับสั่งว่ามันลืมว่ากรมขุนนรานุชิตสิ้นพระชนม์ก่อนพระราชทานเพลิงพระบรมศพพระนั่งเกล้า มันไปนึกออขึ้นมาจึงเอามาลงพิมพ์เปนที่ว่ารู้แล้ว ยังซ้ำปดแถมว่าเปนต้นเหตุ คือแปลว่าเปนครั้งแรก แต่อันที่จริงก็เห็นจะไม่ใช่มุสาวาท เพราะมันไม่รู้มันหมายว่าครั้งแรกจริง ๆ นับแต่ที่หม่อนฉันจำได้ ยกพระองค์ใหญ่ประชุมวงษแลกรมขุนธิเบศร์เสีย เจ้าฟ้าอิศราพงษก็เสด็จ มันโกหกฤๅโง่หาที่สุดมิได้เช่นนี้จะโปรดอย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๓๖๓ วันที่ ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙

ขอถวายพระพร

พอได้รับความในพระราชหัตถเลขาที่ ๙/๕๙๑ ก็ให้ไปตามเอามาอ่าน เก็บเอาไปจากนี้เปนแท้ เมื่อกรมหลวงนเรศรวรฤทธิ์ซักนายกุหลาบจะให้อ้างออธอริตีในเรื่องเทียนฉันทะ นายกุหลาบโลเล อาตมภาพจึงว่าต่อหน้านายกุหลาบว่านายกุหลาบเดาเอาเช่นนั้น ๆ จึงกล่าวถึงกรมขุนนรานุชิตว่าเจ้าพระเมรุพระยิ่นเกล้า จำได้อยู่แลพูดต่อไปว่าถึงกรมหมื่นอุดมก็เหมือนกัน แรกที่จะได้ยินพระนามกรมหมื่นอุดมก็เมื่อสิ้นพระชนม์ เมื่อมีผู้ไปกราบทูล ทูลกระหม่อมกำลังเสด็จอยู่ที่วังน่า แล้วก็เสด็จกลับมาพระบรมมหาราชวัง นัยว่าจะเสด็จพระราชทานน้ำสรงพระศพกรมหมื่นอุดม นายกุหลาบคงเก็บเอาคำที่พูดกับกรมหลวงนเรศรไปแต่งขึ้น แต่ถูกสกัดไว้แล้วจึงไม่กล้าออกเรื่องต้นเหตุพระศพเจ้าวังน่าได้เข้าพระเมรุท้องสนาม เรื่องเสด็จลอดประตูช่องกุฎิก็คงเกิดขึ้นเพราะได้ยินเล่าเรื่องกรมหมื่นอุดมสิ้นพระชนม์ เรื่องพระรูปสมเดจพระสังฆราชวัดราชสิทธิ์ก็เดาประจบเอาอีก

ขอพระราชทานพรรณาลักษณโทษที่ไม่ควรเชื่อฟังของนายกุหลาบมาพลางมี ๗ ประการ

๑ เปนผู้แสดงความเท็จอวดอ้างตนให้คนเชื่อถือ

๒ เปนผู้ปั้นความที่ไม่จริงขึ้นลวงให้คนเชื่อถือผิด ๆ

๓ เปนผู้ทำลายความจริงซึ่งได้มีแล้ว

๔ เปนผู้รักษาหนังสือไม่ดี คงมีปลอมจนได้

๕ เปนผู้เดาประจบเอาง่าย ๆ

๖ เปนผู้เสิมข้อความที่เปนจริงให้มากไปกว่าเหตุ

๗ เปนผู้มักง่ายในการใช้ถ้อยคำสำนวน

ลองตั้งเกณฑ์ไว้สำหรับวางบทปรับเท็จนายกุหลาบว่าจะต้องด้วยมาตราไหน ของเรื่องต้นเหตุพระราชทานน้ำสรงพระศพเจ้าวังน่านั้น ต้องด้วยมาตรา ๕ เพราะไม่ตั้งใจจะกล่าวเท็จ เปนแต่เดาประจบด้วยเข้าใจว่าเปนอย่างนั้น เรื่องเสด็จพระราชทานน้ำสรงพระศพกรมหมื่นอุดมนั้น ต้องด้วยมาตรา ๖ เมื่อพรรณาถึงลักษณะในตัวก็ได้เปนยอดข้างชั่วหลายประการ

๑ ยอดขี้ปด

๒ ยอดไม่มีอาย

๓ ยอดโง่

๔ ยอดไม่ติดตขวง

หวังว่าคำวินิจฉัยในเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช จะอธิบายลักษณะของนายกุหลาบว่าเปนอย่างไรได้ชัดเจน

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๖๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙

ขอถวายพระพร

ตามกระแสพระบรมราชโองการที่ ๒๘/๑๕๓๙ ทรงพระกรุณาโปรดให้อาตมภาพ กับกรมหลวงนเรศรวรฤทธิ พระยาศรีสุนทรโวหาร พร้อมกันไต่สวนประวัติสมเดจพระสังฆราช ซึ่งนายกุหลาบพิมพ์ทูลเกล้า ๆ ถวาย เมื่องารพระเมรุสมเดจพระสังฆราชนั้น อาตมภาพได้พร้อมด้วยกรมหลวงนเรศรวรฤทธิ แลพระยาศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเปนกรรมการตรวจสอบประวัติของสมเดจพระสังฆราช ในสมุดที่นายกุหลาบพิมพ์ทูลเกล้า ๆ ถวาย กับในสยามประเภทเล่ม ๕ ตอนที่ ๑๐ ตั้งแต่น่า ๓๓๖ ถึงน่า ๓๖๗ ได้พบข้อความมาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้งสำนวนก็ไม่เปนอันเดียวกัน แต่ก็อ้างว่าเปนหนังสือที่ได้เรียบเรียงทูลเกล้า ๆ ถวายทั้งสองแห่ง เมื่อพบข้อความในหนังสือสองฉบับนั้น มากน้อยกว่ากันเช่นนั้นจึงได้เก็บข้อความ ในหนังสือสองฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกันนั้นเปนสองหมวดหัวข้อ คือ เรื่องสมเดจพระสังฆราชหมวด ๑ กิงความนอกจากเรื่องสมเดจพระสังฆราชหมวด ๑ แล้วแลไต่สวนนายกุหลาบฟังคำพยาน ตรวจสรรพหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แลสืบสวนความเข้าประกอบได้ความว่านายกุหลาบผู้เรียงประวัตินั้น ประกอบด้วยโทษไม่ควรเปนที่เชื่อฟัง ๗ ประการ คือ

๑ เปนผู้แสดงความเท็จอวดอ้างตนให้เขาเชื่อถือ เช่นอวดอ้างตำราซึ่งไม่มีจริง

๒ เปนผู้ปั้นความที่ไม่มีจริงขึ้นลวงให้คนเชื่อถือผิด ๆ เช่นแต่งข้อความไม่มีมูลขึ้นแล้ว อ้างว่าเก็บมาจากตำราชื่อนั้นชื่อนี้ ซึ่งไม่มีจริงบ้าง แซมเข้าไว้ในหนังสือที่ผู้อื่นแต่งบ้าง

๓ เปนผู้ทำลายความจริงซึ่งได้เปนไปแล้ว เช่นกล่าวเปิดเผยข้อความที่เปนปฏิปักษ์แก่เหตุหรือข้อความซึ่งมีผู้กล่าวหรือแต่งไว้ในหนังสือซึ่งเปนจริง ให้กลายเปนที่สนเท่ห์

๔ เปนผู้รักษาหนังสือไม่ดี บันดาหนังสือที่นายกุหลาบมีอยู่ล้วนเปนของไม่คงตามเดิมทั้งนั้น

๕ เปนผู้เดาเอาง่าย ๆ ซึ่งข้อความที่ตนไม่รู้ เช่นกล่าวถึงเรื่องสมเดจพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ เปนแต่เห็นพระสงฆ์ถือขวดน้ำไป ก็เดาว่าพระสงฆ์สรงพระศพต่อข้าราชการ

๖ เปนผู้เติมข้อความที่เปนจริงให้มากไปกว่าเหตุ เช่นข้อที่กล่าวว่าพระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก) แต่ครั้งยังบวชเปนพระศรีวิสุทธิวงษ์ เปนพระกรรมวาจาจารย์ของสมเดจพระสังฆราชเมื่ออุปสมบทครั้งที่ ๒ ก็เปนความจริงที่รับรองกันอยู่ทั่วแล้ว แต่นายกุหลาบเติมว่า มีในจดหมายเหตุโบราณ

๗ เปนผู้มักง่ายในการใช้ถ้อยคำสำนวน เช่นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ เรียกเปน กรมหมื่นบวรรังษีสุพันธุวงส์ หาได้ไตร่ตรองให้ถ่องแท้ก่อนไม่

แลประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฉบับนั้น เปนเรื่องประกอบด้วยโทษไม่ควรเปนที่เชื่อถือ ๓ ประการ ปนคละกันอยู่แทบทั้งนั้นไป คือ

๑ เท็จไม่มีมูลทีเดียว เช่นกล่าววงษ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เปนต้น

๒ เท็จปนจริง คือ เค้าความเท็จ แต่กึ่งความจริง เช่นกล่าววงษ์สมเด็จพระสังฆราชโยงเข้าเปนเชื้อสายของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เปนต้น

๓ จริงปนเท็จ คือ เค้าความจริง แต่กึ่งความเท็จ เช่นกล่าวเรื่องสมเด็จพระสังฆราชแปลพระปริยัติธรรมได้ ๙ ประโยคแต่ครั้งยังเปนสามเณร ข้อนี้เปนความจริงที่รู้กันทั่ว แต่ข้อที่กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุ้มหลังเปนต้นนั้น เปนความเท็จ

นอกจากนี้ยังมีข้อที่กล่าวไม่สมต้นสมปลาย ซึ่งส่อความเท็จของผู้เรียงอีก เช่นกล่าวถึงเรื่องอาจารย์อ่อนพาสมเด็จพระสังฆราชไปหาพระครูศีลปาโมกข์ แลถวายตัวแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางแห่งก็ว่าที่วัดบวรนิเวศวิหาร บางแห่งก็ว่าที่วัดราชาธิวาศ

แลเหตุซึ่งนำให้นายกุหลาบกล้าลงทุนพิมพ์หนังสือนี้แลกล้านำทูลเกล้า ฯ ถวายก็แลเห็นชัดอยู่ว่า ถ้าหนังสือนี้ได้แจกในงานพระเมรุก็ดี หรือแม้ไม่ได้แจก แต่เก็บเงียบอยู่ก็ดี หนังสือนี้ก็ได้ชื่อว่าได้ความรับรองว่าเปนจริง หรือไม่ปรากฏว่าเปนเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาศอันนี้ไว้เปนชื่อเสียงของตน แล้วแลเที่ยวเผยเรื่องนั้น ๆ อันประกอบด้วยโทษไม่ควรเชื่อฟังในหนังสือพิมพ์หลอกลวงให้มหาชนเชื่อถือ เพื่อหาผลหาประโยชน์เข้าตัว ดังการณ์ที่เปนมาแล้วในหนหลังแลยังกำลังเปนอยู่ในบัดนี้

เมื่อไต่สวนได้ความชัดฉนี้แล้ว จึงพร้อมกันวินิจฉัยว่า ประวัติสมเด็จพระสังฆราช ทั้งในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทูลเกล้า ฯ ถวาย ทั้งในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น ไม่ควรเปนที่เชื่อฟังของคนทั้งปวง มีข้อความพิศดารแจ้งในคำวินิจฉัยของกรรมการ พร้อมทั้งคำพยานแลรายการสืบสวน (๑) ที่ถวายมาพร้อมกันนี้ แลนายกุหลาบกล้าทูลเกล้า ฯ ถวายหนังสือแสดงเรื่องที่ตนรู้อยู่เต็มใจว่าประกอบไปด้วยความเท็จฉบับหนึ่ง แลจงใจกล่าวเท็จเปิดเผยในสยามประเภทฉบับนั้น แสดงอาการให้คนทั้งหลายเข้าใจไปว่า ตนได้ทูลเกล้า ฯ ถวายเรื่องที่พิมพ์ไว้ในนั้น ซึ่งประกอบด้วยความเท็จดุจกันอีกฉบับหนึ่งด้วย เช่นนี้ได้ชื่อว่าหมิ่นต่อพระบรมเดชานุภาพ เปนความผิดใหญ่ของนายกุหลาบอีกส่วนหนึ่ง ข้อนี้ต้องอาไศรยพระมหากรุณาเปนที่ตั้ง จะควรสถานไรสุดแต่จะทรงพระมหากรุณา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

(ลงพระนาม) ขอถวายพระพร กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า นเรศรวรฤทธิ์

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีสุนทรโวหาร

---

(๑) สำเนาคำวินิจฉัยของกรรมการ คำพยานแลรายการสืบสวนเหล่านี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรวบรวมเข้าใบปกประทานให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เห็นว่าใจความอันเปนเนื้อเรื่องรวมอยู่ในรายงานที่กรรมการถวายแล้ว จึงมิได้เอามาพิมพ์ไว้ในเล่มนี้

(ฉบับที่ ๑๖๖)

พลับพลาสวนดุสิต

ที่ ๕/๓๗ วันที่ ๙ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรรมการไต่สวนเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราชที่นายกุหลาบแต่ง

ด้วยได้ส่งรายงานที่ได้ไต่สวนนายกุหลาบกับหนังสือต่าง ๆ ที่ประกอบกับรายงานมานั้น ได้ตรวจดูตลอดแล้ว เห็นว่ากรรมการได้ไต่สวนโดยความสอดส่องรอบคอบได้ความเลอียดชัดเจนดี เปนที่พอใจเปนอันมาก ขอขอบใจกรรมการที่ได้ทำการโดยความอุสาหเปนอันมาก

สยามินทร

เรื่องดาวหาง

(ฉบับที่ ๑๖๗)

ตำหนักพญาไทย

วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

เข้าใจว่าจะได้ทอดพระเนตรดาวหางแล้ว มีข้อไต่ถามกันขึ้นถึงเรื่องดาวหาง ได้มีจดหมายเหตุเห็นแต่เมื่อใดมา ได้ความเพียงก่อนพระเยซู ๒๐๐ ปีเศษจากข้างฝรั่งจึงกลับปรารภว่า ในบาฬีจะมีแห่งใดบ้างหรือไม่ที่กล่าวถึงดาวหางแลเรียกดาวหางอย่างไร ขอทูลถามในข้อนั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๖๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๙ (๕ ๓)

ขอถวายพระพร

ดาวหางเรียกอย่างไรในบาฬียังไม่เคยพบ แต่ในภาษาสันสกฤตเรียกธูมเกตุ จึ่งได้ความว่าสงเคราะห์เข้าในพวกธาตุอันมีแสง แลศัพท์ว่าธูมเกตุยังไม่เคยพบในบาฬี แต่ในอรรถกถาจะมีบ้างหรืออย่างไรยังไม่แน่ จะรับพระราชทานค้นดูก่อน. ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร
วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒